

ISSN 2220-8089 (print)
ISSN 2523-4005 (on-line)

Міністерство освіти і науки України

В І С Н И К

**ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
імені В.Н. КАРАЗІНА**

Серія «Питання політології»

Випуск 46

Заснована 1993 року

Харків

2024

УДК 32-027.21

Засновник: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.

Рік заснування – 1993 р., періодичність видання – 2 рази на рік.

У Віснику розглядаються актуальні проблеми теорії та практики політичних процесів в умовах глобалізації.

Для викладачів, наукових працівників та всіх, хто цікавиться проблематикою політичної науки.

Вісник є фаховим виданням України категорії «Б» у галузі політичних наук зі спеціальності 052 (Наказ МОН України наказу Міністерства освіти і науки України № 627 від 14.05.2020).

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (протокол № 24 від 25.11.2024 р.)

Індексується: DOAJ <https://doaj.org/toc/2523-4005?source>

Редакційна колегія Вісника ХНУ імені В.Н. Каразіна «Питання політології»:

Головний редактор:

Фісун О.А. – докт. політ. наук, професор, зав. кафедри політології філософського факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна

Заступник головного редактора:

Журженко Т.Ю. – професор Інституту політичних наук Віденського університету (Австрія);

Відповідальний секретар:

Комарова Т.Г. – докт. політ. наук, професор кафедри політології філософського факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна.

Ганс-Морзе Дж. – доцент кафедри політології Університету Нортвестерн (США);

Гейл Г.Е. – професор кафедри політології Університету Джорджа Вашингтона (США);

Дерлугьян Г. – професор Нью-Йоркського університету в Абу-Дабі (США-ОАЕ);

Джуліано Е. – доцент кафедри політології Колумбійського університету (США);

Звонкова Г.Л. – к.і.н. ст. наук. співробітник відділу історії та соціології науки та техніки ДУ "Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва" НАН України;

Карпенко І.В. – докт. філос. наук, професор, декан філософського факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна;

Качмарський М. – доцент Школи соціальних та політичних наук Університету Глазго (Велика Британія);

Круглашов А.М. – докт. політ. наук, професор, зав. кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича;

Люстін Л. – співдиректор з наукових досліджень відділу політики та міжнародних відносин Астонського університету (Велика Британія);

Панченко Т.В. – докт. політ. наук, доцент;

Півнева Л.М. – докт. політ. наук, професор;

Радніц С. – директор Центру російських, східноєвропейських та центральноазійських досліджень імені Елісона Вашингтонського університету (США);

Розумний М.М. – докт. політ. наук, професор;

Романюк А.С. – докт. політ. наук, професор, зав. кафедри політології філософського факультету Львівського національного університету імені Івана Франка;

Рубанов В.В. – докт. політ. наук, професор кафедри політології філософського факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна.

Шаповаленко М.В. – докт. політ. наук, професор кафедри політології філософського факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна.

Адреса редакційної колегії: 61022, Харків, майдан Свободи, 4, Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна, кафедра політології, тел. 707-51-63.

E-mail – vp.kh@ukr.net, politi@karazin.ua

Адреса сайту Вісника: <http://periodicals.karazin.ua/politology/>

Статті пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування.

Ідентифікатор медіа у Реєстрі суб'єктів у сфері медіа: R30-04458 (Рішення № 1538 від 09.05.2024 р Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення. Протокол № 15).

© Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна, оформлення, 2024

ISSN 2220-8089
ISSN 2523-4005

Ministry of Education and Science of Ukraine

**THE JOURNAL OF V. N. KARAZIN KHARKIV NATIONAL
UNIVERSITY**

Series «Issues of Political Science»

Issue 46

Established in 1993

Kharkiv

2024

UDC 32-027.21

Founder: V. N. Karazin Kharkiv National University

Year of foundation – 1993, frequency of publication – 2 times a year.

The Journal addresses the current problems of theory and practice of political processes in the context of globalization.

For university teaching and research faculty members, academic researchers, political experts, and anyone interested in political science.

The Journal is a professional edition of Ukraine of the "B" category in the field of political science in the speciality 052 (The Decree of MES of Ukraine No. 627 from 14.05.2020)

Approved for publication by the decision of the Academic Council of V. N. Karazin Kharkiv National University (protocol No. 24 dated 25.11.2024).

Indexed: DOAJ <https://doaj.org/toc/2523-4005?source>

Editorial board of the Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University «Issues of Political Science».

Oleksandr Fisun – Dr.Sc. in Political Science, Professor and Head of Department of Political Science, V.N. Karazin Kharkiv National University (*Editor-in-Chief*);

Tatiana Zhurzhenko – Ph.D., Visiting Professor in the Political Science Department at the University of Vienna (Austria) (*Deputy Editor*);

Tetiana Komarova – Dr.Sc. in Political Science, Professor in the Political Science Department, V.N. Karazin Kharkiv National University (*Executive Secretary*);

George Derlugyan – Ph.D., Professor of Social Research and Public Policy at the New York University - Abu Dhabi (United States-OAE);

Jordan Gans-Morse – Ph.D., Associate Professor, Department of Political Science at Northwestern University (United States);

Elise Giuliano – Ph.D., Lecturer in the Political Science Department at Columbia University (United States);

Henry E. Hale – Ph.D., Professor of Political Science and International Affairs, Department of Political Science at the George Washington University (United States);

Marcin Kaczmarek – Ph.D., Lecturer in Security Studies, School of Social and Political Sciences at the University of Glasgow (United Kingdom);

Ivan Karpenko – Dr.Sc. in Philosophy, Professor and Dean of the School of Philosophy, V.N. Karazin Kharkiv National University;

Anatoliy Kruglashov – Dr.Sc. in Political Science, Professor and Head of Department of Political Science and Public Administration, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University;

Lucian Leustean - Ph.D., Research Co-Director for Politics and International Relations, Aston University (United Kingdom);

Tetyana Panchenko – Dr.Sc. in Political Science, Associate professor;

Lyubov Pivneva – Dr.Sc. in Political Science, Professor in the Political Science;

Scott Radnitz – Ph.D., Director of the Ellison Center for Russian, East European, and Central Asian Studies at the University of Washington (United States);

Anatoliy Romaniuk – Dr.Sc. in Political Science, Professor and Head of Department of Political Science, Ivan Franko National University of Lviv;

Maxim Rozumny – Dr.Sc. in Political Science, Professor;

Victor Rubanov – Dr.Sc. in Political Science, Professor in the Political Science Department, V.N. Karazin Kharkiv National University;

Maryna Shapovalenko – Dr.Sc. in Political Science, Professor in the Political Science Department, V.N. Karazin Kharkiv National University.

Galyna Zvonkova – Ph.D. in Historical, Senior Researcher, Department of History and Sociology of Science and Technology SI «G.M.Dobrov Institute for Scientific and Technological Potential and Science History Studies NAS of Ukraine».

The address of editorial board: 61022, Kharkiv, Svobody sq., 4, V. N. Karazin Kharkiv National University, Department of Political Science, tel. 707-51-63.

E-mail – vp.kh@ukr.net, politj@karazin.ua

Web-site: <http://periodicals.karazin.ua/politology/>

The articles were reviewed internally and externally.

Media identifier in the Register of the field of Media Entities: R30-04458 (Decision № 1538 dated May 9, 2024 of the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine, Protocol № 15).

© V. N. Karazin Kharkiv National University, 2024

ЗМІСТ

Комарова Т.Г. Політична стабільність у вимірі викликів інформаційної епохи	7
Гнатюк М. М. Шлях до безпеки: моделі та механізми підтримання європейської та міжнародної безпеки	14
Романюк О.І. Нова світова війна може початися чи вже почалася?	21
Шаповаленко М.В. Послаблення інститутів демократії та українська практика в умовах глобальної біфуркації	28
Кононенко Н. В. Локалізація суспільного дистресу: роль легітимності та спроможності сучасної української влади	33
Авксентьєв А.О. Українська неопатримоніальна бюрократія і розподіл економічних благ під час війни.	43
Виговська О.С. Політика збереження вчителів у професії на прикладі Великої Британії: інноваційні підходи та практичні рішення	53
Козьма В. В. Шляхи оптимізації системи рекрутації правлячої еліти України.	61
Козирецька Д. Ю. Мережева теорія політики у дослідженні сучасних політичних процесів	68
Попов Г.В. Неправильне сприйняття як каталізатор конфлікту: аналіз відносин США-КНР крізь призму теорій Роберта Джервіса	74
Варич Д. Ю. 2024. Феміністичний інституціоналізм як основний тренд досліджень гендерної нерівності	81
Баталов О.А., Семиборода К.В. Політична участь: від античності до сучасності	88

CONTENT

Komarova T. Political Stability in the Dimension of the Challenges of the Information Age	7
Gnatiuk M. The Path to Security: Models and Mechanisms for Maintaining European and International Security	14
Romanyuk O. A New World War Can Begin or Has Already Begun?	21
Shapovalenko M. Backsliding of Democracy Institutions and Ukrainian Practice in the Conditions of Global Bifurcation	28
Kononenko N. Localization of Social Distress: the Role of Legitimacy and Capacity of Modern Ukrainian Authorities	33
Avksentiev A. Ukrainian Neopatrimonial Bureaucracy and the Distribution of Economic Benefits During the War	43
Vyhovska O. Teacher Retention Policy in the UK: Innovative Approaches and Practical Solutions	53
Kozma V. Ways to Optimize The Recruitment System of The Ruling Elite of Ukraine	61
Kozyretska D. Policy Network Theory in the Study of Modern Political Processes	68
Popov G. 2024. Misperception as a Catalyst for Conflict: Analyzing U.S.-China Relations Through the Lens of Robert Jervis' Theories	74
Varych D. 2024. Feminist Institutionalism as a Major Trend in Gender Inequality Research	81
Batalov O., Semiboroda K. Political Participation: From Antiquity to the Present	88

<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-46-01>

УДК 323:004(477)

Тетяна Геннадіївна Комарова

доктор політ. наук, професор кафедри політології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, 61022, м. Харків, Україна;
професор кафедри філософії Харківського національного університету радіоелектроніки, 7, Проспект Науки, м. Харків, 61166, Україна
t.komarova@karazin.ua; tatyana.avksentyeva@nure.ua, <http://orcid.org/0000-0002-7243-249X>

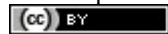
ПОЛІТИЧНА СТАБІЛЬНІСТЬ У ВИМІРІ ВИКЛИКІВ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЕПОХИ

Розглядаються питання стабільності/нестабільності сучасного суспільства та держави, чинники подолання деструктивних явищ. Серед найважливіших факторів виділяються надмірне зростання невизначеності, поліваріантності, випадковості у сучасному політичному розвитку. Пояснюється змістовний стрижень кризи політичної стабільності та розкриваються причини зростання ціни соціальних і політичних конфліктів за умов соціальної напруженості. Визначаються фактори та умови виникнення та розгортання політичних конфліктів. Підкреслено найбільшу небезпечність конфліктів на ціннісній основі та зіткненні ідентичностей. Вказується на формування нової глобальної ідентичності як підґрунтя своєрідного елітарного кола інформаційної епохи. Досліджуються сутність та особливості феномена пост(недо)інформаційності як продовження теоретичної логіки поняття пост(недо)модерну. Відзначається наявність певних характерних рис ідентичності, притаманних ще індустріальній епосі, що виявилися у ціннісних вподобаннях та мотиваціях. Особлива увага приділена розкриттю питання особливостей експлікації концепту політичної стабільності на сучасному етапі. Проаналізовано процеси формування ідентичностей та відповідних їм ціннісних смислів за умов глобалізації та інформатизації, що впливають на всі сфери суспільного життя, визначають виникнення протиріч та конфліктів. Проаналізовано багатоскладовий характер добору ідентичностей, що співіснують, стикаються, впливають на зростання дисфункціональності у політичній сфері як на локальних, так і на глобальному рівнях. Це призводить до нарощування деструктивних явищ. Досліджено принципи формування соціальних ієрархій та еліти, особливості «цифрового розриву» на міжіндивідуальному, соціальному та міжсуспільних рівнях.

Визначається, що технологічний розвиток може поєднуватись зі стагнацією, або, навіть регресивними проявами в інших сферах суспільного та політичного життя. Прикладами тому є гламуризація, карнавалізація політичних процесів, нарощування тренду політики скандалу як політичного феномена, популізм та статистична перевага авторитарних практик у світі, котра, на жаль, корелюється із відповідною тенденцією в інформаційному просторі, у площині глобальної трансляції ціннісних смислів. Отже, технології «перетравлюються» суспільними практиками відповідно до їхніх потреб і цілей. Аналізуються певні ціннісні смисли, що у межах формування ідентичностей сприяють соціальній адаптації та політичній стабілізації. Доводиться логічність загострення протиріч у вимірі таких пріоритетних аксіологічних смислів, як свобода, демократія, стабільність.

Ключові слова: *політична стабільність/нестабільність, ідентичність, держава, політичні режими, інформаційне суспільство, глобалізація, політичні конфлікти, суверенітет держави.*

© Комарова Т.Г., 2024.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

Як цитувати: Комарова, Т. Г. 2024. Політична стабільність у вимірі викликів інформаційної епохи. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 46: 7-13. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-46-01>

In cites: Komarova, Tetiana. 2024. Political Stability in the Dimension of the Challenges of the Information Age. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 46: 7-13. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-46-01> (in Ukrainian)

Настання інформаційної епохи у середині ХХ століття визначило черговий етап трансформацій, що охопили різні сфери життя людства. На відміну від попередніх епох, знання, інформація, комунікації стають провідними силами влади та продуктивності, головними джерелами енергії руху як для окремої людини, так і для спільнот, людства в цілому. Джерела енергії у вигляді мускульної сили людини та тварин, машин та механізмів зберегли своє існування, однак їхній вплив, як і значення безпосереднього фізичного примусу, багатства поступаються магічним можливостям нових володарів світу, що динамічно переформатовують не лише матеріальне середовище, а й простір думок, ціннісних смислів, наших уявлень про світ та самих себе, формуючи нові виміри цього простору, конструюючи ідентичності, що набувають існування у площині віртуальної реальності. За умов швидких трансформацій стабільність, а, надто, політична стає великою проблемою. Це стосується як політичних режимів, що переважно орієнтуються на тотальну стратегію стабільності, так і таких, що випрацьовували здатність до динамічного, адаптивного типу стабільності (Комарова 2022 : 17).

Сучасні дослідники у галузі філософії, політичної науки приділяють велику увагу проблематиці політичної та суспільної стабільності. Це для політичної науки змістовний стрижень стратегічних і тактичних завдань з будь-якої тематики. Серед широкого кола дослідників слід особливо виділити тих, розробки котрих вплинули на нашу розвідку: З. Бауман, У. Бек, С. Гантінгтон, Г. Гейл, У. Еко, Д. Істон, М. Кастельс, К. Крауч, А. Лейпхарт, Н. Луман, С. Льюкс, М. Маклуен, К. Мей, Дж. Нейсбіт, М. Постер, Г. Стендинг, Е. Тоффлер, Т. Фрідман та інших зарубіжних учених, які дають змогу зрозуміти трансформації влади на сучасному етапі, розкривають аналітичне підґрунтя визначення викликів, що розглядають політичну стабільність як у площині суспільної свідомості, проєктах реформування, так і у практиці.

Вітчизняні політологічні студії також приділяють увагу цій тематиці. Задля написання цієї статті для нас важливим став науковий доробок таких авторів як О. Андреева, О. Бабкіна, В. Горбатенко, С. Денисюк, Г. Зеленько, М. Нагорняк, С. Наумкіна, І. Поліщук, Г. Почепцов, О. Романюк, Н. Ротар, Л. Смола, В. Смолянук, О. Стойко, О. Третяк, О. Фісун, М. Шаповаленко та ін.

Метою статті є розкриття феномена політичної стабільності в інформаційну епоху у контексті викликів, що пов'язані зі специфікою перехідного стану швидких трансформацій, коли сили традиції та модернізації стикаються, зростає невизначеність, полівекторність як якість суспільного та політичного розвитку, руйнуються старі схеми, логіки суспільної взаємодії, породжуються нові, не завжди такі, що об'єктивно та адекватно відбивають реальну ситуацію а, навпаки, викривлюють її.

Змістовний стрижень кризи політичної стабільності полягає в тому, що політичний режим втрачає можливості ефективно реагувати на виклики, зберігати стан відносної рівноваги за рахунок звичайних методів, постає перед завданнями пошуку нових спроможностей для долавання невизначеності. Політична практика сьогодні свідчить про те, що надто зросла ціна соціальних і політичних конфліктів, оскільки за умов існуючої соціальної напруженості (критичну міру котрої досить важко визначити заздалегідь, і, навіть, постфактум) вони здатні призвести до ланцюгової реакції непередбачуваних наслідків. Стан нестабільності характеризується загрозою розпаду нестійкої рівноваги, що склалася у межах політичного режиму, розривом політичних зв'язків, тим більш, коли це стосується невизначених та недостатньо структурованих відносин. Результатом таких процесів стає переорієнтація різних соціальних груп, які стан нестабільності спонукає, можна сказати, гарячково самовизначаються щодо того, що відбувається, намагатися або віднайти своє місце в ідейному континуумі, визначитись з приводу своїх інтересів, важливих ціннісних

смислів, або, хоча б, наблизитись до набуття будь-якої якості, однак, ілюзії відносного соціального комфорту, котрий було так безжально втрачено внаслідок швидких та радикальних змін. Відомо, що такі процеси породжують у політичних акторів максимізацію та універсалізацію своїх політичних інтересів та претензій (щодо запитів, потреб).

Криза політичної стабільності як для окремих суспільств, так і для глобальної спільноти небезпечна тим, що різні протиріччя, що є природним середовищем існування людства, прориваються конфліктами (рівень непередбачуваності котрих зростає). Відомий американський науковець Д. Аптер визначав, що існує три ступеня та три форми суспільних конфліктів залежно від того, яке зіткнення відбувається: вподобань (кооперація), інтересів (конкуренція), основних цінностей (Apter 1965). В останньому випадку можна говорити про відкритий конфлікт із особливою напругою та непримиренністю сторін. Отже, задля врегулювання та вирішення таких конфліктів необхідно трансформувати конфлікт цінностей у конфлікт інтересів, тобто перевести у конкуренцію або, навіть прямо у кооперацію, сприяючи можливості зняття конфлікту. Практична спрямованість цього підходу не лише у визначенні логіки вирішення конфліктів, наданні інструменту задля цього, а й у визначенні завдання формування настанов суспільної свідомості, що сумісні з врегулюванням та перетворенням конфліктів.

Політичні конфлікти зумовлені незбіжністю інтересів, цінностей, ідентифікацій політичних суб'єктів. Самоідентифікація як окремих індивідів, так і цілих спільнот має велике значення у політичній сфері, втілюється у феномені ідентичності, що є більш широким та системним явищем, ніж добір окремих цінностей, має більш сталий характер, що не піддається навіюванням тимчасової кон'юнктури. Слід зазначити, що не лише самоідентифікація, а й ідентифікація з боку інших, сама наявність «інакшості», що забезпечує погляд на себе як на іншого, забезпечує системне формування сталого простору ціннісних смислів та культурних кодів суспільства, фундаментальної основи унікальності та конкурентоспроможності за будь-якої епохи.

Політичні конфлікти виникають на широкому підґрунті протиріч різного ступеня та форм. Їхня напруга, як і загроза для суспільства, не однакові. Найбільш

небезпечними є саме конфлікти на ціннісній основі та такі, що мають характер зіткнення ідентичностей, у найбільш широкому та системному вимірі останній тип протиріч і викликає зіткнення цивілізацій. Цивілізаційний підхід до структурування та аналізу соціальних реальностей ми знаходимо у таких відомих мислителів, як О. Шпенглер, А. Дж. Тойнбі, Й. Гейзинга, С. Гантінгтон. Як відомо, С. Гантінгтон визначив ще наприкінці ХХ століття змістовну зміну пріоритетного конфлікту новітньої епохи, що наставала, проголошуючи, що зіткнення цивілізацій стане причиною світової напруги та нестабільності. Цьому концептуальному положенню він присвятив цілу книгу «Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку» та детально описав свої аргументи у доповіді на Круглому столі в Національному інституті стратегічних досліджень під час свого перебування в Україні у жовтні 1999 р. (Гантінгтон 1999). Слід нагадати, що не кожне протиріччя призводить до конфлікту, як і не кожен конфлікт є ознакою нестабільності системного гатунку, що загрожує самому існуванню соціальної (політичної) системи. Динамічний, адаптивний тип стабільності передбачає, що конфлікти є природними та, навіть необхідними задля ефективного, життєздатного стану системи, що швидко набуває втраченої рівноваги, балансу. Авторитет у сфері політичної філософії Ш.-Л. Монтеск'є зазначав, що коли у республіці все спокійно, не вирують конфлікти у середовищі небайдужих громадян, то є ознакою того, що вона гине (Montesquieu 1772). Живильна динаміка громадянської небайдужості, відповідальності, а, отже, й протиріч та конфліктів забезпечує стабільність динамічного, плюрального типу (Комарова 2023 : 9). Нестабільність у такому випадку є зворотнім боком стабільності та може бути визначена нами як адаптивна нестабільність.

Однак у вимірюванні політичної стабільності/нестабільності увагу привертає системна, патова нестабільність, що характеризується надмірним зростанням ознак дисфункціональності в усіх структурах та процесах соціальних систем різного рівня та типу. За умов глобальної нестабільності, котра сьогодні є наслідком швидкого та невизначеного переформатування світового порядку, саме патова нестабільність викликає особливий інтерес. Це пов'язано з актуалізацією ціннісних конфліктів та конфліктів ідентичностей, оскільки людство

у своїх передових осередках вже долає інформаційну епоху та починає перехід до постінформаційної якості, в той час як ще не завершені завдання інформаційного етапу; поряд із новітніми ідентичностями існують традиційні, й, навіть, архаїчні, породжуються дивовижні, і почасти вкрай потворні та небезпечні форми поєднання старого та нового. Прикладом цього є глобальна проблема тероризму, який найчастіше поєднує, з одного боку, технологічну просуненість засобів вбивства невинних людей та залякування, а з іншого – користування архаїчними ціннісними настановами, що характерні для часів варваризованої та атамізованої боротьби людини за існування, «війни усіх проти усіх», проникливе описання стану та причин якої ми знаходимо у Т. Гоббса (Гоббс, 2000). Стан пост(недо)модерну, який досліджував український філософ О. Мамалуй (Мамалуй, 1996), на нашу думку, може бути методологічним підґрунтям для характеристики сучасного стану, коли у соціальних практиках перетинаються виміри різних епох та ідентичностей. За умов важливості цифровізації та інформаційної якості суспільства сьогодні можна говорити, про пост(недо)інформаційність, притаманну як для суспільств, що приречені на навздогінний розвиток, так і для тих, що являють собою ознаки глобального лідерства.

Пост(недо)інформаційність не випадково привертає нашу увагу. Подібний симбіоз зберігає еkleктичність співіснування складових різного рівня та якості. Навряд чи за таких умов можна говорити про синтез різномірних елементів, а, отже, і про стабільність. Стан будь-якої пост(недо)якості характеризується багатовимірними протиріччями між соціальними сегментами, у яких різні добори ціннісних смислів та різні ідентичності, таке поєднання втілює логіку дисфункціональності. Відповідно, нестабільність стає постійним подразником існування суспільств у стані пост(недо)інформаційності.

Порівняно із пост(недо)модерном пост(недо)інформаційність має свої особливості, насамперед, зумовлені характеристиками інформаційної епохи та глобалізацією. Локальні спільноти, локальні конфлікти істотно можуть впливати на події в інших частках світу та на світовий розвиток загалом. Це є одним із сутнісних вимірів глобалізації. Інформаційні технології змінили та продовжують змінювати наше життя, однак наявним є те, що багато соціальних схем, логік суспільної взаємодії, ціннісних

смислів та настанов залишаються незмінними.

Приклади можемо відшукати у засадах соціально-економічних систем більшої частки кран світу, особливо, коли йдеться про розподіл добробуту, у механізмах влади та політики, що відбивається у поширенні світом авторитарного володарювання, зсув на користь котрому фіксують статистичні дані (V-Dem Democracy Report 2024).

Засади ідентичності у ціннісних вподобаннях, мотиваціях великою мірою залишаються такі самі, як у індустріальну епоху. Безперечно, ми спостерігаємо сьогодні швидкісне оновлення форм людської діяльності, зовнішні формально-технологічні вдосконалення, однак щодо змісту людської діяльності, її аксіологічного вимірювання, зміни мають скоріш дуже обмежений, вузькосегментарний характер. Потужний техніко-технологічний розвиток не обов'язково корелюється з розвитком в інших сферах, і, навіть, може, навпаки, бути у симбіозі із регресивними проявами, особливо коли йдеться про політичну сферу (карнавалізація, гламуризація політики, популізм та рушійна сила скандалу, перетворення небайдужих громадян демократичних країн на споживачів нескінченного шоу, що шукають лише задоволення).

Дослідники основних трендів сучасної епохи відмічають наявність спільноти із здебільш глобальною ідентичністю, своєрідне елітарне коло. З. Бауман характеризує тих, хто найкраще інтегрувався до якості інформаційної епохи як глобальних кочівників, мандрівників, туристів, бродяг (Бауман, 2008: 72, 76) Ці новітні цифрові кочівники значною мірою становлять соціальну спільноту тих, хто вже може зазіхати на постінформаційну якість життя (Дунаєв, Костенніков, Кушнір 2023: 7). Однак, на нашу думку, ця група не випадково часто визначається старим маркером «кочівники», бо за високотехнологічними стилем та образом життя почасти криються архаїчні налаштування на крайню індивідуалізацію життя, соціальну атомізацію та втрату громадянської ідентичності. Формується еліта із глобалізованою ідентичністю, до цього елітарного кола мають змогу увійти лише винятково соціальні сегменти та окремі індивіди з країн периферії, тоді як значний відсоток населення не лише країн, а й цілих регіонів залишається поза межами інклюзії до спільноти із глобальною ідентичністю.

М. Кастельс визначає це як «цифровий розрив», котрий поглиблюється, оскільки відставання спадково закріплюється (Кастельс, 2007: 285).

Високоосвічені соціальні групи, глобалізовані види діяльності, головні міські центри інтегруються у глобальні мережі, тоді як значна частка соціальних груп, індивідів, цілі регіони не мають такої інклюзії. Для сучасного світу, розвитку різних його систем, характерною є траєкторія розвитку з обмеженим вибором. Техно-технологічний мейнстрим, що базується значною мірою на європоцентричній діючій моделі розвитку зменшує можливості для реалізації та пошуку альтернативних форм. Особливо це виявляється, коли йдеться про спільноти та країни, спосіб життя, світоглядні настанови, технологічні уклади яких являють собою багатоманіття сучасного світу, хоча й відстають від лідерів глобалізованого, інформаційного світу. Отже, цифровий розрив виявляється між суспільствами, регіонами, державними інститутами, підприємствами та, навіть, індивідами. Критерієм вимірювання цього розриву є можливості адаптуватися до швидких змін. Глобалізована ідентичність формується за рахунок тих, хто є найбільш адаптованим, успішним, творчим. Зворотним боком цих процесів є фрагментація, маргіналізація суспільств та державних інститутів.

Виклики політичній стабільності через конфлікти ідентичностей мають багатоскладовий характер. Услід за З.Бауманом хочемо підкреслити, що центрів дії, центрів впливу багато у світі сьогодні, і діють вони нескоординовано, почасти латентно. Глобальне інформаційне середовище підриває сталі засади просторово-часового виміру формування ідентичностей, що було притаманним для попередніх епох. За умов формування центрів впливу, що не мають просторового визначення, пов'язаного з територією, матеріальними ідентифікаторами, на котрих базувалися такі традиційні вимірювання, як місце проживання, соціально-професійна приналежність, сім'я, нація, держава, посилюються процеси «невловимості», «плинності» ідентичностей. Цей стан можна визначити як втрату загальних правил, чітких ідентичностей та прив'язаності залежності процесів у різних країнах до визначених у просторовому вимірюванні центрів прийняття рішень. «Пласкість» світу, яку досліджував Т.Фрідман, виявляється у зрівнюванні поля гри, порушенні старих ієрархій та тим, що вертикально

інтегровані структури поступаються на користь більш динамічним горизонтальним. Основу цього становить інформаційно-комунікативний, ідейний простір, до віртуалізованих форм якого линує процес, що раніше відбувалися переважно у територіально, матеріально визначеній реальності. Прикладом цьому є те, як політичні події мігрують з реальних вулиць та площ до найчастіше штучно сконструйованого, віртуалізованого простору інформаційних потоків. Ці процеси є ознакою завершення епохи вертикальної політики, коли інститути, мас-медіа, компанії були закритими спільнотами, сьогодні сегменти взаємодії можуть у будь-який момент замінені на інші у підключенні до мережевої взаємодії, виключені як менш успішні, або агресивні.

Виклики політичній стабільності зумовлені великою мірою новим пріоритетним простором існування людства. Стрімко рухаються технології штучного інтелекту, що переводять проблему невизначеності та плинності як загрозу стабільності на новий рівень, що потребує подальших розвідок. «Позачасовий простір» он-лайн, з одного боку, зближує людей, а з іншого – викликає потребу селекції комунікативної взаємодії. На нашу думку, сьогодні людина як суб'єкт творчого спілкування виходить на перший план. Важливими стають її здібності, ціннісні настанови, когнітивна безпека та спрямованість на відкрити, неформальну взаємодію із іншими. Відкриваються нові можливості для поєднання мікрокосму індивідуального людського буття із макрокосмом всесвіту, про що міркував ще Г.С.Сковорода. Рефлексія розуму з вузько цехового предмету інтересу філософів трансформується у нагальну соціальну проблему. Оскільки потужним джерелом загроз стала сама перетворювальна діяльність людей, остільки динамічність політики, її публічність, зміни влади як регулятора відносин, що визначають розподіл цінностей, наявність суспільного порозуміння та легітимних політичних інститутів стають важливими факторами набуття політичної стабільності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Комарова, Т. Г. 2022. Гламурна стабільність в умовах інформаційних технологій та глобалізації. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 41: 15-22.
<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2022-41-02>

2. Apter, D.E. 1965. *The Politics of Modernization*. Chicago and London University of Chicago Press. 481 p. URL: <https://archive.org/details/politicsofmodern0000apter/page/n9/mode/2up>
3. Гантінгтон, С. 1999. Новий світовий порядок у XXI столітті: тенденції та європейський вимір. Виступ Семюела Гантінгтона на круглому столі в Національному інституті стратегічних досліджень (Україна) 18 жовтня 1999 року. URL: <https://www.ji.lviv.ua/n16texts/ganting.htm>
4. Montesquieu, Ch.-L. 1772. *De l'esprit des lois*. URL: [https://fr.wikisource.org/wiki/De_l'E2%80%99esprit_des_lois_\(%C3%A9d._Nourse\)](https://fr.wikisource.org/wiki/De_l'E2%80%99esprit_des_lois_(%C3%A9d._Nourse))
5. Комарова, Т. Г. 2023. Демократичний вибір України: зміст та параметри політичного інжинірингу. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 44: 7-14 <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2023-44-01>
6. Гоббс, Т. 2000. *Левіафан*/ Пер. С.англ. К.: Дух і Літера. 2000. 606с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Thomas_Hobbes/Leviafan
7. Мамалуй, О.О. 1996. Кінці без кінця, або ситуація «пост(недо)модерну». *Постметодика*. № 11.
8. V-Dem Democracy Report. 2024. URL: <https://www.democracywithoutborders.org/31900/democracy-declined-in-42-countries-in-2023-new-v-dem-report-says/>
9. Бауман, З. 2008. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства/ Пер.з англ. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія». 109 с.
10. Дунаєв, І. В., Костенніков, Д. М., Кушнір, В. М. 2023. Цифрові кочівники: глобальні туристи чи нові робочі руки для післявоєнного відновлення України? *Актуальні проблеми державного управління*. 2 (63) : 6-24. <https://doi.org/10.26565/1684-8489-2023-2-01>
11. Кастельс М., 2007. *Інтернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства* /пер. з англ. К.: Ваклер. 304 с.

Стаття надійшла до редакції 28.08.2024

Стаття рекомендована до друку 02.02.2024

Tetiana Komarova

Professor, Dr.Sc. in Political Science, V.N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine;

Professor in the Philosophy Department, Kharkiv National University of Radio Electronics, 7, Nauki avenue, Kharkiv, 61166, Ukraine

t.komarova@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0002-7243-249X>

POLITICAL STABILITY IN THE DIMENSION OF THE CHALLENGES OF THE INFORMATION AGE

The issues of stability / instability of modern society and the state, factors of overcoming destructive phenomena are considered. Among the most important factors, the excessive growth of uncertainty, polyvariance, randomness in modern political development are highlighted. The substantive core of the crisis of political stability is explained and the reasons for the increase in the price of social and political conflicts under conditions of social tension are revealed. The factors and conditions for the emergence and development of political conflicts are determined. The greatest danger of value-based conflicts and the clash of identities is emphasized. The formation of a new - global - identity is indicated as the basis for a kind of elite circle of the information age. The essence and features of the phenomenon of post-under-information are studied as a continuation of the theoretical logic of the concept of post-under-modernity. The presence of certain characteristic features of identity, inherent in the industrial era, which were manifested in value preferences and motivations, is noted. Special attention is paid to revealing the issue of the features of the explication of the concept of political stability at the present stage. The processes of formation of identities and their corresponding value meanings under the conditions of globalization and informatization, which affect all spheres of social life, determine the emergence of contradictions and conflicts, are analyzed. The multi-component nature of the selection of identities that coexist, collide, and affect the growth of dysfunction in the political sphere both at the local and global levels is analyzed. This leads to the growth of destructive phenomena. The principles of the formation of

social hierarchies and elites, the features of the «digital divide» at the interindividual, social and inter-social levels are studied.

It is determined that technological development can be combined with stagnation, or even regressive manifestations in other areas of social and political life. Examples of this are glamorization, carnivalization of political processes, the growth of the trend of scandal politics as a political phenomenon, populism, and the statistical advantage of authoritarian practices in the world, which, unfortunately, correlates with the corresponding trend in the information space, in the plane of global transmission of value meanings. Thus, technologies are «digested» by social practices in accordance with their needs and goals. Certain value meanings are analyzed, which within the framework of identity formation contribute to social adaptation and political stabilization. The logic of the exacerbation of contradictions in the dimension of such priority axiological meanings as freedom, democracy, stability is proved.

Keywords: *political stabilit /instability, identity, state, political regimes, information society, globalization, political conflicts, state sovereignty.*

REFERENCES

1. Komarova, T. 2022. Glamorous Stability in the Conditions of Information Technologies and Globalization. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 41: 15-22.
<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2022-41-02> (in Ukrainian).
2. Apter, D.E. 1965. *The Politics of Modernization*. Chicago and London University of Chicago Press, 1965. 481 p. URL: <https://archive.org/details/politicsofmodern0000apte/page/n9/mode/2up>
3. Huntington, S. 1999. The New World Order in the 21st Century: Trends and the European Dimension. Speech by Samuel Huntington at a roundtable at the National Institute for Strategic Studies (Ukraine) on October 18, 1999 URL: <https://www.ji.lviv.ua/n16texts/ganting.htm> (in Ukrainian).
4. Montesquieu, Ch.-L. 1772. *De l'esprit des lois*. URL: [https://fr.wikisource.org/wiki/De_l%E2%80%99esprit_des_lois_\(%C3%A9d._Nourse\)](https://fr.wikisource.org/wiki/De_l%E2%80%99esprit_des_lois_(%C3%A9d._Nourse)) (in French)
5. Komarova, T. 2023. Democratic Choice of Ukraine: Content and Parameters of Political Engineering. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 44: 7-14. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2023-44-01> (in Ukrainian)
6. Hobbes, T. *Leviathan* / trans. from English K.: Spirit and Letter. 606 p. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Thomas_Hobbes/Leviafan_abo_Sut_budova_i_povnovazhennia_derzhavy_tserkovnoi_ta_svitskoi.pdf?PHPSESSID=o4ucgm0repeoeu1j610b6acu23 (in Ukrainian).
7. Mamaluy, O.O. 1996. Endless ends, or the situation of «post(under)modernity». *Post-methodology*. № 11.
8. V-Dem Democracy Report 2024 URL: <https://www.democracywithoutborders.org/31900/democracy-declined-in-42-countries-in-2023-new-v-dem-report-says/> (in Ukrainian)
9. Bauman, Z. 2008. *Globalization. Consequences for man and society* / Trans. from English. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy. 109 p. (in Ukrainian)
10. Dunaev, I. V., Kostennikov, D. M., Kushnir, V. M. 2023. Digital nomads: global tourists or new workers for the post-war reconstruction of Ukraine? *Current problems of public administration* 2 (63) : 6-24) <https://doi.org/10.26565/1684-8489-2023-2-01> (in Ukrainian).
11. Castells, M. 2007. *Internet Galaxy. Reflections on the Internet, Business and Society* /trans. from English. K.: Vakler. 304 p. (in Ukrainian)

The article was received by the editors 28.08.2024.

The article is recommended for printing 02.10.2024.

<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-46-02>

УДК 327.7:355.02(100)

Mykola Gnatiuk

Doctor of Political Sciences, Associate Professor at the Department of Political Science,
National University of Kyiv-Mohyla Academy, 2 Skovorody St., Kyiv, Ukraine
m.gnatiuk@ukma.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0002-9530-7229>

THE PATH TO SECURITY: MODELS AND MECHANISMS FOR MAINTAINING EUROPEAN AND INTERNATIONAL SECURITY

Security is a central theme in international relations and modern political science, particularly given the evolving security landscape in Europe and globally. Traditional mechanisms for maintaining stability, such as the balance of power, defense alliances, and collective security, have demonstrated limitations. European integration offers a potential alternative, capable of transforming international interactions and mitigating the risk of conflict. This study aims to identify the characteristics of different security models and assess their effectiveness within the current international system. It focuses on the correlation between traditional security approaches (balance of power, defensive alliances) and newer models based on integration and international institutionalization.

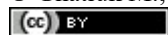
The research employs a comparative analysis of international security concepts, a historical method to evaluate the effectiveness of different approaches retrospectively, and a structural analysis of international security systems. An institutional approach is also utilized to assess the role of international organizations in shaping security policy.

The study reveals that traditional security mechanisms, such as defense alliances and the balance of power, remain relevant but pose significant risks, including conflict escalation and heightened security dilemma. While joining forces enhances participants' defense capabilities, forming a basis for deterrence – a key condition for avoiding aggression – these alliances can also create rivalries and instability. Collective security, despite its international legitimacy, often struggles with implementation due to a lack of unified member-state positions. The difficulty of establishing a truly universal collective security system, coupled with the prominent role of great powers in world politics, suggests a simpler system: collective action by great powers interested in maintaining the status quo, even without formal obligations to counter aggression as seen in collective defense systems. The modern international security system, anchored by the United Nations (UN), blends elements of collective security and a concert of nations (requiring unanimity among the Security Council's permanent members), incorporating functional cooperation to address conflict sources. A more effective approach to security combines traditional models with deepened interdependence. This mitigates the structural causes of conflict and fosters a new kind of international interaction. The European Union provides a successful example of this synergistic approach to security.

Keywords: *foreign policy, political transformation, balance of power, security, hegemony, alliances, collective security system, defense, integration, cooperation, policy theories, defense*

In cites: Gnatiuk, Mykola. 2024. The Path to Security: Models and Mechanisms for Maintaining European and International Security. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 46: 14-20. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-46-02>.

© Gnatiuk M., 2024.

This is an open-access article distributed under
the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

For a time, Europe's relative peace seemed to relegate security concerns to a secondary position. Peripheral conflicts did not challenge the perceived strength of the European security architecture. However, the events in Ukraine have forced a reassessment of regional security (Börzel 2023), casting a far more pessimistic light. The ongoing war demonstrates that the European security system retains many of the very characteristics Europeans had hoped to overcome in their efforts to transcend a history of conflict (Claude 1988; Fiott 2023).

European integration has a significant security dimension and represents an attempt to transcend traditional power politics. A key achievement of this process is the establishment of peace among European states. European integration has proven an effective means of transforming the European regional security complex and altering the foreign policies of states that traditionally relied on military instruments for security. EU membership offers a compelling alternative: the creation of a community of peace and prosperity founded on compromise, tolerance, and respect for partners' interests. This post-World War II paradigm shift in how security is pursued is what has allowed Europe to experience a period of relative peace.

While the EU's success as a «peace project» is significant, addressing contemporary European security challenges requires a broader approach, potentially including an evolution of the EU's own security model. This article aims to summarize various approaches to resolving security issues, outlining their core principles, key differences, and the characteristics of the modern collective security model exemplified by the United Nations.

The key data for this research was obtained in the Project run by the Jean Monnet Chair of the National University of Kyiv-Mohyla Academy with the support of the European Union (Jean Monnet actions, Erasmus+ program) and is available in the project's results repository.¹

¹ See: <https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/project-result-content>

Co-funded by
the European Union

Funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the author(s) only and do not necessarily reflect those of the European Union or the European Education and Culture Executive Agency (EACEA). Neither the European Union nor EACEA can be held responsible for them.

Security logic of international cooperation

Despite the success of the European integration project, integration is conceded as a counterintuitive approach to achieving security (Zwolski 2024) and, in the case of the EU, requires additional conditions, including the removal of the «security dilemma» (Gnatiuk 2022).

The nature of modern international relations, which is based on the sovereign equality of states and the primacy of national interest, prevents the formation of sustainable communities of states. States can cooperate, but such interaction is short-lived and aimed at achieving national interests. Craig Snyder, for example, argues that states form temporary alliances when they seek to gain relative advantages – economic, political, or military (Snyder 1997). From this point of view, the participation of states in an integration project is only appropriate if it allows them to achieve a certain goal (Holsti 1973: 341).

Two factors hinder cooperation between states: the issue of relative advantages and concerns about the motives of partners (Grieco 1988). The focus of states on gaining relative advantages, usually defined in terms of the ratio of military and economic potential, is a motivating factor that determines the feasibility or inappropriateness of participating in an integrative entity. Relative advantages, among other things, mean that states try to make sure that other members do not use their participation in the alliance to their advantage, for example, by increasing asymmetric interdependence. In alliances formed in response to a threat, states also seek to ensure that their level of commitment is commensurate with the threat they perceive.

The example of European integration shows that the mechanism to overcome this dilemma is the US guarantees (Gnatiuk 2022). It was the security guarantees from the superpower that allowed to solve the key issues of the security dilemma and move towards the creation of a «stronger union» of European countries and transform the traditional confrontation of European states, which resulted in two world wars.

At the same time, despite the obstacles to cooperation between states, the same logic of the security dilemma pushes states to form and maintain other mechanisms for achieving security, in particular through such forms as ensuring stability in the international system or even forming

alliances to counter a common enemy or joining existing ones.

In the modern system of international relations with its horizontal distribution of power (Waltz 1979), the preservation of peaceful relations between states in the regional or global system is achieved through mechanisms of balance of power or hegemony. Balancing the power of another state is possible through alliances and coalitions. The formation of alliances makes it possible to distribute forces in the international system more evenly to deter other states (alliances) from changing the status quo. In the regional or international system, a state or alliance can emerge as a hegemon and act as an organizing factor, structuring the international or regional order.

Mechanisms of the balance of power

Historically, European states viewed each other as potential security threats, seeking protection through alliances. The most common security strategy was forming collective defense agreements or alliances. Stephen Walt defines a defense alliance as a formal agreement that commits states to combine their military forces against a particular state or states (Walt 1987: 2). From a threatened state's perspective, aligning with another similarly threatened state is the most effective way to bolster defense capabilities and, ultimately, enhance deterrence.

Membership in a collective defense system entails a commitment to use military force under specific circumstances, typically an act of aggression against a member state. Because the primary security threat is external, these alliances generally lack mechanisms for resolving internal disputes among members. However, the shared perception of an external threat often overshadows internal disagreements, minimizing the perceived need for such mechanisms.

Military-political alliances are formed to counter a perceived military threat. Their primary purpose is to deter and prevent attacks from states seeking to unilaterally alter the existing status quo. Combining the military resources of alliance members is crucial for effective deterrence. While a shared perception of a common threat provides a basis for converging security policies, member states retain their independence and autonomy.

Defensive alliances are often temporary, contingent on the perceived threat. This threat typically arises from either the growing strength of a particular international actor (e.g., increased military capabilities) or a radical

shift in its priorities (e.g., a change in domestic political regime) (Walt 1987). If the threatening state cannot be deterred by a single state's power, it often triggers a balancing of influence and the formation of a counter-alliance.

A successful defense alliance can, however, outlive the initial threat and evolve into a political alliance, as demonstrated by NATO's trajectory after the Cold War. Unlike defense alliances, political alliances often rely on hegemonic power to maintain stability. NATO stands as a prime example of a modern alliance with both defense and political dimensions. U.S. nuclear guarantees to European allies were central to deterring the USSR and its allies. Even after the primary threat dissipated, NATO continued to function, maintaining nuclear deterrence against Russia and broadening its definition of security threats beyond armed attack.

In general, however, European states' historical experience with defense alliances as a means of achieving security is largely disappointing. The two World Wars illustrate how forming a defense alliance can escalate the security dilemma, prompting the creation of a counter-alliance. The increased security of one side inevitably leads to a heightened sense of insecurity for the other.

Collective security systems

In terms of threat identification and response, a collective security system stands in contrast to a defense alliance. Members of the collective security system pledge not to use force to resolve disputes and commit to collective action should this pledge be violated. Unlike collective defense systems, which respond to external threats from potential adversaries, collective security systems are designed to address internal challenges.

This security mechanism rests on the principle that peaceful relations are in every participant's interest, and that aggression against one is considered aggression against all. This shared interest in peace motivates states to maintain peaceful relations. Furthermore, collective security systems emphasize the central role of international institutions, which develop and implement mechanisms for preserving peace.

International institutions contribute to transforming states' perceptions of national interest by promoting peaceful interaction. International institutionalization helps mitigate the negative effects of international anarchy by shaping behavior, transforming expectations,

and making interstate relations more predictable. This fosters increased trust among participants, which directly correlates with a greater sense of security and, consequently, system stability.

Unlike collective defense, which relies on balancing a specific threat, collective security aims to create maximum deterrence by mobilizing the combined potential of all participants against aggression. Furthermore, by transforming interstate interactions and fostering trust, collective security systems can lessen the impact of the security dilemma and encourage peaceful dispute resolution.

In a collective security system, security is treated as a collective good, requiring the participation of all members in countering aggression. In practice, however, this can be challenging, as assessments of conflict situations often vary significantly. The League of Nations' experience illustrates the practical difficulty of member states defining security as a common good and, consequently, acting consistently to achieve it.

In their article «Concerts, Collective Security, and the Future of Europe», Charles and Clifford Kupchan argue that while collective security is theoretically the most reliable approach compared to capacity building and balance-of-power strategies (like defense alliances), achieving unanimous agreement, particularly with universal membership, is challenging. A large number of participants can hinder effective collective responses, even when states agree on a definition of aggression. They suggest that a concert-based system offers a more practical approach to maintaining international peace (Kupchan 1991: 119-20, 138).

Concert of nations

Like collective security, a concert of nations relies on collective action. However, unlike collective security, it involves only a select group of powerful states acting together to counter aggression. In this system, great powers play a leading role, often exerting influence over smaller states. While the concert system requires unanimity among these great powers, their interactions focus on problem-solving and don't necessarily involve formal obligations to counter aggression, as seen in collective defense or security systems.

The Concert of Europe, established in 1815 by Great Britain, Prussia, Russia, and Austria (later joined by France in 1818), serves as a prototype for this system. Unlike the League of Nations and the United Nations, the Concert of Europe was regionally focused,

with its members primarily concerned with resolving their own differences and collaborating to maintain peace within Europe.

The Concert was based on the recognition of the territorial status quo among its members and allowed changes only if a compromise was reached among the members. Collective action to maintain security is the result of informal negotiations, not a pre-determined mechanism like the League of Nations charter. The mechanisms for collective action also remain subject to agreement between the great powers. The nature of the concert requires consensus in decision-making, as the system is based on the primacy of joint action and the impossibility of imposing will on the great powers.

The concert system is effective in maintaining peace, provided that there is no clear hegemon among the great powers. No state can be so large that other participants, by joining forces, cannot surpass its power potential (Claude 1988). In addition to the composition of the concert, the priorities of the participants are also important, including the lack of intentions to change the status quo and the interest in preserving the existing international order.

In post-Napoleonic Europe, the Concert was formed on the basis of a strong anti-revolutionary consensus, so the political consequences of the 1848 revolutions made it less effective. Crises that had previously been resolved at the negotiating table escalated into military confrontation, such as the Crimean War, which broke out in 1853 between Russia on the one hand and Great Britain, France, and the Ottoman Empire on the other.

The formation of a concert of great powers, of course, does not mean that they have similar interests or do not compete for power. On the contrary, their relations can be extremely conflictual. However, the task of the concert is to maintain stability, not to eliminate conflicts. The stability of international order is one of the key interests of the great powers, so any changes to the status quo require the consent of all participants in the system.

The UN and the modern peacekeeping system

The modern system of international security maintenance based on the United Nations (UN) combines elements of collective security and the concert of nations. Established after World War II, the UN is a global security system both in terms of its reach and activities. The UN Charter enshrines the principle of refraining from the threat or use of force (Article 2.4) and a collective response to a

threat to the peace (Article 2.5) (Charter of the United Nations).

Unlike the League of Nations Covenant, the UN Charter doesn't mandate automatic economic and diplomatic sanctions in response to aggression. However, it does establish a mechanism for collective response in the event of a breach of peace. Article 42 empowers the Security Council to take necessary measures to maintain or restore international peace and security. Article 43 obligates member states to provide the Security Council, upon request and in accordance with special agreements, with armed forces, assistance, and related facilities necessary for maintaining international peace and security (Charter of the United Nations).

The UN's founders recognized the need for great power leadership (a concert of nations) to ensure the system's effectiveness (Woolner 2009). Consequently, the UN Charter stipulates that any collective action to maintain peace requires the consent of the five permanent members of the Security Council: the Republic of China, France, the Union of Soviet Socialist Republics, the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, and the United States of America (Charter of the United Nations).

Integration as security

These strategies for maintaining peaceful relations rely on the threat of punishing aggressors to ensure international stability. Since World War II, Europe has demonstrated a more successful approach (at least thus far) to preventing war and achieving peace. The European Union exemplifies the creation of a community of sovereign states that resolve disputes peacefully. In stark contrast to the previous century, when intra-European conflicts triggered two world wars, war among EU members is now considered highly improbable.

From an institutional perspective, forming cooperative structures like the EU helps mitigate the negative effects of international anarchy and influences how states define their interests, thereby altering their security behavior (Keohane 2011). Full integration eliminates the possibility of war among participating states, but it also fundamentally changes the political landscape of their interaction (Ramírez 2020), effectively dissolving international politics in that specific context, whether regional or global.

Although other regions have turned to integration, the example of Europe is the most successful. Integration has transformed the most conflict-prone region in the world, and

the classic problems of balance of power and alliances have disappeared from the agenda. Integration as an approach to security is a long-term strategy that is difficult to replace, but as the example of the UK, namely, withdrawal from the EU shows, it is also possible.

The experience of the European Union, which emerges as a result of the integration process at its early stage and remains in the realm of international politics, is extremely relevant for considering practices of solving security problems. The EU member states, as well as those seeking to join, such as Ukraine, remain sovereign, but form a special security dynamic among themselves, not considering each other as possible enemies. However, integration alone cannot fully resolve the security dilemma; other mechanisms are also necessary.

Conclusion

The analysis reveals two primary paradigms for achieving security in the anarchic international system, where states ultimately rely on self-help. The most innovative and, in the long run, most effective approach is integration as a security mechanism. This approach posits that economic, political, and legal interconnectedness among states eliminates the root causes of conflict and fosters a stable international environment. The European Union, where former rivals have achieved peaceful coexistence through integration, serves as a prime example.

However, the success of this model depends on external conditions, particularly mitigating or overcoming the security dilemma. European integration demonstrates that U.S. security guarantees played a crucial role in this process. These guarantees from a superpower enabled the resolution of key security dilemma issues, paving the way for a «stronger union» of European countries and transforming traditional European state rivalries.

The balance of power (or hegemony) and collective action remain key security mechanisms. Forming collective defense agreements or alliances allows states to enhance their defense capabilities through combined strength, which serves as the foundation for deterrence. Deterrence is essential for preventing aggression. While defensive military-political alliances help maintain a desired status quo, they are often temporary. NATO is a prominent example of a modern defense and political alliance.

Collective security systems offer greater potential for guaranteeing security for all participants, as they are based on a commitment to non-use of force in dispute resolution and collective action in response to violations. The institutional aspect of such interactions is also important, helping to reduce the negative impacts of anarchy by shaping behavior and transforming expectations.

The difficulty of implementing a truly universal collective security system, coupled with the prominence of great powers in world politics, suggests a more pragmatic approach: collective action by great powers interested in maintaining the status quo, even without formal obligations to counter aggression (as in collective defense systems). The current international security system, anchored by the United Nations, combines elements of collective security and a concert of nations, while also promoting functional cooperation and joint problem-solving.

In conclusion, global security can be pursued through various mechanisms, from military and political alliances to diplomacy and economic integration. However, history demonstrates that long-term stability is achieved not only through military deterrence, but also through shared institutions, interdependence, and political cooperation.

REFERENCES

1. Börzel, Tanja A. 2023. European Integration and the War in Ukraine: Just Another Crisis? *JCMS: Journal of Common Market Studies* 61(S1):14-30. <https://doi.org/10.1111/jcms.13550>
2. Claude, Inis. 1988. *States and the Global System: Politics, Law and Organization*. Houndmills: Macmillan Press.
3. Fiott, Danial. 2023. In every crisis an opportunity? European Union integration in defence and the War on Ukraine, *Journal of European Integration*. 3 (45): 447-462. <https://doi.org/10.1080/07036337.2023.2183395>
4. Zwolski, Kamil. 2024. *Researching European security integration*. Cham: Palgrave Macmillan.
5. Gnatiuk, Mykola. 2022. Integration and the European Security Solution: Overcoming the Security Dilemma, *Ukrainian Policymaker*. 10: 18-26. <https://doi.org/10.29202/up/10/3>
6. Snyder, Craig. 1997. Regional Security Structures. In: Snyder, Craig (Eds.), *Contemporary Security and Strategy*. Basingstoke: Macmillan: 102-119.
7. Holsti, Ole R., Hopmann, P. Terrence, Sullivan, John D. 1973. *Unity and Disintegration in International Alliances: Comparative Studies*. New York: Wiley.
8. Grieco, Joseph M. 1988. Anarchy and the Limits of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism. *International Organization*. 4(3): 485-507. <http://www.jstor.org/stable/2706787>.
9. Waltz, Kenneth N. 1979. *Theory of International Politics*. Mass.: Addison-Wesley Pub. Co.
10. Walt, Stephen M. 1987. *The Origins of Alliances*. Ithaca NY: Cornell University Press.
11. Kupchan, Charles A., Kupchan, Clifford A. 1991. Concerts, Collective Security, and the Future of Europe, *International Security*. 16 (1): 114-161. <http://www.jstor.org/stable/2539053>
12. *Charter of the United Nations*. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>
13. Woolner, David, Kimball, Warren F., Reynolds, David. 2009. *FDR's World: War, Peace, and Legacies (The World of the Roosevelts)*. N.Y.: Palgrave Macmillan
14. Keohane, Robert O., Nye Joseph S. 2011. *Power and Interdependence*. Pearson.
15. Ramírez, J. Martín, Biziewski, Jerzy (Eds.). 2020. *Security and Defence in Europe*. Cham: Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-12293-5>

The article was received by the editors 03.09.2024.

The article is recommended for printing 11.10.2024.

Микола Миколайович Гнатюкдоктор політ. наук, доцент кафедри політології Національного
університету «Києво-Могилянська академія», вул. Сковороди 2, Київ, Україна
m.gnatiuk@ukma.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0002-9530-7229>

ШЛЯХ ДО БЕЗПЕКИ: МОДЕЛІ ТА МЕХАНІЗМИ ПІДТРИМАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТА МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

Проблематика безпеки в міжнародних відносинах є однією з ключових у сучасному політологічному дискурсі, особливо з огляду на зміну безпекового середовища в Європі та світі. Традиційні механізми підтримання стабільності, зокрема баланс сил, оборонні союзи та колективна безпека, не завжди виправдовують очікування. Альтернативою може слугувати досвід інтеграційних процесів в Європі, який дозволяє трансформувати міжнародну взаємодію та знижувати ризики конфліктів.

Мета дослідження полягає в визначенні характеристик різних моделей забезпечення безпеки та їхньої ефективності в умовах сучасної міжнародної системи. Особливу увагу приділено питанню співвідношення між традиційними підходами до безпеки, такими як баланс сил і оборонні альянси, та новітніми моделями, заснованими на інтеграції та міжнародній інституціоналізації. Методи дослідження включають компаративний аналіз концепцій міжнародної безпеки, історичний метод для оцінки ефективності різних підходів у ретроспективі, а також структурний аналіз міжнародних систем безпеки. Застосовується також інституційний підхід, який дозволяє оцінити роль міжнародних організацій у формуванні безпекової політики. Основні результати дослідження демонструють, що традиційні механізми безпеки, такі як оборонні альянси та баланс сил, залишаються актуальними, однак мають значні ризики, зокрема загрозу ескалації конфліктів та посилення дилеми безпеки. Об'єднання зусиль збільшує оборонну спроможність учасників, що слугує основою стримання. Саме здатність стримувати є основною умовою не стати жертвою агресії. Колективна безпека, хоч і має перевагу у вигляді міжнародної легітимності, часто стикається з труднощами реалізації через відсутність єдиної позиції держав-учасниць. Складність із реалізацією такої системи безпеки для всіх і провідна роль у світовій політиці великих держав пропонують більш спрощену систему – колективну дію великих держав, які зацікавлені у наявному статусі-кво, проте не несуть формальних зобов'язань протидії агресії як в системах колективної оборони. Сучасна система підтримання міжнародної безпеки на основі Організації Об'єднаних Націй (ООН) поєднує елементи колективної безпеки та концерту націй, що потребує одностайності постійних членів Ради Безпеки, а також включає елементи функціональної співпраці для усунення джерел конфліктів.

Більш дієвим підходом до досягнення безпеки є поєднання традиційних моделей із збільшенням взаємозалежності, яка усуває структурні передумови конфліктів та формує новий тип міжнародної взаємодії. Європейський Союз демонструє успішний досвід такої синергії безпекових підходів.

Ключові слова: зовнішня політика, політична трансформація, баланс сил, безпека, гегемонія, альянси, система колективної безпеки, оборона, європейська інтеграція, співпраці, теорії політики, оборона.

Стаття надійшла до редакції 03.09.2024

Стаття рекомендована до друку 11.10.2024.

<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-46-03>

УДК 327.5

Oleksandr Romanyuk

Professor, Doctor in Political Science Simon Kuznets Kharkiv National University of Economic

Nauki avenue, 9-A, Kharkiv, 61166, Ukraine

olexromanyuk@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-8756-9018>

A NEW WORLD WAR CAN BEGIN OR HAS ALREADY BEGUN?

The article examines the problem of clarifying the essence of world wars, which is relevant in the current conditions of international relations. For a long time, the World War I (1914-1918) and World War II (1939-1945) were considered such wars. The consequences and impact of Russia's war against Ukraine, which began in 2014 and became widespread in 2022, on the renewal of disputes about the essence of world wars are investigated, since other countries began to participate indirectly in it on the side of both one side and the other. Attention is focused on two points of view within the discussion regarding the spread of the Russian-Ukrainian war to international relations. The essence and content of both points of view are revealed, which directly relate to the issue of the Third World War and the role of the Russian-Ukrainian war in its beginning. The first point of view is that Russian aggression against Ukraine threatens to start World War III. The second point is a new world war has begun, as the Russian-Ukrainian military confrontation causes not only military support from other states, but also an escalation of conflicts in other parts of the world. In the Middle East, the confrontation has already taken on the character of a war, involving Israel, Iran and its proxies, as well as Turkey's proxies. Military action is unfolding in Africa, where autocratic regimes supported by Russia are fighting opposition movements. Tensions are rising in the Far East, thanks to North Korea's aggressive stance and communist China's claims to Taiwan. The author of this paper, analyzing the current state of international relations, believes that a new world war has already begun. The theoretical and methodological basis for such a conclusion is his division of world wars into classical and post-classical. He considers the World War I and World War II to be classic, and he defines the Cold War and the growing war between democracies and autocracies in the modern world as post-classic. The main differences between classical and post-classical world wars are analyzed. The main reason for the transition of world wars from the classical stage to the post-classical stage was the appearance of atomic weapons.

Keywords: *international relations, world war, World War I, World War II, Cold War, Russian-Ukrainian war, classical and post-classical world wars.*

In cites: Romanyuk, Oleksandr. 2024. New World War Can Begin or Has Already Begun? *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»*: 46: 21-27. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-46-03>

The time that has passed since the beginning of Russia's military aggression against Ukraine has shown that more and more countries are being drawn into its orbit, both on the side of the victim of aggression and on the side of the aggressor. Although the participation of other states in the Russian-Ukrainian war is still more indirect (granting its territory to an aggressor

for conducting military operations, overt or covert supply of weapons to one of the belligerent states from the outside, imposing economic sanctions on the aggressor and countering it, economic support of the victim of aggression by some countries and the aggressor by others), but it shows that the situation on the international arena is becoming acutely bipolar.

In such a situation, the problem of a new world war is increasingly being discussed in the media and scientific publications. The discussion articulated two points of view: the first – the escalation of the Russian-Ukrainian

© Romanyuk O., 2024.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

war threatens the beginning of the Third World War, the second – a new world war has already begun. Proponents of the second point of view reflect it as the World War IV, because in their opinion the War III was the Cold War (Podhoretz_2004).

Having joined the discussion, I set the following **tasks** here: to find out the main characteristics that distinguish world wars from other wars and military conflicts, and on this basis to give an answer to the question posed in the title of this publication.

What is a world war? The definition of «world war» acquired a conceptual character as a result of the two great wars of the 20th century, which, unlike the previous ones, involved all the principal states of contemporary world. They acquired a global character due to their geographical extent and unlimited use of resources (people, weapons, etc.), and their consequence was a radical reorganization of international relations (Schubert & Klein 2020). These wars received the names of the World Wars I and World Wars II. The generalization of their specific features led to the emergence of the classic model of the world war, the main elements of which are:

1. *Global coverage.* Military actions take place on the territory of most continents of the globe. The most powerful states of the world at that time, as well as their allies, are participating in the war. 23 out of 59 (40%) states and their colonies were directly or indirectly involved in the World War I (Participants in World War I). It covered most of the territory of Europe, hostilities were also carried out in the Middle East (Eastern Turkey and Mesopotamia), in Africa (Togoland, Cameroon, South-West Africa and the South African Union), in Far-East Asia (Qingdao), in Oceania (Samoa, New Guinea, Carolingian, Mariana, Marshall Islands and Solomon Islands) in the waters of the Atlantic and Pacific Oceans, as well as in the Persian Gulf of the Indian Ocean. 61 countries (80%) took part in the Second World War. The main theaters of military operations were almost the entire European continent and the Indo-Pacific region. Important battles took place in North Africa. Military operations were also conducted in the Middle East, East Africa (Ethiopia, Madagascar, Somalia) and West Africa (Senegal, Gabon).

2. *Bipolar structure.* The war is fought between two military-political coalitions. During the World War I, these were the Entente and the Quadruple Alliance. World War II was fought between the Axis Powers and a coalition

that proclaimed itself the United Nations in 1942.

3. *Not a very long duration in terms.* World War I lasted 4 years, 3 months and 17 days, World War II – 6 years and 1 day.

4. *A clear definition of the beginning and end of the war.* The beginning of the World War I is considered to be the declaration of war on Serbia by Austria-Hungary on July 28, 1914, and its end - the Compiègne armistice of the Entente countries with Germany on November 11, 1918, as a result of which the German troops surrendered. The beginning of the World War II was the attack of Nazi Germany on Poland on September 1, 1939, and its end – the signing of the Act of Surrender by Japan on September 2, 1945.

5. *Declaration of war.* During the World War I, 23 states declared war on 40 states (Duffy 2009). During the Second World War, declarations of war by one country against another occurred more than 100 times (Doody 2016), although the aggressor countries usually did not declare war or did so after their military attack.

6. *Continuity of hostilities.* Combat operations between the troops of the warring coalitions continued throughout the war, although they could sometimes acquire a positional character.

7. *Enormity of victims.* World wars brought unprecedented losses to mankind. The total human losses of the First World War amounted to about 20 million people (9.7 million military personnel and about 10 million civilians) killed and 21 million wounded (Haythornthwaite 1996 : 382–383). 40-50 million people were killed during World War II (Hughes & Royde-Smith 2024).

8. *Change in the world order as a result of the war.* The main international consequences of the World War I were the death of the German, Austro-Hungarian and Ottoman empires, the creation by the victorious states of the Versailles-Washington system of world order and the League of Nations - the first worldwide intergovernmental organization whose mission was to maintain world peace on the principles contained in Covenant on its formation. During the 26 years of the existence of the League of Nations, its members included a total of 63 states from all continents of the world. This system was destroyed by the World War II, after which the victorious states created the Yalta-Potsdam system of international relations and the United Nations as the second world intergovernmental organization, which formed the basis of the new world order.

However, this did not save the world from a new global confrontation, despite the principles laid down in the UN Charter. This confrontation was called the Cold War.

Can the Cold War be considered World War III? To answer this question, we need to compare the classic model of the world war, which was outlined above, with the corresponding parameters of the Cold War.

1. *Global coverage.* Like the World War I and World War II, the Cold War to one degree or another covered all the continents of the globe.

2. *Bipolar structure.* The Cold War was fought between two coalitions led by the most powerful powers in the world at that time – the USA and the USSR, which were institutionalized into military-political blocs, as well as bilateral agreements between the leading powers of these coalitions and other states. The leading bloc of the Western coalition was the North Atlantic Treaty Organization (NATO), established in 1949. It originally included 12 states – 2 North American (USA and Canada) and 10 Western European (Belgium, Great Britain, Denmark, Iceland, Italy, Luxembourg, the Netherlands, Norway, Portugal and France). During the Cold War, the number of NATO members increased to 16, as Greece and Turkey (in 1952), West Germany (in 1955), and Spain (in 1982) joined. In the wake of the Western strategy were many anti-communist states of the Middle and Far East, which together with the Western states created military-political blocs: ANZUS in 1951 (Australia, New Zealand and the USA); SEATO in 1954 (Australia, Great Britain, New Zealand, Pakistan, the USA, Thailand, the Philippines, France); CENTO in 1955 (Great Britain, Iraq, Iran, Pakistan and Turkey). The United States had bilateral agreements in the military-political sphere with Japan, Taiwan, South Korea, South Vietnam, and a number of other states. The Western coalition was opposed by a coalition of communist states led by the USSR. Under the leadership of the Soviet Union, a military-political bloc of European communist states – the Warsaw Pact was created in 1955 (Albania, Bulgaria, Poland, Romania, USSR, East Germany, Hungary, Czechoslovakia). The Soviet Union had military-political agreements with non-European communist states: People's Republic of China (until 1979), Vietnam, Cuba, Mongolia, and South Korea.

3. *Duration by time.* Unlike classical world wars, which lasted 4-6 years, the Cold War lasted four and a half decades.

4. *Definition of the beginning and end of the war.* Some scholars consider the beginning of the Cold War to be Winston Churchill's speech in Fulton on March 5, 1946 (Churchill, 1946). Others consider it to be the proclamation of the doctrine of containment of communism by US President Harry Truman on March 12, 1947. A Gallup poll in December 1950 found that more than half of Americans considered World War III to have already started (Reed 2004, p. 41). There is also no established understanding of what constitutes the end of the Cold War (Service 2015). Some consider its final end to be the collapse of the communist regime in the USSR and its disintegration in December 1991. Others associate this with the liquidation of the military structure of the Warsaw Pact (February 25, 1991), and then with its final dissolution (July 1, 1991). Still others refer to Gorbachev's proclamation of the doctrine of «new political thinking», which he represented in his speech at the 43rd session of the UN General Assembly on December 7, 1988 (Holloway 1989).

5. *Continuity of hostilities.* The Cold War was not a continuous military campaign, but a series of local wars and conflicts, in which the main opposing powers – the USA and the USSR – were indirectly involved. These wars were not connected to each other either territorially or in time. The largest military conflicts between the Western and communist worlds were the Korean War (1950-1953) and the Vietnam War (1959-1975). US military forces took full part in both wars (in the Korean one under the mandate of the UN Security Council). On the other hand, over a million Chinese «volunteers» and secretly about 30,000 Soviet soldiers participated in the Korean War. In Vietnam War – 320 thousand Chinese (Qiang, Zhui, 2000, p. 135) and 15 thousand Soviet military personnel. The most acute situation of the Cold War was the Cuban Missile Crisis in October 1962, which arose from the placement of Soviet missiles with nuclear warheads in Cuba and almost led to the outbreak of thermonuclear war between the USA and the USSR (Dobbs 2008). The confrontation between the Western and communist worlds encompassed the Middle East, where in the Arab-Israeli wars the United States supported Israel, and the USSR supported the Arab countries (starting with the Suez Crisis of 1956), South Asia (the Afghan War of 1979-1989, where a Soviet military contingent of 100,000 soldiers participated on the side of the communist government, and the Afghan popular resistance movement was

supported by the United States with weapons and advisers), Africa (the civil war in Angola, where the USSR supported the MPLA, and the United States supported UNITA, in Mozambique, where the USSR supported FRELIMO, and the United States supported RENAMO), Latin America (the civil war in Nicaragua, where the USSR supported the Sandinista government of Daniel Ortega, and the United States supported the Contras).

6. *Declaration of war.* Local wars between states were not declared during the Cold War.

7. *The enormity of the victims.* It is not known for certain how many people died as a result of the Cold War. According to «rough» estimates by Xyke Leiyon from the University of Tartu, the number of people killed in the Cold War ranges from 10.8 to 25 million (Leiyon, 2018). Tom Billings from Portland State University, who considers the Cold War to be World War III, puts the figure at «45 million direct combat deaths», but unlike Leiyon, he does not provide his own calculations (Billings 2024). It will probably never be possible to calculate the more or less accurate number of victims of the Cold War, since, firstly, it is impossible to attribute all the military conflicts that took place in the period 1946-1991 to the confrontation between the Western and communist worlds; secondly, the question arises: can victims of political repression in communist and pro-Western countries be considered victims of the Cold War? However, even by rough estimates, the number of victims of the Cold War correlates with the number of victims of previous world wars.

8. *Changing world order.* There was no radical change in the world order after the Cold War. The principles of the United Nations Charter (which, however, were constantly violated during the Cold War) and the institution that was supposed to ensure them were preserved.

Thus, of all the elements of the classical model of world wars, the Cold War only fits three or four. Despite such significant differences, many researchers insist that the Cold War should be considered the Third World War. Why? Because a factor has emerged that creates a real threat that a new world war in its classic form will lead to the destruction of all humanity. This factor is atomic weapons, which were first and, fortunately, last used at the end of World War II against Japan in the cities of Hiroshima and Nagasaki. The atomic bomb explosion in Hiroshima instantly killed 70,000 residents, and another 90-140,000 died within a year. During the bombing of Nagasaki, more

than 73,000 people were killed or missing, and another 35,000 died later from radiation exposure and injuries. After the USSR created its atomic bomb (with the help of Soviet intelligence) in 1949, a nuclear race began, which included Great Britain (1952), France (1960), and communist China (1964). At the beginning of 1966, these states had 37,741 nuclear warheads (USA – 31,149, USSR – 6,129, Great Britain – 436, France – 32, China – 5 (Norris & Kristensen 2010). Therefore, all the states of the then «nuclear club» refused to be the first to use it. As a result, the fierce confrontation between the Western and communist worlds did not escalate into a hot world war, although it continued until the avalanche of the communist world and the collapse of the USSR.

Thus, although the confrontation between the Western and communist worlds did not lead to a hot new world war, due to its global nature, the severity of armed conflicts, and the number of victims, it should be considered a Third World War, but of a special, post-classical type. A characteristic feature of this type is that the military sphere is not a priority and is characterized by the predominance of unconventional methods of warfare over conventional ones. No less important than the military sphere is the information sphere, where special psychological operations are actively conducted, as well as the socio-economic one, where opponents try to weaken each other's economic potential and provoke social crises. It was the understanding of these features that led to the development of the hybrid warfare concept (Mattis & Hoffman 2005; Hoffman 2007 and 2009).

Can we state today that the World War IV has begun? The current situation suggests the beginning of a new cold war, the main initiator of which is Russia. The collapse of the Soviet Union gave rise to the «Weimar syndrome» among a significant portion of Russians, as a result, political revenge began to gain momentum in post-Soviet Russia. (Gati 1995). Back during the presidency of Boris Yeltsin, Russian Prime Minister Yevgeny Primakov put forward the doctrine of restoring a bipolar world, where Western (pro-American) democracies would be opposed by an axis of states led by Russia: communist China, India, Iran, Iraq, etc. (DeLong 2020). After the transfer of presidential power in Russia from Yeltsin to Vladimir Putin, two interrelated processes began to develop there: the retotalitarianization of the political regime and foreign policy acquired a clearly expressed revanchist and

imperialist content (Romanyuk 2022). Having overcome the Chechen people's desire for independence as a result of the Second Chechen War, Putin launched external aggressions against Georgia in 2008 and Ukraine in 2014, after which significant territories of these states came under Russian control.

The full-scale war against Ukraine that Russia launched in 2022 caused the final split of the world into two military-political coalitions. On the one hand, a coalition of Western democracies and many other states emerged, which took shape in April 2022 at the American air base in Ramstein (Germany), where a contact group was created in support of Ukraine. 48 states officially participated in its work, and 8 ones more also provided military (lethal and non-lethal) assistance to Ukraine without publicly joining it. On the other hand, an «Axis of evil» was formed, which included, in addition to Russia, autocratic states that began to provide it with military support. This coalition is not institutionalized, but is based on bilateral formal and informal agreements between its participants.

The main countries of the «Axis of evil» today include Russia, Belarus, North Korea, and Iran. Belarus provided its territory for the invasion of Russian regular troops into Ukraine in February 2022. Although, despite Putin's pressure, Belarusian troops did not participate in the Russian aggression, Belarus supplies its military equipment and ammunition to Russia. After the start of a full-scale war, North Korea recognized the independence of the DPR and LPR and began supplying Russia with artillery shells and ballistic missiles, and after signing the «Treaty on Comprehensive Strategic Partnership between the Russian Federation and the DPRK» on June 19, 2024, its military began to take direct part in the war against Ukraine. Russia's active military cooperation with Iran began with the war in Syria, where both countries provided military support to the Shiite government of Assad (Abdo, 2011). During the war in Ukraine, Iran began supplying Russia with kamikaze drones and ballistic missiles. For its part, Russia provides these countries with political, economic, and military support. Several dozen Russian nuclear munitions were deployed in Belarus at the beginning of 2023. North Korea receives food, fuel, and technology to produce spy satellites and improve nuclear weapons from Russia. As for Iran, Russia is illegally facilitating its nuclear program and assisting its proxies.

Although the main battlefield between the civilized world and the «Axis of evil» is the

Russian-Ukrainian front, in October 2023, the Iranian proxies Hamas and Hezbollah, by attacking Israel, opened the second hot front of a new world war in the Middle East. Unexpectedly, Jordan actually sided with Israel, taking part in shooting down missiles that Iran and its proxies were directed against that country. The war in the Middle East gained new strength at the end of 2004, when military formations of opposition forces, with the help of Turkey, overthrew the pro-Iranian and pro-Russian Assad regime in Syria, which had previously also been considered a member of the «Axis of evil».

However, the modern world war covers not only the territories of Eastern Europe and the Middle East, but also Africa, where civil wars are ongoing in Burkina Faso, Libya, Mali, Niger, Sudan, and the Central African Republic between government forces, which rely on the military support of Russia (its «private» military companies), and the opposition ones. It could extend to Latin America, where Russia's ally Venezuela is openly declaring its intention to annex the Essequibo region of neighboring Guyana, which occupies about two-thirds of its territory. In East Asia, tensions are growing between North Korea and South Korea, and between communist China and Taiwan.

The fact that the current confrontation can be considered a new world war is evidenced by the huge human casualties. Although it is not yet possible to count the number of its victims, the count has already reached millions. According to the Wall Street Journal, the number of victims in the Russian-Ukrainian war alone has already reached one million people (Pancevski 2024). 620,000 combatants and civilians have been killed in hostilities since March 2011 in Syria (Baker 2024). In the new war in the Middle East, more than 40,000 people died in the Gaza Strip alone in a year (Reported impact snapshot: Gaza Strip, 2024). Over 330,000 people have died in fighting in the last three years in Africa (New data shows record number of armed conflicts 2024). And this is far from a complete list.

The destruction of the world order indirectly indicates the beginning of a new world war. The countries of the «Axis of Evil» blatantly ignore the principles of the United Nations Charter, and the UN has turned into a decorative organization that is unable to adopt any effective decision to stop their aggressive intentions and actions.

Conclusions. 1) taking into account modern realities, it is advisable to typify world wars into classical and post-classical;

2) the transition from classical to post-classical wars was caused by the emergence of atomic weapons, the use of which threatened the existence of human civilization;

3) the main difference between classical and postclassical wars is that the confrontation does not occur between the main actors of the international conflict directly, but between their satellites and proxies;

4) post-classical world wars last a longer time than classical ones;

5) the prerequisite for world wars (both classical and post-classical) is the destruction or at least the malicious non-observance of the previous world order;

6) the situation in the modern world by many signs indicates the beginning of a new world war, but whether it will remain post-classical or acquire a classical character depends on many factors that it is impossible to predict today.

REFERENCES

1. Podhoretz, N. 2004. World War IV: How It Started, What It Means, and Why We Have to Win. *Commentary*, Vol. 118. No. 2 : 17-54. URL: <https://universityofleeds.github.io/philtaylorpapers/pmt/exhibits/1726/ww4.pdf>
2. Schubert, K., Klein, M. 2020. Weltkrieg. *Bundeszentrale für politische Bildung. (BPB)* URL: <https://www.bpb.de/kurz-knapp/lexika/politiklexikon/18475/weltkrieg/>
3. Participants in World War I. *The U.S. World War One Centennial Commission*. URL: <https://www.worldwar1centennial.org/index.php/edu-home/edu-topics/583-the-world-at-war/5048-participants-in-world-war-i.html>
4. Duffy, M. 2009. Who Declared War and When. *Firstworldwar.com* URL: <https://www.firstworldwar.com/features/declarations-of-war.htm>
5. Doody, R. 2016. Chronology of World War II Diplomacy 1939–1945. *Internet Archive Wayback Machine*. URL: <https://web.archive.org/web/20160505212551/https://worldatwar.net/timeline/other/diplomacy39-45.html>
6. Haythornthwaite, P. J. 1996. *The World War One Source Book*. Arms and Armour Press. 412 p.
7. Hughes, T. A., Royde-Smith, J. G. 2024. World War II. *Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/event/World-War-II>
8. Churchill, W. 1946. The Sinews of Peace (Iron Curtain Speech). *International Churchill Society*. URL: <https://winstonchurchill.org/resources/speeches/1946-1963-elder-statesman/the-sinews-of-peace/>
9. Reed, T. C. 2004. *At the Abyss: An Insider's History of the Cold War*. New York: Presidio Press, 368 p.
10. Service, R. 2015. *The End of Cold War 1985-1991*. London: Macmillan, XXIV. 643 p.
11. Holloway, D. 1989. Gorbachev's New Thinking. *Foreign Affairs*. Vol. 68. No. 1 : 66-81.
12. Qiang, Zhai. 2000. *China and the Vietnam Wars, 1950–1975*. Chapel Hill (NC) and London: University of North Carolina Press, 304 p.
13. Dobbs, M. 2008. *One Minute to Midnight: Kennedy, Khrushchev and Castro on the Brink of Nuclear War*. New York: Alfred A. Knopf. 448 p.
14. Leiyon, X. 2018. How many people died during the Cold War? *Quora*. URL: <https://www.quora.com/profile/Xyke-Leiyon>
15. Billings, T. 2024. Was the Cold War a period of global political tension between capitalists and communists in the period from 1914 to 1990. *Quora*. URL: <https://www.quora.com/Was-the-Cold-War-a-period-of-global-political-tension-between-capitalists-and-communists-in-the-period-from-1914-to-1990/answer/Tom-Billings-8>
16. Norris, R. S., Kristensen H. M. 2010. Global nuclear weapons inventories, 1945–2010. *Bulletin of the Atomic Scientists*. Vol. 66, no. 4 : 77-83. URL: <https://thebulletin.org/2010/07/global-nuclear-weapons-inventories-1945-2010/>
17. Mattis, J. N., Hoffman, F. 2005. *Future Warfare: The Rise of Hybrid Wars*. *U.S. Naval Institute*, Vol. 132. URL: <https://milnewstbay.pbworks.com/f/MattisFourBlokWarUSNINov2005.pdf>
18. Hoffman, F. 2007. Conflict in the 21st Century: the Rise of Hybrid Wars. Arlington (Virg.): Potomac Institute for Policy Studies. 72 p. URL: https://web.archive.org/web/20101017000652/http://www.potomac institute.org/attachments/120_Hoffman_JFO_109.pdf
19. Hoffman, F. 2009. Hybrid Warfare and Challenges. *Joint Force Quarterly*. Iss. 52 : 34-48. URL: https://web.archive.org/web/20101017000652/http://www.potomac institute.org/attachments/120_Hoffman_JFO_109.pdf
20. Gati, Ch. 1995. Weimar Russia, 1995–2015. *Washington Post*, March 17th. URL: <https://www.the-american-interest.com/2015/06/29/weimar-russia-1995-2015/>
21. Delong, M. 2020. The Concept of Russian Federation Foreign and Security Policy by Eugene Primakov. *Internal Security*, Vol. 12. No 1 : 307-318.
22. Romanyuk, O. 2022. Ruscism as a New Version of Totalitarianism. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»*. Vol. 41: 7-14.
23. Abdo, G. 2011. How Iran Keeps Assad in Power in Syria. *Foreign Affairs*. URL: <https://web.archive.org/web/20120320184525/http://www.insideiran.org/featured/how-iran-keeps-assad-in-power-in-syria/>
24. Pancevski, B. 2024. High losses on both sides are posing problems on battlefield and accelerating demographic fears. *The Wall Street Journal*, September 17th

26. Baker, A. 2024. How Many People Have Died in Syria's Civil War? *The New York Times*, December 11th. URL: <https://www.nytimes.com/2024/12/11/world/middle-east/syria-civil-war-death-toll.html>
27. Reported impact snapshot: Gaza Strip. 2024. *United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs*, November 5th. URL: <https://reliefweb.int/report/occupied-palestinian-territory/reported-impact-snapshot-gaza-strip-9-october-2024-1500>
28. New data shows record number of armed conflicts 2024. *The Peace Research Institute Oslo*, Jun 10th. URL: <https://www.prio.org/news/3532#:~:text=In%20the%20past%20three%20years,tен%20from%202022%20to%202023>

The article was received by the editors 30.08.2024

The article is recommended for printing 29.10.2024

Олександр Іванович Романюк

професор, доктор політ. наук, Харківський національний економічний університет
ім. Семена Кузнеця, Проспект Науки, 9-а, Харків, 61166, Україна
olexromanyuk@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-8756-9018>

НОВА СВІТОВА ВІЙНА МОЖЕ ПОЧАТИСЯ ЧИ ВЖЕ ПОЧАЛАСЯ?

Розглядається актуальна в сучасних умовах міжнародних відносин проблема з'ясування сутності світових війн. Тривалий час такими війнами вважалися Перша (1914–1918) та Друга (1939–1945) світові війни. Пізніше деякі дослідники стали відносити до світових війн і Холодну війну (1946–1991), хоча це викликало заперечення з боку прибічників традиційного розуміння цього феномена. Досліджуються наслідки та вплив війни Росії проти України, що почалася в 2014 році та набула широкомасштабного характеру в 2022-му на відновлення суперечок щодо сутності світових війн, оскільки в ній опосередковано стали брати участь на боці як однієї сторони, так і другої і інші країни. Увагу зосереджено на двох точках зору в межах дискусії, щодо поширення російсько-української війни на міжнародні відносини. Розкривається сутність і зміст обох точок зору, що безпосередньо стосуються питання Третьої світової війни та ролі в її початку російсько-української війни. Перша точка зору полягає в тому, що російська агресія проти України загрожує початку Третьої світової війни. Друга полягає в тому, що нова світова війна вже почалася, оскільки російсько-українське воєнне протистояння спричиняє не тільки військову підтримку з боку інших держав, але й загострення конфліктів в інших частинах світу. На Близькому Сході конфронтація вже набула характеру війни Ірану та його арабських проксі проти Ізраїлю – ключовому союзникові США у цьому регіоні. Стрімко поширюється зона військових конфліктів в Африці та на Далекому Сході. Аналізуючи сучасний стан міжнародних відносин, стверджується, що нова світова війна вже почалася. Теоретико-методологічною підставою для такого висновку є поділення світових війн на класичні та посткласичні. Аналізуються основні відмінності між класичними та посткласичними світовими війнами. Головною причиною переходу світових війн з класичної стадії до посткласичної автор називає появу атомної зброї.

Ключові слова: міжнародні відносини, світова війна, Перша світова війна, Друга світова війна, Холодна війна, Російсько-українська війна, класичні та посткласичні світові війни.

Стаття надійшла до редакції 30.08.2024

Стаття рекомендована до друку 29.10.2024

<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-46-04>

УДК7.7/327.5

Марина Володимирівна Шаповаленко

докт. політ.наук, професор кафедри політології Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, Харків, 61022,
shapoval20marina@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9128-8008>

ПОСЛАБЛЕННЯ ІНСТИТУТІВ ДЕМОКРАТІЇ ТА УКРАЇНСЬКА ПРАКТИКА В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ БІФУРКАЦІЇ

Розглядаються питання змін діяльності інститутів демократії в умовах глобальних зсувів, спостерігається практика згортання принципів їхньої діяльності. Дослідження останніх років також дають змогу оновити та суттєво розширити вживану раніше концепцію войовничої демократії, що спочатку стосувалась лише Веймарської республіки. Підкреслюється, що за сучасних умов глобальних зсувів, зростання політичного екстремізму, регіональної фрагментації зростає попит на жорсткі механізми обмеження діяльності популістських та праворадикальних партій. Доводиться, що ситуація глобальної біфуркації, з одного боку, тестує міцність державних інститутів, а з іншого – дає поштовх на інноваційну діяльність. Про це свідчать результати виборів в Польщі, Угорщині, поширення популярності «Альтернативи для Німеччини», зміцнення авторитарних режимів у світі. Відзначаються негативні тенденції закріплення у законодавстві обмежень прав людини. Проаналізовано взаємозв'язок запиту на обмеження процедур прийняття рішень і вплив таких рішень на стабільність суспільства, подальшу реформацію політичної системи суспільства. Але проблемою є і наслідки існування войовничої – демократії, бо вона спокушає можновладців пролонгувати введенні обмеження. Політична еліта намагається прийняти відповідні закони у цьому напрямку. Історія свідчить, що ефективним засобом протидії цій негативній тенденції є створення механізмів стримувань і противаг в системі управління. Важливо також запровадження ефективних організаційно-правових механізмів державного управління та прийняття політичних рішень. Звертається увага на не менш важливе питання є легітимації прийнятих рішень і необхідності уникати відхилення від основних принципів конституціоналізму. Тому потрібно постійно працювати з громадською думкою з метою роз'яснення кроків щодо войовничої демократії. Доводиться, що політична практика України свідчить про селективність обмеження діяльності право- та ліворадикальних партій на користь правих рухів та організацій, поширюється практика популяризації праворадикальних символів, на відміну від лівих. Тобто не дотримується принцип симетричності і послідовності дотримання вже прийнятих законів за останні двадцять років.

Ключові слова: *нацизм, фашизм, самозахисні демократії, войовнича демократія, глобальна біфуркація, обмеження прав людини*

Як цитувати: Шаповаленко, М.В. 2024. Послаблення інститутів демократії та українська практика в умовах глобальної біфуркації. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 46: 28–32. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-46-04>.

In cites: Shapovalenko, Maryna. 2024. Backsliding of Democracy Institutions and Ukrainian Practice in the Conditions of Global Bifurcation. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 46: 28–32. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-46-04> (in Ukrainian).

© Шаповаленко М.В., 2024.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

Гальмування глобалізації продовжується вже не один рік, фактично з доби пандемії COVID-19, а регіональні конфлікти внесли певні корективи у цей процес. Крім того, ще після подій 11 вересня 2001 р. почали вводити обмеження ліберальної демократії не лише у США, а й у європейських країнах. Всі ці чинники впливають на стан і якість інститутів демократії. На цьому тлі підживлюються дискусії щодо якості системи управління, політичного цілепокладання у прийнятті рішень та механізмів волевиявлення народу. Після повалення авторитарних режимів у Східній Європі була тривала дискусія щодо характеристики нових демократій. Усі ці переходи нагадували певні гойдалки від авторитаризму до демократії. Хвилеподібна демократизація демонструвала, що хвиля підйому завершувалася у певних регіонах поверненням авторитарних режимів і навіть їх зміцненням з подальшим удосконаленням. Ці чинники створювали і створюють певну біфуркаційну невизначеність у глобальному вимірі.

Воєнний стан в Україні встановлює певні обмеження діяльності усіх сфер суспільства. В перше чергу, це стосується політичних інститутів, механізмів прямого волевиявлення народу, тобто інститутів прямої і представницької демократії. Світова практика свідчить, що такі обмеження застосовують як режими, що сформовані за принципами демократії (практики Німеччини 30х років XX ст.), так і режими, що були сформовані внаслідок заколоту, захвату влади військовим шляхом, поширенням тоталітарних ідеологій в Європі в 1930-х роках. Але практика войовничої демократії отримала новий імпульс наприкінці XX ст. – поч. XXI ст. у зв'язку з поширенням загроз як внутрішнього, так і міжнародного тероризму, відродженням політичного екстремізму, зміцненням авторитарних режимів, як домінантного тренду перших десятиліть XXI ст., навіть поширенням привабливості та успішності, економічної ефективності недемократичних режимів, в першу чергу, на прикладі КНР (Slipowitz, White, Gorokhovskaia 2024).

Проблеми стійкості та спроможності інститутів демократії, системи державного управління в умовах обмеження прав і свобод досліджується зарубіжними та вітчизняними науковцями. Український професор Г.Зеленько фокусує увагу на пастках інституційного розвитку в умовах геополітичної невизначеності та воєнного стану, підкреслюючи дефіцит легітимності влади у

зв'язку з порушеннями Конституції та законів України, згортанням базових принципів демократії (Політична безпека України 2023: 51). Під час «холодної війни» ідея про те, що демократичні держави повинні використовувати засоби, що обмежують свободу слова та право на організацію різноманітних суспільних рухів, для захисту від антидемократичних сил, набула нового значення щодо радянського комунізму та неофашистських рухів, легітимізуючи, серед іншого, обмеження діяльності певних політичних партій. І така сукупність стримування політичного плюралізму отримала назву войовничої демократії, хоча самий концепт виник значно раніше. Ще у 1937 р. вчений-конституціоналіст Карл Левенштейн підкреслював необхідність формування в середині демократії запобіжників щодо її згортання, тобто необхідна розробка механізмів самозахисту демократії. Це вкрай необхідно втілювати, незважаючи навіть на ризики порушення базових принципів конституційного права, і головним є загроза консервації обмеженого стану прав і свобод.

Різнманітні радикальні рухи (від фашистських, нацистських до комуністичних) надзвичайно швидко набувають популярності в умовах кризових ситуацій і починають загрожувати демократичним режимам. К.Левенштейн інтерпретував крах європейських демократій у 1920-1930-х роках як результат процесу, в якому демократія і демократична толерантність були використані для власного знищення як демократичними акторами, так і антидемократичними. Він підкреслював, що праворадикальні партії (фашисти, нацисти) використовували демократичні інститути з метою дискредитації демократії, а сам демократичний порядок зробити марним і паралізувати його функції. І саме ідея войовничої демократії стала домінуючою в розробленні механізмів демократичної самооборони (Loewenstein, 1937a : 429).

До основних складових режиму войовничої демократії належать: розпуск через судові процедури політичних партій, які зазіхають на конституційний устрій; застосування належної правової процедури для обмеження можливостей зловживання демократією, насамперед; конституційні обмеження окремих прав – право свободи організацій, асоціацій, зібрань, вільне вираження поглядів; лояльність державних службовців; люстрація щодо державних і політичних діячів, колишніх представників партійної номенклатури тоталітарних і авторитарних

режимів. Така практика була застосована в країнах Східної Європи у 90-ті роки XX ст. після повалення авторитарних режимів. Тоді право на працевлаштування у державних інститутах влади не мали представники партійної номенклатури.

З точки зору К. Левенштейна, фашисти використовували такі демократичні інститути, як свобода слова, преси, зібрань та участі в парламенті, «щоб систематично дискредитувати демократію»; обмежити діяльність парламенту, взагалі його паралізувати та дискредитувати як інститут, який не здатен подолати хаос та вивести країну із кризи. Він стверджував, що демократії повинні мати міцні механізми самозбереження та самозахисту від внутрішніх фашистських загроз. Для досягнення цієї мети необхідне антифашистське законодавство, навіть з великим ризиком порушення фундаментальних принципів конституціоналізму (Loewenstein, 1937b: 648). Він також підкреслював, що вороги демократії будуть зловживати демократичними гарантіями верховенства права нібито з метою захисту індивідуальних свобод (Loewenstein, 1937b : 648).

Протягом останніх десятиліть застосування механізмів войовничої демократії значно поширилося, включаючи в себе політику боротьби з різними радикальними рухами, як правого, так і лівого спрямування. Практика застосування обмеження функціонування демократичних принципів та інститутів почала поширюватися після події 11 вересня 2001 р. у США, що стало поштовхом для активізації механізмів войовничої демократії у глобальному масштабі.

Перенесення войовничих заходів в анти-терористичний контекст є очевидним симптомом поширення практики войовничої демократії в публічному дискурсі. Тобто, войовнича демократія стосується не лише права, які політичні партії можуть брати участь у виборах, а яким це заборонено, але й питання про те, хто з політичних акторів може брати участь у політичному процесі як такому, а саме, у процесі прийняття рішень. Якщо демократія хоче уберегтися від ризику приходу до влади антидемократичних сил, або самоанігіляції процедур та інститутів, то найкращим способом є застосування інструментарію войовничої демократії.

Заклик українських політиків обмежити права і свободи громадян збігається зі світовим досвідом схожих практик. За умов воєнного стану, коли потрібно застосування механізму войовничої демократії, проблемним є питання щодо політичної та релігійної

толерантності, тобто обмежується і діяльність релігійних організацій. Тому очевидно, що змінюється пріоритетність певних демократичних цінностей та принципів.

Угорський науковець-конституціоналіст Карл Андраш Шайо (Sajo) зазначає, що в наші дні поняття «войовнича демократія» зазвичай розуміється як боротьба з радикальними рухами і правими партіями, але самозахист конституційної держави не повинен обмежуватися лише розпуском політичних партій. На думку автора, режим войовничої демократії передусім зачіпає проблему обмеження політичних прав: право на створення партій, право на свободу слова і зборів. До державних службовців можуть застосовуватися особливі правила контролю за їхньою благонадійністю та лояльністю до правлячого режиму через процедуру люстрації. У концепції войовничої демократії робиться акцент на основних трьох складових: ціннісні орієнтації, превентивний захист демократії і готовність до захисту свободи слова (Sajo 2023). Згідно з цією концепцією, сутність демократії полягає саме в її здатності до саморегулювання, тому вона не може зникнути навіть за умови, якщо більшість громадян вирішить змінити політичний режим мирними, законними методами (наприклад, через референдум). Ю. Г. Барабаш слушно зазначив, що саме режим войовничої демократії став в багатьох країнах надійним механізмом захисту вільного демократичного ладу та недопущення появи реакційних сепаратистських рухів (Барабаш, Берченко 2023 : 54). Саме тому К. Левенштайн наполягав на тезі, що демократія повинна себе захищати навіть тоді, коли для цього потрібно скористатись недемократичними методами (Loewenstein, 1937 b: 650). Актуальним питанням самозахисту демократії в європейських країнах виявилось на порядку денному після криз, пов'язаних з коронавірусом, фінансовою кризою та хвилею мігрантів з Близького Сходу. Внаслідок міграційної політики німецького канцлера А. Меркель місцеві органи влади вимушені були реагувати на протести населення щодо мігрантів на різних рівнях урядування через механізми войовничої демократії (Rezmer-Płotka 2020: 618). В Україні застосування механізмів войовничої демократії почалося в 2014-2015 рр., коли було прийнято Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», а діяльність зазначених партій на території України була

заборонена. Такі засоби були використані щодо партій «Руський блок» та «Руська єдність» ще у 2014 р., а 18 травня 2022 р. було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони політичних партій», яким були заборонені проросійські партії в Україні. Але при цьому на практиці не підпали під заборону організації праворадикального спрямування, наприклад, «Азов», «Правий сектор». Воєнний стан держави корегує напрями зовнішньої політики країн та системи міжна-родної безпеки, в першу чергу, у Європі. Фактично це перший серйозний конфлікт у повоєнний період на континенті, якщо не враховувати ситуацію навколо Югославії. За цих обставин посилюється вага таких ідей і принципів, як мир і безпека, свобода й суверенітет, права людини, національна ідентичність, територіальна цілісність тощо (Accetti, Zuckerman 2017: 190).

Історія демонструє багатоманітні наслідки втілення принципів воєнничої демократії, особливо в країнах Латинської Америки. Так, піночетівська хунта заборонила діяльність лівих партій і організувала переслідування незгодних, із убивствами і концтаборами, а парламент розігнали. Але під гаслами стабілізації суспільства, в першу чергу, захищали інтереси та активи ТНК. Втім через 17 років існування режиму Піночета суспільство виявилось розколотим на прихильників режиму і ворогів хунти. Згідно з опитуваннями, 36 % громадян країни виправдовують прихід до влади Піночета та його форму правління. А 42 % вважають, що військовий переворот завдав непоправної шкоди демократії (Шевченко 2023). У сучасних підручниках з історії вже немає негативних конотацій, пов'язаних з тим періодом історії Чилі. Водночас в країні тривають дискусії щодо ефективності режиму Піночета, але, тим не менш, саме тодішні правлячі еліти організували вибори та погодились з їхніми підсумками.

Воєннича демократія завжди може завдати шкоди тому, що прагне захищати цінності демократії, через антидемократичні заходи захисту. Демократія може зайти надто далеко в обмеженні прав і свобод громадян, і як наслідок, навіть встановити авторитарний режим і подальше його зміцнення. Запобіжним заходом для уникнення цього є встановлення системи стримувань і про-

тиваг у самий процес ухвалення рішення про воєнничі заходи та їхню реалізацію, але це неможливо без формування демократичного етосу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Slipowitz, A., White, J., Gorokhovskaia, Y. 2024. No Way In or Out. Authoritarian Controls on the Freedom of Movement. *Freedomhouse*. URL.: <https://freedomhouse.org/report/transnational-repression/2024/no-way-or-out-authoritarian-controls-freedom-movement>
2. Політична безпека України: проблеми політичного і державного правління. Прогнозна оцінка, механізми забезпечення : аналітична записка. 2023. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 64 с. URL.: <https://ipiend.gov.ua/publication/politychna-bez-peka-ukrainy-problemy-politychnoho-i-derzhav-nohopravlinnia-prohnozna-otsinka-mekhanizmy-zabezpechennia-2/>
3. Loewenstein, Karl. 1937a. Militant Democracy and Fundamental Rights I *American Political Science Review*. Vol. 31: 417-432. URL.: <https://www.cambridge.org/core/journals/american-political-science-review/article/abs/militant-democracy-and-fundamental-rights-i/7C5EF30572005FB60B70F4A7D6FC0654>
4. Loewenstein, Karl. 1937b. Militant Democracy and Fundamental Rights II *American Political Science Review*. Vol. 31: 638-658 URL.: <https://www.cambridge.org/core/journals/american-political-science-review/article/abs/militant-democracy-and-fundamental-rights-ii/E0D3B181752D31C3884660E614F40D28>
5. Sajo, A. 2023 On the difficulties of rule of law restoration *CEU Democracy Institute Working Papers*. No. 9. URL.: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4394056
6. Барабаш, Ю. Г., Берченко, Г. 2023. В. Чи здатна захистити себе демократія в умовах війни? (на досвіді державного будівництва під час російської агресії). *Право України* 1: 54–75. URL.: <https://constitutionalist.com.ua/wp-content/uploads/2023/04/YuryBarabash.pdf>
7. Rezmer-Płotka, K. 2020. The Effects of Crises in the European Union as a Manifestation of the Militant Democracy Rule Implementation. *Przegląd Prawa Konstytucyjnego* 6 (58): 615-621 URL.: <https://czasopisma.marszalek.com.pl/images/pliki/ppk/58/ppk5850.pdf>
8. Accetti, C., Zuckerman, I. 2017. What's Wrong with Militant Democracy? *Political Studies*, Vol. 65(1S): 182–199 URL.: <https://journals.sagepub.com/home/psx>
9. Шевченко, Н. 2023. Чилі: основні тренди зовнішньої та внутрішньої політики URL.: <http://prismua.org/chile/>

Maryna Shapovalenko

Dr.Sc. in Political Science, Professor V.N. Karazin Kharkiv National University, 4,
Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine
shapoval20marina@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9128-8008>

BACKSLIDING OF DEMOCRACY INSTITUTIONS AND UKRAINIAN PRACTICE IN THE CONDITIONS OF GLOBAL BIFURCATION

Issues of changes in the activities of the institutions of democracy in the conditions of global shifts are considered, and as a result, the practice of curtailing the principles of its activity is observed. The researches of recent years also make it possible to update and significantly expand the previously used concept of military democracy, which originally only applied to the Weimar Republic. In modern conditions of global shifts, growing political extremism, and regional fragmentation, the demand for strict mechanisms to limit the activities of populist and right-wing radical parties is growing. The situation of global bifurcation, on the one hand, tests the strength of state institutions, and on the other hand, gives push to innovative activity. This is evidenced by the results of the elections in Poland and Hungary, the spread of the popularity of «Alternatives for Germany», and the strengthening of authoritarian regimes in the world. There are negative trends in enshrining restrictions on human rights in legislation. The relationship between the request for restrictions on decision-making procedures and the impact of such decisions on the stability of society and the further reformation of the political system of society is analyzed. The political elite is trying to adopt relevant laws in this direction. Therefore, history shows that an effective means is the creation of mechanisms of checks and balances in the management system. It is also important to introduce effective organizational and legal mechanisms of state administration and political decision-making. An equally important issue is the legitimization of decisions made and deviations from the basic principles of constitutionalism. It has been proven that the political practice of Ukraine shows the selectivity of limiting the activities of right-wing and left-wing radical parties in favor of right-wing movements and organizations, and the practice of popularizing right-wing radical symbols, as opposed to left-wing ones, is widespread. That is, the principle of symmetry and consistency of compliance with already adopted laws over the past twenty years is not observed.

Keywords: *Nazism, fascism, self-defense democracies, militant democracies, global bifurcation, restrictions on human rights*

REFERENCES

- Slipowitz, A., White, J., Gorokhovskaia, Y. 2024. No Way In or Out. Authoritarian Controls on the Freedom of Movement. *Freedomhouse*. URL.: <https://freedomhouse.org/report/transnational-repression/2024/no-way-or-out-authoritarian-controls-freedom-movement>
- Political security of Ukraine: problems of political and state governance. Predictive assessment, mechanisms of provision : monograph / ed. member-cor. NAS of Ukraine O. O. Rafalskyi, membercor. NAS of Ukraine O. M. Maiboroda Kyiv: KIP&EtS of the NAS of Ukraine. 64 p. URL.: <https://ipiend.gov.ua/publication/politychna-bezpeka-ukrainy-problemy-politychnoho-i-derzhavnoho-pravlinnia-prohnozna-otsinka-mekhanizmy-zabezpechennia-2/> (in Ukrainian)
- Loewenstein, Karl. 1937a. Militant Democracy and Fundamental Rights I *American Political Science Review*, vol. 31, 417-432. URL.: <https://www.cambridge.org/core/journals/american-political-science-review/article/abs/militant-democracy-and-fundamental-rights-i/7C5EF30572005FB60B70F4A7D6FC0654>
- Loewenstein, Karl. 1937 b. Militant Democracy and Fundamental Rights II *American Political Science Review*. Vol. 31: 638-658 URL.: <https://www.cambridge.org/core/journals/american-political-science-review/article/abs/militant-democracy-and-fundamental-rights-ii/E0D3B181752D31C3884660E614F40D28>
- Sajo, A. 2023 On the difficulties of rule of law restoration *CEU Democracy Institute Working Papers No. 9*. URL.: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4394056
- Barabash, Yu. G., Berchenko, G. 2023. V. Is democracy able to protect itself in the conditions of war? (on the experience of state building during the Russian aggression). *Law of Ukraine* 1: 54-75. URL.: <https://constitutionalist.com.ua/wp-content/uploads/2023/04/YuryBarabash.pdf> (in Ukrainian)
- Rezmer-Plotka, K. 2020. The Effects of Crises in the European Union as a Manifestation of the Militant Democracy Rule Implementation. *Przegląd Prawa Konstytucyjnego* 6 (58): 615-621 URL.: <https://czasopisma.marszalek.com.pl/images/pliki/ppk/58/ppk5850.pdf> (in Ukrainian)
- Accetti, C., Zuckerman, I. 2017. What's Wrong with Militant Democracy? *Political Studies*, Vol. 65(1S): 182-199. URL.: <https://journals.sagepub.com/home/psx>
- Shevchenko, N. 2023. URL.: Chile: main trends in foreign and domestic policy <http://prismua.org/chile/> (in Ukrainian)

The article was received by the editors 13.09.2024

The article is recommended for printing 25.10.2024

<https://doi.org/10.26565/10.26565/2220-8089-2024-46-05>

УДК 323.2: 321.01/7(477)

Наталія Вікторівна Кононенкокандидат політичних наук, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН
України, 01011, Київ, вул. Генерала Алмазова, 8,n.kononenko1509@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8397-2830>

ЛОКАЛІЗАЦІЯ СУСПІЛЬНОГО ДИСТРЕСУ: РОЛЬ ЛЕГІТИМНОСТІ ТА СПРОМОЖНОСТІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВЛАДИ

Фокус уваги приділено чинникам, які впливають на подолання українцями соціального дистресу, викликаного війною. Зокрема, особлива увага звертається на те, як інституційна спроможність держави та інклюзивний характер її інституцій впливають на успішність розробки й реалізації політики, спрямованої на нівелювання повоєнних суспільно-політичних травм. Підкреслюється, що війна спричинила глибокі соціальні травми, посилила відчуття несправедливості та загострила існуючі нерівності. Для подолання цих наслідків потрібна комплексна політика, яка поєднує зусилля з відновлення соціальної довіри, загоєння ран і створення умов для стійкого розвитку суспільства. Доводиться теза, що низька інституційна спроможність української держави є одним із ключових чинників, що обмежують ефективне подолання наслідків війни. Відсутність належної інституційної основи не лише уповільнює відбудову, але й загрожує відтворенням соціальних і політичних проблем у довгостроковій перспективі. Успішна відбудова України потребує проведення глибоких реформ, спрямованих на зміцнення державних інститутів, підвищення їхньої прозорості та ефективності, а також створення умов для інклюзивної участі громадян у процесах ухвалення політичних і управлінських рішень. Підкреслюється, що недооцінка партисипативних інструментів, яка є характерною як для влади, так і для громадянського суспільства, обмежує потенціал соціальної згуртованості. Разом із тим, інклюзивність може мати позитивний ефект (наприклад, формування довіри між державою та громадянами) лише за умови глибоких інституційних змін. Ліквідація нормативно-правових «пасток спроможності», які обмежують функціональність державних інституцій, є критично важливим кроком на шляху до сталого миру та соціальної стабільності.

Ключові слова: *легітимність, інституційна спроможність, повоєнне відновлення, суспільний дистрес, суспільний діалог, партисипативні та деліберативні інструменти, інклюзивні та екстрактивні інститути*

Як цитувати: Кононенко, Н. В. 2024. Локалізація суспільного дистресу: роль легітимності та спроможності сучасної української влади. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 46: 33-42. <https://doi.org/10.26565/10.26565/2220-8089-2024-46-05>

In cites: Kononenko, Nataliia, 2024. Localization of Social Distress: the Role of Legitimacy and Capacity of Modern Ukrainian Authorities. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 46: 33-42. <https://doi.org/10.26565/10.26565/2220-8089-2024-46-05> (in Ukrainian)

Політика подолання дистресу стане ключовим напрямом діяльності державної влади після завершення війни. Усвідомлення чинників, що впливають на її розробку та

впровадження, є критично важливим для успішної повоєнної трансформації суспільства. Визначальними елементами ефективності цього процесу виступають спроможність українських державних інституцій та їхній потенціал у зміцненні суспільної довіри до держави. У зв'язку з цим дослідження спроможності інституцій і феномена їхньої легітимності у сучасній

© Кононенко Н.В., 2024.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

Україні в контексті формування політики подолання дистресу становить основний фокус цієї статті.

Предметом статті є аналіз взаємозв'язку між інституційною спроможністю та легітимністю державних органів влади в контексті їхньої здатності формувати й реалізовувати політику подолання дистресу в повоєнний період. Метою статті є: дослідити роль інституційної спроможності та легітимності державної влади у формуванні та реалізації політики подолання суспільного дистресу в повоєнній Україні. Особливу увагу приділено аналізу чинників, які визначають ефективність державних інституцій у контексті забезпечення суспільної довіри, а також формуванню рекомендацій для підвищення їхньої здатності реагувати на виклики повоєнної реструктуризації суспільства.

Сучасні дослідження західних науковців зосереджуються на ролі інституційної спроможності держав у забезпеченні стабільності та подоланні кризових явищ у суспільстві. Теоретичний фундамент формують роботи (Ф. Фукуяма), які аналізують зв'язок між якістю інституцій та рівнем довіри до держави та акцентують увагу на необхідності розбудови ефективних державних інститутів як ключового елемента суспільного розвитку. Важливими для розуміння предмета дослідження є роботи, які розкривають ризики екстрактивних інституцій, що можуть гальмувати процеси відновлення суспільства після кризи (Д. Аджемоглу, Дж. Робінсон).

Окреме місце в літературі займає вивчення суспільного дистресу, спричиненого війнами та іншими масштабними катаклізмами (К. Кваджа, Ф. Росс, А. Беттс, Е. Ферріс), та акцент на політичних і психологічних наслідках суспільних травм, що проявляються у недовірі до державних структур та поляризації громадян. Західна політологічна школа виходить з того, що ефективна політика подолання дистресу передбачає комбінацію партисипативних механізмів та інституційних реформ, які спільно сприяють консолідації суспільства. Цей підхід підтверджується досвідом післявоєнної відбудови в окремих країнах ЄС.

Новітні дослідження (М. Бевір, Р. М. Гіс-сельквіст, А. Ваккаро) також вивчають роль легітимності держави як фактора стабільності в умовах посткризового відновлення і підкреслюють, що формальна відповідність інституцій демократичним стандартам не завжди гарантує їхню спроможність до

ефективного управління. Важливими в такі періоди є діалогові інструменти між державою та суспільством як ключового механізму відновлення довіри. Ці ідеї пропонують важливі методологічні підходи для розробки української політики подолання дистресу в повоєнний період.

Складові повоєнного дистресу українців. Ми живемо в суспільстві, що перетнуло межу соціальної прийнятності, перетворилося на «суспільство ризику» і набуло рівня «катастрофічного», оскільки соціальне буття стало сукупністю зовнішніх і внутрішніх ризиків, що сприймаються українцями як норма. Суспільство звикає функціонувати в екстремальних умовах і вже не розвиток, а саме убезпечення його функціонування стає головним пріоритетом політики. Управління ризиками перетворюється на ситуативні реакції з боку влади, а затяжна криза призводить до скорочення як матеріальних, так і інтелектуальних ресурсів (Калашнікова, Черноус 2024). Отже, важливим політичним завданням повоєнного періоду стане виведення українців зі стану катастрофи і повернення нам навичок довготермінового планування власного життя, що й стане головною ознакою подолання суспільного дистресу. Невід'ємною частиною такого переходу необхідно вважати посттравматичну політичну терапію суспільства, що має бути спрямована на загоєння соціальних ран, сформованих війною (відчуття несправедливості війни і болю за геноцид проти українців; соціально-психологічні травми; соціально-демографічні втрати; поглиблення соціальної нерівності і накопичення відчуття соціальної несправедливості; неочікувані трансформації соціальних норм та цінностей). Обов'язковими умовами успішного проходження українським суспільством етапу соціальної реконструкції (Baylis 2023) є кілька ключових факторів. По-перше, відновлення історичної справедливості через механізми перехідного правосуддя. Ефективність цього процесу значною мірою залежить від рівня підтримки української інтерпретації «історичної справедливості» міжнародними інституціями, урядами країн-партнерів, а також від дієвості міжнародного права. У той же час успішність та швидкість повернення суспільства до нормального функціонування значною мірою залежить і від таких ендегенних факторів, як спроможність держави реалізувати структурні реформ, спрямовані на забезпечення соціально-політичної справедливості та стимулю-

вання економічного зростання, і розвиток інклюзивного інституціоналізму, що включає активне використання діалогових механізмів для суспільної консолідації.

Українські пастки структурних реформ. А. Пшеворський, один із найпомітніших дослідників природи сучасної хвилі «демократичного відкату», наголошує на тому, що головною проблемою сучасних демократій є погана робота державних інституцій. Більшість відчуває це через падіння якості послуг, що надаються державою (Przeworski, 2024). Важливими детермінантами невисокої якості послуг, що надаються українською державою (освіта, медицина, поліцейська безпека), є «тінізація» значної частини ВВП та масштабне руйнування української економіки війною (особливо – її повномасштабною фазою). Можна стверджувати, що повномасштабна війна стала інструментальною змінною, що суттєво збільшила нестачу державних грошей для розвитку країни: дефіцит державного бюджету у 2025 році складає 1,637 трлн грн. та покривається коштами донорів і партнерів України. Але навіть за таких умов під час повномасштабної війни, сегмент тіньової економіки складає 25%-30% (Куш 2024).

Велика частка тіньової економіки, дефіцит фінансів та низька якість державних послуг для тих, хто не може дозволити отримати їх або у приватного оператора, або в іншій державі (а це понад 75% українців (Прогнозна оцінка рівня бідності 2022) накладаються на іншу проблему. Мова йде переважно про **екстрактивну природу українських інститутів** (концентрація влади в руках вузького кола осіб або групи, економічна нерівність, відсутність стимулів до розвитку), яка майже не передбачає діалогу між державою і громадянами. Ризиком консервації такої якості інституціоналізму може стати повернення українців до стану «відторгнення держави», яке, здавалося б, було подолано консолідацією українців «навколо прапору» в перший рік повномасштабної війни.

Проблеми спроможності інституцій є дефектом, притаманним не лише сучасній Україні. Відповідно до даних Світового банку, дефектність спроможності державних інституцій (ефективність управління, якість державних послуг, довіра суспільства, інклюзивність та прозорість) серед країн ЄС поширюється останні десять років. Так, 16 країн ЄС плюс Велика Британія і Норвегія в період між 2010-2023 рр. (переважна

більшість європейських демократій) продемонстрували негативну динаміку індексу ефективності державного управління (*інтерпретація цього індексу авторами методики WGI надає нам підстави вважати його відбиттям інституційної спроможності*). Найбільше падіння – у Мальти, Словаччини, Кіпра, Бельгії, Греції, Угорщини, Великої Британії, Австрії, Франції та Німеччини. І лише 11 країн-членів ЄС (серед яких – 7 посткомуністичних, які, за логікою, мають зростати в напрямку ефективності управління, щоб досягнути рівня інституційної спроможності позбавлених посткомуністичного минулого країн Північної та Західної Європи) продемонстрували позитивну динаміку індексу ефективності державного управління (Worldwide Governance Indicators 2024).

Інституційна спроможність обумовлює якість демократій. Так, автори V-DEM стверджують, що *жодна країна ЄС, що була його членом до початку хвилі посткомуністичного поширення, та Велика Британія і Норвегія, не досягла за останні п'ять років, м'яко кажучи, суттєвого прогресу у розвитку демократії* (Democracy report 2024: 21). Більше того, Австрія, Кіпр, Мальта та Греція перемістилися з групи «ліберальних» в категорію «електоральних» (з певними дефектами) демократій. Процеси деградації демократій мають місце і в групі посткомуністичних країн, а саме – в Словаччині, Угорщині, Румунії, Болгарії, Польщі (які також демонструють негативну динаміку індексу ефективності державного управління WGI). Польща, не дивлячись на зміну влади у 2024 році, не змогла повернутися до групи «ліберальних європейських демократій», а у 2023 році цю групу покинула і Словенія.

Специфіка української ситуації полягає в тому, що на відміну від домінуючої більшості країн ЄС, яким потрібно буде, скажімо так, налагодити роботу власних державних інституцій, щоб подолати кризу, Україні необхідно створити нові демократичні інституції, які спроможні забезпечити швидкі темпи економічного зростання, справедливий розподіл ВВП та підтримати розвиток високої якості демократії в країні. І лише в такому випадку, одне з наших завдань – подолання суспільного дистресу – буде успішним.

Активна фаза демонтажу пострадянських інститутів розпочалася у 2019 році (хоча певні зміни відбувалися і в період 2014-2018 рр.). На жаль, через сильний опір системи,

брак як політичного досвіду, так і політичної волі у політичного керівництва, пандемію COVID-19 і початок повномасштабної війни цей процес було заморожено: старі правові норми і практики не зруйновано, нові – частково розроблено, але не імplementовано. Україна змушена переживати повномасштабну війну з неефективними пострадянськими інституціями, які не дозволяють запустити ефективну роботу судової системи і локалізувати корупцію, перш за все на ділянках, від яких залежить виживання країни (закупівлі зброї та забезпечення ЗСУ, мобілізація тощо). Український індекс ефективності врядування

(WGI) складає за підсумком 2023 року 37,4 балів із 100 можливих, що становить 42% від аналогічного показника Естонії, 45,7% – Литви, 50,7% – Латвії, 70% – Болгарії та 80% – Румунії. Низька інституційна спроможність є підсумком діяльності всіх політичних еліт в Україні, починаючи з 1991 року, ті її взаємодії з суспільством (див. таблицю 1). Можна вважати, що певним досягненням діючої влади та української суспільства є фіксація якості ефективності управління країною під час повномасштабної війни на рівні 2021 року, що убезпечило нас від управлінського колапсу в перший рік повномасштабного вторгнення РФ.

Таблиця 1.

**Динаміка окремих індикаторів WGI (2018-2023 рр.) /
Dynamics of individual indicators (2018-2023)**

Країна	Інклюзивність, WGI/ Inclusivity, WGI				Ефективність, WGI/ Efficiency, WGI				Рівність перед законом, WGI/ Equality before the law/ WGI				Контроль корупції, WGI/ Corruption control/ WGI			
	2018	2021	2022	2023	2018	2021	2022	2023	2018	2021	2022	2023	2018	2021	2022	2023
Болгарія	58,7	56,5	57,4	60,2	57,1	45,2	42,4	53,3	50,9	52,3	50	58,8	49	48	50	50
Румунія	65,5	64,2	63,2	62,2	46,6	46,1	52	46,7	63,3	62,3	62,2	64,1	48	51	55	56
Україна	43,69	49,7	45,8	42,6	37,1	35,2	33	37,7	23,8	25,7	18,8	19,8	17	24	29	25,9

Джерело: складено авторкою на ґрунті досліджень WGI

Утім, надзвичайно повільні темпи влади в напрямках приборкання корупції, пріоритизації принципу рівності всіх перед законом та запровадженні інклюзії при ухваленні рішень там, де це можливо під час дії режиму воєнного стану, створюють підстави як для делегітимації самої влади, так і для прогресуючого відчуття більшістю громадян несправедливості як базової проблеми України під час війни. Станом на вересень 2024 року 74% українців вважали боротьбу з корупцією найбільш важливою реформою. А спроможність влади боротися з корупцією 82% наших громадян оцінювали як погану. Майже 75% українців у вересні 2024 року були переконані, що рівність громадян перед законом в нашій країні відсутня. 53,8% українців схилились до думки, що соціально-економічна політика влади спрямована на підтримку заможних верств населення, олігархату, у той час, як 48% українців відчують себе бідними (Оцінки громадянами соціально-економічної ситуації 2024). Подібні настрої створюють підґрунтя для суспільної деkonsolidації, посилення поляризації та потенційних розколів. У разі, якщо подальшу деградацію інституційної спроможності держави не буде

зупинено, заходи, спрямовані на подолання суспільного дистресу, ризикують втратити ефективність. Це особливо актуально в умовах влади зі слабкою легітимністю та високим рівнем поляризації в суспільстві, які самі по собі створюють нові передумови для соціальної напруги.

Важливо розуміти, що першоджерелом діючих сьогодні інституційних, так би мовити, «норм» і «правил» є передусім конституційні кордони наших політичних інституцій із закладеними в них «паستками спроможності», що обмежують ефективність та легітимність державних інституцій і порушують притаманний демократіям розподіл влад (що може вважатися прийнятною практикою під час війни, але є загрозливою для розвитку демократії у повоєнний час) (Зеленько 2024). Тривожно, що навіть Ukraine Facility Plan (Програма фінансової підтримки України 2024), погоджений урядом із ЄС та українським громадянським суспільством у 2024 році, яким складено «дорожню карту» необхідних для вступу в ЄС реформ, лишає українські інституції в межах пострадянського інституційного фрейму (який уже майже тридцять років позбавляє уряд, парламент та

суди суб'єктності, характерної для демократій) і пропонує виключно інструментальні зміни. На жаль, в такому самому форматі концентрації на інструментальних змінах функціонування інституцій зроблено і щорічне Послання Президента до Верховної Ради, в якому В. Зеленський презентував План внутрішньої стійкості (Щорічне послання Президента 2024).

Діалогові інструменти суспільної консолідації. Залучення держави до процесу політичного регулювання наслідків війни – психологічних, моральних і світоглядних криз – буде успішним лише за умов, якщо громадяни відчують реальні зміни владних структур і це формуватиме довіру до держави. Лише одночасне оздоровлення суспільства і підвищення якості державних інституцій здатні забезпечити стійкий розвиток та успішний перехід до мирного життя. В іншому випадку, якщо не прибрати чинники, що обмежують довіру громадян до державних інституцій, які б чудові заходи політики не ініціювали, недовіра дуже швидко знову трансформується у відчуження громадян від держави у ще більш складній, ніж довоєнна, формі, а політична система увійде у т. зв. «цикл політичної дестабілізації» (самовідтворення криз). Для такого стану характерні соціальна та політична анемія (негативні соціальні ідентичності), подальший розвиток популізму і поширення суспільної поляризації, формування екстрактивних (Аджемоглу, Робінсон 2022), інституцій (що уможливають зосередження влади та ресурсів в руках вузького кола еліти). Логічним фіналом такої політичної дестабілізації є підрив легітимності демократії і створення передумов для авторитаризму.

До речі, усвідомлення катастрофічності наслідків трансформації недовіри громадян до держави у відчуження громадян від неї підштовхує розвинуті (консолідовані, ліберальні) демократії до розвитку міжнародних інституцій, які аналізують зв'язок інституційної спроможності, демократії та довіри та формують поради щодо політик, спрямованих на формування довіри суспільства до державних інституцій. Найбільш активно аналізом феномена довіри, її зв'язку із інституціоналізмом та рівнем демократії займається Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD). Більше того, OECD є міжнародним майданчиком обміну досвідом щодо політич-

них рішень та політик, імплементація яких демократіями світу сприяє подоланню проблем легітимності влади. Україна восени 2024 р. заявила про свою готовність приєднатися до складу OECD та відкрила офіс організації в Києві, що збільшує імовірність як присутності України в дослідженнях організації, так і запровадження (з урахуванням нашої специфіки) існуючого досвіду підтримки та формування довіри у державне управління та взаємодію державних інституцій із суспільством. Відповідно до методології OECD, фактори, що формують довіру до інституцій демократичної публічної влади, це надійність в розробці та імплементації політик, висока якість послуг, що надаються суспільству; інклюзивність при ухваленні політичних та управлінських рішень; відкритість та зрозумілість комунікацій; чесність, локалізація корупції; дисперсія влади між її гілками відповідно до норм демократії; дотримання принципу справедливості; пріоритизація цілей політики; здатність збалансувати потреби нинішнього та майбутніх поколінь (OECD Survey on Drivers of Trust 2024).

Попри значні зусилля, спрямовані на формування та підтримку довіри громадян до державних інституцій, розбудову інклюзивної взаємодії між суспільством і державою, а також консолідацію внутрішнього суспільного діалогу, навіть країни з найвищими у світі показниками інституційної спроможності та якості демократій стикаються із викликами щодо Drivers of Trust (факторів довіри). Згідно з результатами Trust Survey, проведеного у 2023 році в 30 країнах (включаючи 17 країн ЄС, Велику Британію та Норвегію), спостерігається зниження рівня довіри до національних урядів порівняно з 2021 роком (OECD Survey on Drivers of Trust 2024). Близько 57% опитаних заявили, що або зовсім не довіряють національним урядам, або довіряють їм дуже мало. У більшості досліджуваних країн (за винятком Чехії, Данії, Фінляндії, Ірландії, Люксембургу, Норвегії та Швеції) парламенти, як представницькі інституції, демонструють навіть нижчий рівень довіри, ніж уряди. Водночас найвищий рівень довіри громадяни висловлюють до судової системи, що свідчить про незалежність судової влади та високий рівень «здоров'я» демократій (див. Рис. 1).

Довіра до парламентів, урядів та судів в країнах-членах OECD/
Trust in parliaments, governments and courts in OECD member countries

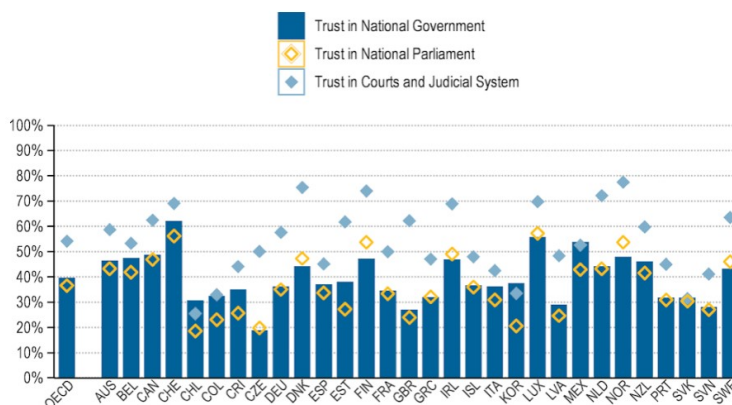

Рис. 1.

Джерело: OECD Survey on Drivers of Trust 2024

Отже, якщо повернутися до України, то успіх роботи з формування в суспільстві діалогу, спрямованого на консолідацію українців та запровадження програм з поступової локалізації дистресу і підтримки тих, хто постраждав від війни, крім довіри (як обов'язкового фреймоутворювального елемента між суспільством та державою), залежить від (1) наявності суб'єктів, які такі політики розроблять та погодять, (2) ідей (контенту) та (3) інструментів, які дозволять ідеї, трансформовані в політики, імплементувати. На наш погляд, ми не маємо проблем із ідеями. Наші базові виклики на шляху до розробки такого документа пов'язані із готовністю держави взяти на себе функцію суб'єкта, спроможного розробити таку програму спільно зі суспільством та рівнем політичної культури і влади, і громадянського суспільства, аби скористатися в процесі розробки такої концепції та її імплементції сучасним арсеналом партисипативних та деліберативних інструментів, що стали тривіальними практиками підтримки довіри між суспільством та державою в країнах ЄС. Майже всі існуючі під час війни обмеження на використання партисипативних практик і інструментів вже проаналізовано нами раніше (Кононенко 2023). Головний висновок є актуальним і сьогодні: **війна залишає велику кількість форматів (а по використанню деліберативних практик взагалі не існує ніяких нормативно-правових обмежень) для спільного формування громадянським суспільством і владою політик, спрямованих на розв'язання складних суспільних проблем.** На жаль, робота з такими

форматами (інструментами), як правило, залишається формальною, що свідчить про небажання влади вийти за межі своїх екстрактивних кордонів, недооцінку і державними інституціями і громадянським суспільством інклюзивних практик в партисипативних інституціях, створених навколо більшості ЦОВ. Наприклад, в Громадських радах. На сайті Міністерства освіти та науки, що є постачальником одної з базових послуг держави – освітньої, інформація про діяльність Громадської ради відсутня. Трішки «краща» ситуація із Громадськими радами Міністерства охорони здоров'я та Міністерства внутрішніх справ: там інформація відсутня, відповідно, з 2017 та 2021 років. На 1 листопада 2024 року, за нашими підрахунками, МОН мало провести 25 консультацій із громадськістю, звіти про їх проведення на сайт не викладені. МОЗ провело 71 консультацію із громадськістю. З них 41 відбулися формально, без участі громадськості.

Серед позитивних змін у вітчизняному правовому полі, що регулює процес взаємодії влади із громадськістю під час обговорення політик, законів і нормативних актів, можна виділити ухвалення Закону «Про публічні консультації» (Про публічні консультації 2024), яким передбачено проведення консультацій із громадськістю з питань розробки політик центральними та місцевими органами влади. Фактично, законом відкривається шлях запровадження в Україні європейських партисипативних практик щодо розробки політик та законодавства через створення спеціальних он-лайн платформ, де відбуваються публічні

електронні консультації. Результати адресних консультацій та публічних обговорень, які передбачені законом, теж мають бути оприлюднені на платформі. Серед мінусів Закону: проведення консультацій народним депутатом залишається факультативним, Президент України взагалі «випадає» з-під дії Закону, виключення з обговорень на публічних консультаціях проектів актів з питань регуляторної політики. Крім того, вступ Закону в дію відбудеться через 12 місяців після завершення правового режиму воєнного стану. Це формує **головний ризик**: всі політики, які будуть розроблятися і запроваджуватися до цього часу (а політика подолання українцями повоєнного дистресу потрібна вже сьогодні), матимуть публічне обговорення із суспільством лише у разі розуміння необхідності цього кроку провайдером з боку держави.

Ще одною гарною новиною в контексті формування політичного інструментарію подолання дистресу є поновлення у 2024 році після паузи роботи ініціативи «Відкритий уряд», з якою Україна працює з 2011 року. Зазначимо, що ініціатива «Відкритий уряд» є дуже поширеною та успішною практикою в усіх країнах ЄС, які широко використовують практики ОЕСД. Маємо зазначити, що українська ініціатива «Відкритий уряд» долучилася до великої кількості проектів, що підсилювали становлення української демократії, а саме – запровадження державного фінансування політичних партій, доступу до архіву комуністичного режиму, єдиного веб-порталу використання бюджетних коштів, системи електронних публічних закупівель «ProZorro», електронних петицій та електронних декларацій. Базовими проектами «Відкритого уряду» на період 2023-2024 рр. є створення єдиної цифрової інтегрованої інформаційно-аналітичної системи управління процесом відбудови об'єктів нерухомого майна, будівництва та інфраструктури; впровадження єдиної геоінформаційної системи здійснення моніторингу та оцінювання розвитку регіонів і територіальних громад; сприяння участі громадськості у відновленні та розвитку регіонів та територіальних громад; забезпечення прозорості та доступності інформації щодо наукових досліджень; гармонізація законодавства у сфері європейської інтеграції, розробка цифрової платформи «Е-молодь», розроблення рекомендацій щодо прозорості та доброчесності працівників закладів вищої освіти; інституалізація імплементації міжна-

родної Ініціативи щодо забезпечення прозорості у видобувних галузях (Про затвердження плану дій із впровадження Ініціативи 2023). На момент написання статті завершеним проектом є один, що передбачає створення єдиної цифрової інтегрованої інформаційно-аналітичної системи управління процесом відбудови та передбачає доступ громад до ухвалення рішень щодо відбудови. Решта проектів – не зроблені. Втім, сумною інформацією є «інклюдія» по-українськи процесів обговорення та ухвалення «Плану дій із впровадження Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» у 2023-2025 роках». Є згадка про консультації із організаціями ГС, що передували ухваленню Плану, не більше. Відповіді на питання, чому саме ці проекти увійшли до Плану дій «Відкритого уряду» та яким чином було відібрано виконавців з боку громадянського суспільства для їхньої реалізації, ми, на жаль, не відшукали. Такий порядок формування плану дій Партнерства та обрання його учасників свідчить про непрозорість процесу, який має бути апріорі прозорим. Для порівняння – проаналізуємо, як працює інструмент «Відкритого уряду» у тих випадках, коли всі учасники процесу – і від держави, і від ГС – зацікавлені в якісному та прозорому плануванні і виконанні ініціатив через розуміння впливу результатів на якість врядування та демократії в країні. Провайдером формування плану діяльності «Відкритого уряду» від держави в Естонії є урядовий офіс, який у вересні 2021 року оголосив збір («колекціонування») громадських ідей щодо ініціативи. Процес публічного обговорення змісту плану тривав майже 9 місяців і передбачав проведення низки дискусійних семінарів, публічних консультацій з усіма стейкхолдерами процесу.

У той же час маємо розуміти, що самі по собі партисипативні та деліберативні практики, які роблять політичний процес більш зрозумілим та прозорим для більшості громадян, не підкріплені зростанням реальної ефективності врядування, не вирішують глибоких інституційних проблем демократії. (Вже згадуваний вище А. Пшеворський називав реформи, які мають на меті зробити «голос народу» більш помітним без реальних змін політичних інститутів, що втрачають свою ефективність, «партисипативним популізмом» (Przeworski 2024)). Так, результати виборів до Європарламенту та проведення позачергових парламентських виборів влітку 2024 у Франції, які принесли

високий політичний результат лівим та правим політичним силам, свідчать про те, що деліберативні інструменти (рівень запровадження яких у французькій політичній практиці є надзвичайно високим) не вирішують кризи інституційної спроможності та кризи легітимності в демократіях, які асоціюються із правлячими центристськими політичними партіями.

Висновки. Проведений аналіз ситуації, що склалася навколо формування політики подолання повоєнного дистресу, дозволяє зробити такі висновки. По-перше, в умовах сучасних викликів, що постали перед Україною, ефективність державних інституцій стає ключовим чинником забезпечення будь-якої політики, в тому числі – реалізації комплексу заходів, спрямованих на подолання повоєнного дистресу українського суспільства. Проблема ефективності інституцій є базовою проблемою всіх сучасних демократій і детермінує т. зв. «демократичний відкат». На відміну від розвинутих демократій, які мають зробити реформи інституцій, Україна має створити спроможні демократичні інституції. Отже, ключовим викликом залишається зміна нормативно-правової архітектури інституцій з метою подолання їхньої екстрактивної природи та перетворення на суб'єкти, здатні до ефективного ухвалення та впровадження рішень. Для цього необхідно не лише впроваджувати інструментальні зміни, а й усувати нормативно-правові «пастки», що обмежують демократичний розподіл влади та підривають легітимність державних органів влади. Успіх цих реформ визначатиметься рівнем політичної волі та здатністю держави використовувати сучасні механізми партисипації та довіри для побудови якісних, прозорих та відповідальних інституцій. І ще, важливо розуміти, що залучення держави до процесу політичного регулювання наслідків війни – психологічних, моральних і світоглядних криз – буде успішним лише за умов, якщо громадяни відчують реальні зміни владних структур.

По-друге, українська влада та громадянське суспільство практично не використовують наявні в розпорядженні у великій кількості і мінімально обмежені дією правового режиму воєнного часу інструменти налагодження діалогу у питанні формування політики подолання суспільного дистресу. З одного боку, така ситуація є проявом політичної культури, притаманної українцям, яка не передбачає активну взаємодію влади і суспільства. З іншого –

відсутність активної взаємодії в цьому напрямку можна розглядати як частину тренду недовіри до державних інституцій, сформованого в результаті гострої неефективності останніх.

По-третє, враховуючи традиційну недооцінку українською владою потенціалу партисипативного залучення громадян до формування політик (і до політик подолання повоєнного дистресу зокрема), запит на яке набуватиме популярності у повоєнній Україні як елемент прагнення «поновити втрачену справедливість», доцільно вивчати європейський досвід застосування діалогових інструментів суспільної консолідації, які є частиною державної політики розбудови довіри між громадянами та державою. Однак партисипативні практики самі по собі не вирішують глибоких інституційних проблем. Їхній успіх залежить від реального покращення якості державного управління. Як свідчить французький досвід, кризи інституційної спроможності та легітимності, що залишаються нерозв'язаними, можуть підсилювати поляризацію суспільства та радикалізацію політичного ландшафту. В Україні ці уроки важливі для уникнення «популістичного партисипативізму», зосередженого лише на створенні ілюзії участі громадян, без реальних змін у роботі інституцій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Калашнікова, Л., Черноус, Л. 2024. Соціальні ризики сучасного українського суспільства крізь призму соціологічних теорій. *Грані*. 27(2): 76–84. <https://doi.org/10.15421/172434>
2. Baylis, E. 2023. Post-Conflict Reconciliation in Ukraine. *Revue européenne du droit* 4: 71. URL: https://scholarship.law.pitt.edu/fac_articles/574
3. Przeworski, A. 2024. Who Decides What is Democratic? *Journal of Democracy*, 35(3). 516 с. <https://dx.doi.org/10.1353/jod.2024.a930423>
4. Куш, О. 2024. Якими є розмір тіньової економіки України та її вплив на наш розвиток. *Дзеркало тижня*. 26 серпня. URL: <https://zn.ua/ukr/macroeconomics/jakimi-je-rozmir-tinovoji-ekonomiki-ta-jiji-vpliv-na-nash-rozvitok.html>
5. Прогнозна оцінка рівня бідності в Україні у 2022 році за трьома сценаріями розвитку соціально-економічних процесів внаслідок російсько-української війни. 2022. *Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України*. URL: <https://idss.org.ua/arhiv/%D0%9F%D1%80%D0%B%D0%B3%D0%BD%D0%BE%D0%B7%20%D0%B1%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%202022%20.pdf>

6. Worldwide Governance Indicators. 2024. *World Bank Group*. URL: https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/099005210162424110/10/17c6f0b9e1f0c214b1d1b30d176c_4644af69e#:~:text=The%20WGI%20report%20six%20aggrega-te,over%20the%20period%201996%E2%80%932023.
7. Democracy Report 2024: Democracy Winning and Losing at the Ballot. 2024. *V-DEM*. URL: <https://v-dem.net/publications/democracy-reports/>
8. Оцінки громадянами соціально-економічної ситуації та соціально-економічної політики влади, соціальне самопочуття громадян. 2024. *Разумков центр*. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinky-gromadianamy-sotsialnoekonomichnoi-sytuatsii-ta-sotsialnoekonomichnoi-polityky-vlady-sotsialne-samopochuttia-gromadian-veresen-2024r>
9. Зеленько, Г. 2024. «Пастки» інституційної спроможності Української держави: причини виникнення і способи подолання. *Політичні дослідження*, №2(8). URL: <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2024-2-2>
10. Програма фінансової підтримки України від Європейського Союзу. 2024. *КМУ*. URL: <https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/>
11. Щорічне Послання Президента до Верховної Ради. 2024. URL: <https://www.president.gov.ua/news/mi-mayemo-ne-dopustiti-shob-htos-u-sviti-zasumnivavsyia-u-sti-94497>
12. Аджемоглу, Д., & Робінсон, Дж. 2022. *Чому нації занепадають. Походження влади, багатства і бідності*. Київ: Наш Формат.
13. OECD Survey on Drivers of Trust in Public Institutions – 2024 Results: Building Trust in a Complex Policy Environment, OECD Publishing, Paris. 2024. OECD. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2024/07/oecd-survey-on-drivers-of-trust-in-public-institutions-2024-results_eeb36452/9a20554b-en.pdf
14. Кононенко, Н. 2023. Управлінські механізми запобігання політичному радикалізму і зміцнення політичного консенсусу. *Адаптивні зміни політичного поля України в умовах війни: монографія*. ППІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 672 с. : 300-350. URL: <https://doi.org/10.53317/978-617-14-0202-7>
15. Про публічні консультації. Закон України № 3841-IX. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3841-IX#Text>
16. Про затвердження плану дій із впровадження Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд»» у 2023-2025 роках. Розпорядження № 1049-р. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1049-2023-%D1%80#Text>

Стаття надійшла до редакції 30.09.2024

Стаття рекомендована до друку 04.11.2024

Nataliia Kononenko

PhD in Political Science, I.F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, 8 GeneralaAlmazova Str., Kyiv, 01011, n.kononenko1509@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8397-2830>

LOCALIZATION OF SOCIAL DISTRESS: THE ROLE OF LEGITIMACY AND CAPACITY OF MODERN UKRAINIAN AUTHORITIES

The focus is placed on the factors influencing Ukrainians' ability to overcome the social distress caused by the war. In particular, special attention is given to how the institutional capacity of the state and the inclusive nature of its institutions affect the development and implementation of policies aimed at addressing post-war socio-political trauma. It is emphasized that the war has led to profound social scars, heightened perceptions of injustice, and exacerbated existing inequalities. Overcoming these consequences requires a comprehensive policy that combines efforts to restore social trust, heal societal wounds, and create conditions for sustainable development. The argument is made that the low institutional capacity of the Ukrainian state is one of the key factors hindering effective mitigation of the war's aftermath. The lack of a robust institutional foundation not only slows down recovery but also risks perpetuating social and political challenges in the long term. Successful reconstruction in Ukraine necessitates profound reforms aimed at strengthening state institutions, enhancing their transparency and efficiency, and fostering conditions for inclusive citizen participation in political and administrative decision-making processes. It is highlighted that the underestimation of participatory tools, characteristic of both the authorities and civil society, limits the potential for social cohesion. At the same time, inclusivity can have a positive impact (e.g., building trust between the state and

its citizens) only if accompanied by deep institutional transformations. Addressing the «capacity traps» embedded in the legal and regulatory framework, which constrain the functionality of state institutions, is a critical step toward achieving sustainable peace and social stability. Therefore, rebuilding new social connections and institutional trust becomes not only a task for the state but also a collective responsibility of the broader society.

Keywords: *legitimacy, institutional capacity, post-war recovery, social distress, social dialogue, participatory and deliberative instruments, inclusive and extractive institutions*

REFERENCES

1. Kalashnikova, L., Chernous, L. 2024. Social risks of modern Ukrainian society through the prism of sociological theories. *Grani*, 27(2):76-84. URL: <https://doi.org/10.15421/172434> (in Ukrainian).
2. Baylis, E. 2023. Post-Conflict Reconciliation in Ukraine. *Revue européenne du droit*, 4, 71. URL: https://scholarship.law.pitt.edu/fac_articles/574
3. Przeworski, A. 2024. Who Decides What Is Democratic? *Journal of Democracy*, 35(3). 516 p. <https://dx.doi.org/10.1353/jod.2024.a930423>
4. Kushch, O. 2024. What is the shadow economy of Ukraine doing to our development. *Dzerkalo Tyzhnia*. URL: <https://zn.ua/ukr/macroeconomics/jakimi-je-rozmir-tinovoji-ekonomiki-ta-jiji-vpliv-na-nash-rozvitok.html> (in Ukrainian)
5. Poverty level for 2022 in Ukraine according to three scenarios of socio-economic processes development as a result of the Russian-Ukrainian war. 2022. *Ptukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine*. URL: <https://idss.org.ua/arhiv/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B3%D0%BD%D0%BE%D0%B7%D0%B1%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%202022%20.pdf> (in Ukrainian)
6. Worldwide Governance Indicators. 2024. *World Bank Group*. URL: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/099005210162424110/1du17c6f0b9e1f0c214b1d1b30d176c4644af69e#:~:text=The%20WGI%20report%20six%20aggregate,over%20the%20period%201996%E2%80%932023>.
7. Democracy Report 2024: Democracy Winning and Losing at the Ballot. 2024. *V-DEM*. URL: <https://v-dem.net/publications/democracy-reports/>.
8. Citizens' assessments of the socio-economic situation and socio-economic policy of the authorities, social well-being of citizens. 2024p. *Razumkov Center*. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinky-gromadianamy-sotsialno-ekonomichnoi-sytuatsii-ta-sotsialnoekonomichnoi-polityky-vlady-sotsialne-samopochuttia-gromadian-veresen-2024r> (in Ukrainian)
9. Zelenko, H. 2024. «Traps» of the Institutional Capacity of the Ukrainian State: Causes of Occurrence and Ways to Overcome. *Politica IStudies*, №2(8). <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2024-2-2> (in Ukrainian).
10. Financial support program for Ukraine from the European Union. 2024. *CMU*. URL: <https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/> (in Ukrainian)
11. *Annual Address of the President to the Verkhovna Rada*. 2024. URL: <https://www.president.gov.ua/news/mi-mayemo-ne-dopustiti-shob-htos-u-sviti-zasumnivavsya-u-sti-94497> (in Ukrainian)
12. Ajemoglu, D., & Robinson, J. 2022. Why nations decline. The origin of power, wealth and poverty. Kyiv: Nash Format (in Ukrainian)
13. OECD Survey on Drivers of Trust in Public Institutions – 2024 Results. 2024. *OECD*.
14. Kononenko, N. 2023. Governance mechanisms for preventing political radicalism and strengthening the political consensus. *Adaptive Changes in the Political Field of Ukraine in the Context of War: Monograph*. Kuras I.F. Kuras Institute of Political and Economic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, pp. 300-350. <https://doi.org/10.53317/978-617-14-0202-7> (in Ukrainian)
15. On public consultations. Law of Ukraine. No. 3841-IX. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3841-IX#Text> (in Ukrainian)
16. On approval of the action plan for the implementation of the Open Government Partnership Initiative in 2023-2025. Resolution No. 1049-p. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1049-2023-%D1%80#Text> (in Ukrainian)

The article was received by the editors 30.09.2024

The article is recommended for printing 04.11.2024

<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-46-06>

УДК 321:351

Антон Олександрович Авксентьевстарший викладач кафедри політології, кандидат політичних наук,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, Харків, 61022,
a.avksentiev@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0003-0442-2561>

УКРАЇНСЬКА НЕОПАТРИМОНІАЛЬНА БЮРОКРАТІЯ І РОЗПОДІЛ ЕКОНОМІЧНИХ БЛАГ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Досліджується проблема розподілу економічних благ в інтересах неопатримоніальної бюрократії в умовах російсько-української війни. Відзначається, що саме неопатримоніальна теорія вдало пояснює специфіку функціонування українського політичного режиму в умовах війни, коли бінарні опозиції «демократія – тоталітаризм» – не спроможні релевантно описати формат здійснення влади. Під неопатримоніальною бюрократією розуміється панівний політико-адміністративний клас, який використовує політичний статус та службове становище для власного збагачення. Розглядаються два основних аспекти розподілу економічних благ – офіційні доходи з бюджету та інструменти «rent-seeking». На основі аналізу емпіричного матеріалу виявлено, що в обох цих аспектах відбулося посилення позицій неопатримоніальної бюрократії. Продемонстровано, як зросли офіційні бюджетні видатки на утримання неопатримоніальної бюрократії та наскільки доходи її представників перевищують середньостатистичні. Систематизовано 15 основних інструментів «rent-seeking», які використовують різноманітні галузеві фракції неопатримоніальної бюрократії для отримання прибутків. Виявлено, що повномасштабна війна не сприяла відмові від рентоорієнтованої моделі, а навпаки, – надала представникам неопатримоніальної бюрократії нові інструменти «rent-seeking». Більшість цих інструментів прямо пов'язані з війною та відносяться до сегментів оборонних закупівель, відбудови, гуманітарної допомоги, фортифікації, мобілізації, перетину кордону тощо. Однак деякі надприбуткові під час війни інструменти «rent-seeking» безпосередньо війни не стосуються (наприклад, у банківському секторі), але також стають можливими через додаткові державні обмеження та регулювання. З посиленням на соціологічні дослідження аргументовано висновки, що наслідком рентоорієнтованої поведінки неопатримоніальної бюрократії, окрім економічних збитків для решти суспільства, стає зниження довіри до державних інституцій та органів влади.

Ключові слова: політичний режим, неопатримоніалізм, неопатримоніальна бюрократія, rent-seeking, економічні блага, Україна, російсько-українська війна.

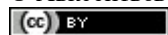
Як цитувати: Авксентьев, А.О. 2024. Українська неопатримоніальна бюрократія і розподіл економічних благ під час війни. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 46: 43-52. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-46-06>

In cites: Avksentiev, Anton. 2024. Ukrainian Neopatrimonial Bureaucracy and the Distribution of Economic Benefits During the War. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 46: 43-52. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-46-06> (in Ukrainian)

Повномасштабна російсько-українська війна в повній мірі проявила сутність політичних режимів, які сформувались в обох країнах, а також методологічну слабкість спроб аналізу цих режимів у

категоріях бінарної опозиції «демократія – тоталітаризм». У цьому дослідженні ми фокусуємось саме на сучасному українському політичному режимі, а найбільш вдалою концептуальною рамкою для його розуміння вважаємо неопатримоніальну теорію. Засади цієї теорії, її ключові ідеї та головні автори розглядалися нами в окремій статті, яка не втратила своєї актуальності (Авксентьев 2011). Разом із тим, вже під час повномасштабної війни було опубліковано

© Авксентьев А.О., 2024.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

декілька важливих досліджень українського політичного режиму, які спираються на неопатримоніальну теорію, близькі до обраної нами теми та заслуговують на велику увагу. Перш за все, йдеться про фундаментальне дослідження «Патрональна демократія в Україні та російське вторгнення» під загальною редакцією Б. Мадяра та Б. Мадловича (Magyar, Madlovics 2023). Окремо відзначимо внесок у це дослідження представників харківської школи політології О. Фісуна та У. Мовчан, які проаналізували режимні цикли в Україні від кінця 90-х і до нинішнього періоду (Fisun, Movchan 2023). Також варто згадати статтю британського дослідника Е. Вілсона «Reformation nation: Wartime politics in Ukraine», в якій висвітлюється загострений під час війни конфлікт між патронажними структурами та демократичними інститутами (Wilson 2023).

Вважаємо за потрібне відзначити не лише академічні джерела періоду повномасштабного вторгнення, а й важливі для внутрішнього інформаційного поля України тренди щодо діагностики сучасного політичного режиму. Загострене відчуття суспільної нерівності під час повномасштабної війни, ймовірно, посприяло появі численних публікацій, в яких щодо існуючої в Україні державної моделі вживаються категорії «феодальної» або «кастової» системи. Здебільшого така термінологія використовується не в наукових, але досить резонансних, текстах аналітичного жанру в критичній тональності щодо політичного режиму та державного бюрократичного апарату. Яскравими прикладами є статті С. Гайдая (Гайдай 2022), М. Плахтія (Плахтій 2023), Ю. Романенка (Романенко 2023). Безумовно, вживання такої термінології не є коректним із наукової точки зору. Однак ключові ідеї, які доволі емоційно намагаються донести автори публікацій, цілком укладаються в наукову методологічну рамку та логіку неопатримоніальної теорії, підсилюючи її актуальним емпіричним матеріалом. Тож, де-факто, дебати «неопатримоніалізм проти демократії» (Фісун 2008) в останні три роки активно виходять за межі академічних полемік на сторінках наукових фахових видань до більш широких і гострих суспільних дискусій (навіть якщо термін «неопатримоніалізм» безпосередньо не вживається).

Ті групи державних посадовців, щодо яких у сучасній українській політичній мові часто використовуються категорії «каст» або «станів», у цьому дослідженні будуть позначатися як «фракції неопатримоніальної

бюрократії». Термін «неопатримоніальна бюрократія» є опорною категорією в нашому дослідженні, тож деталізуємо, в якому розумінні це словосполучення використовується в статті. Згідно з класичним визначенням Ж.-Ф. Медара, неопатримоніальна бюрократія є панівним політико-адміністративним класом, який насправді володіє державою, і в той чи інший спосіб використовує своє становище для власного збагачення (Medard 1982). О. Фісун уточнює цей опис важливою характеристикою: використовуючи відому веберівську диференціацію способів жити «для політики» та «з політики», неопатримоніальну бюрократію можна визначити як специфічний адміністративно-керівний прошарок, основним джерелом існування якого є пребендальні доходи від капіталізації своїх функцій (Фісун 2008). Наразі, на нашу думку, українська неопатримоніальна бюрократія має пірамідальний вигляд розгалуженої клієнтарно-патронажної мережі, верхівка якої зводиться до Офісу Президента. Це не єдиний її можливий формат, але у процесі переходу від конкурентно-демократичних до авторитарно-бюрократичних фаз режимного циклу мережа набуває саме такого вигляду з однією верхівкою. При цьому до неопатримоніальної бюрократії належать як особи, що безпосередньо обіймають посади в структурі державного управління, так і впливові лояльні до президента політичні підприємці, які формально жодних посад чи статусів не мають.

Мета цієї статті – дослідити специфіку розподілу економічних благ в інтересах неопатримоніальної бюрократії як піраміди керівних ланок центральних, регіональних та місцевих державних інституцій в Україні. Говорячи про «фракції неопатримоніальної бюрократії», ми позначатимемо їх за ознакою галузевої приналежності (в інших розрізах цілком можна розділяти фракції за регіональною, клановою, квазіпартійною ознаками). Ми зосередимось на двох аспектах, що стосуються розподілу економічних благ під час війни – «офіційні доходи з бюджету» та «rent-seeking» (тобто схеми монетизації державних функцій в інтересах особистого збагачення).

Офіційні доходи з бюджету. За період 2022-2024 років зведений бюджет України (розраховується як сума держбюджету та усіх місцевих) стабільно демонстрував тенденцію до зростання. Якщо за підсумками 2021 року фактичні сумарні видатки зведеного бюджету склали 1,8 трільйона

гривень, то в 2024 році – 4,9 трлн. грн. (Державний веб-портал бюджету для громадян 2025). Зафіксуємо це суттєве збільшення бюджетних ресурсів в Україні під час війни в 2,7 разів. При цьому здебільшого зростання грошових обсягів припадало на державний, а не місцеві бюджети. Очевидно, що збільшення видатків пов'язано насамперед із фінансуванням оборони та військовими витратами, але не лише з ними. Детальний аналіз змін у структурі бюджету не входить до завдань цього дослідження. Натомість ми покажемо різницю в траєкторіях економічної динаміки для «середньостатистичного» мешканця України, а також представників різних фракцій неопатримоніальної бюрократії, які використовують суттєве збільшення бюджетних ресурсів в інтересах власного збагачення.

Отже, наведемо деякі офіційні статистичні дані щодо зміни економічного добробуту населення України під час повномасштабної війни. Середня зарплата в Україні перед початком повномасштабного вторгнення складала 14133 грн., а у вересні 2024 року – 18020 грн. Зростання номінальної зарплати склало 27%, але при цьому офіційна інфляція за цей же період суттєво вища (49%), що свідчить про реальне зменшення купівельної спроможності і доходів офіційно працюючих українців (Середня заробітна плата за даними ПФУ). За даними Світового банку, частка громадян за межею бідності зросла з 5,5% у 2021 році до 29% у 2024-му (Listening to Citizens of Ukraine 2024). За оцінками ООН, 14,6 мільйони мешканців підконтрольної уряду України території вважаються «нужденними», а 7,3 млн. з них постійно стикаються з нестачею

їжі (Ukraine Humanitarian Needs and Response Plan 2024).

Зіставимо ці дані з офіційною статистикою Міністерства фінансів України щодо працівників державних органів у 2024 році. У 2024 році в 108 органах державної влади працювало 169 тисяч осіб (Чисельність працівників державних органів 2024). Це суттєво менший показник, ніж загальна кількість чиновників в Україні, оскільки не всі вони мають статус держслужбовців і включені до цієї статистики (зокрема, Міністерство фінансів не оперує даними по сотням тисяч посадових осіб місцевого самоврядування). Однак ми не ототожнюємо категорію неопатримоніальної бюрократії з усією державною службою або всіма посадовими особами місцевого самоврядування – ми фокусуємося на керівній ланці центрального та локального рівнів. І офіційної статистики Міністерства фінансів, у цілому, достатньо, щоб проілюструвати загальну тенденцію використання бюджетного ресурсу з метою особистого збагачення представників неопатримоніальної бюрократії. «Таблиця 1» показує ТОП-10 «лідерів» у 2024 році серед органів державної влади в розрізі оплати праці керівної ланки своїх співробітників. А «Таблиця 2» наводить статистику середніх зарплат у 2024 році представників «суддівської фракції» української неопатримоніальної бюрократії. В обох випадках протягом 2024 року середні зарплати суттєво зростали. Наприклад, у керівництва Національного агентства з питань запобігання корупції – в 2,3 рази, у Комісії з регулювання азартних ігор та лотерей – у 4,8 разів, а у Державного агентства з питань мистецтв – майже у 6 разів (Чисельність працівників 2024).

Таблиця 1

Середній розмір нарахованої зарплати посадовим особам, що належать до керівництва державних установ у грудні-2024 / The average amount of accrued salary to officials belonging to the management of state institutions in December 2024	Сума (тис. грн.) / Sum (thousand UAH)
Державна служба експортного контролю / State service of export control	370,5
Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики і комунальних послуг / The National Commission, which carries out state regulation in the spheres of energy and communal services	366,8
Національне агентство з питань запобігання корупції / National Agency on Corruption Prevention	355,8
Державне агентство з питань мистецтв та мистецької освіти / State Agency for Arts and Art Education	345,4
Державна служба якості освіти / State Service of Education Quality	318,9
Державна служба статистики України / State Statistics Service of Ukraine	317,9
Комісія з регулювання азартних ігор і лотерей / Gambling and Lottery Regulatory	299,0

Commission	
Державна архівна служба / State archival service	296,3
Пенсійний фонд України / Pension Fund of Ukraine	296,2
Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру / State Service of Ukraine for geodesy, cartography and cadastre	282,6

Джерело: 14

Таблиця 2

Середній розмір щомісячної нарахованої зарплати суддям у 2024 році / The average monthly salary of judges in 2024	Сума (тис. грн.) / Sum (thousand UAH)
Конституційний Суд / Constitutional Court	396,0
Верховний Суд / Supreme Court	371,6
Вища рада правосуддя / High Council of Justice	326,2
Вища кваліфікаційна комісія суддів / Higher Qualification Commission of Judges	296,6
Вищий антикорупційний суд / Supreme Anti-Corruption Court	230,2
Державна судова адміністрація / State Judicial Administration	129,3

Джерело: 14

Аналогічні тенденції спостерігаються і на рівні вищої ланки посадових осіб місцевого самоврядування. На прикладі Харкова ми дослідили офіційні зарплати заступників міського голови та начальників районних у місті адміністрацій, а також загальну динаміку витрат на утримання управлінського апарату. Нарахована річна зарплата заступників міського голови коливалась від 1,5 до 2,6 млн. грн. – відповідно, від 126 тис. грн. до 217 тис. грн. на місяць. Зарплати начальників районних адміністрацій виявились приблизно вдвічі меншими. При цьому деякі топ-посадовці отримували й інші бюджетні виплати, окрім зарплат – зокрема, «стипендії почесних громадян Харкова», які склали близько 400 тис. грн. на рік («Успішний Харків» 2024). Попри публічні обіцянки Харківського міського голови скоротити кількість міських чиновників та витрати на їхні зарплати, порівняльний аналіз міського бюджету за 2023 та 2024 роки засвідчив збільшення відповідних витрат («Економія» від Терехова 2023).

Як уже зазначалося, зарплати – це не єдині виплати з бюджету представникам неопатримоніальної бюрократії. Окремої уваги заслуговує питання «спеціальних пенсій» як форми закріплення довічного утримання за рахунок бюджету на рівні, що в десятки разів перевищує розмір середньої пенсії. При середній щомісячній пенсії в 2024 році близько 5,8 тис. грн. найбільші «спецпенсії» отримують представники

«суддівської» та «прокурорської» фракцій неопатримоніальної бюрократії – 96,2 тис. грн. та 21,6 тис. грн. відповідно. Загалом, як стало відомо завдяки дослідженню «Економічної правди», державному бюджету України в 2024 році «спецпенсії» обходяться в 120 мільярдів гривень (Вінокуров 2024).

Суспільний інтерес до цієї теми значно зріс восени 2024 року через скандал із масовим оформленням інвалідності діючими співробітниками прокуратури, завдяки чому додатково до зарплат вони отримували пенсії за інвалідністю, пільги та професійні привілеї. Кейс «прокурорів-інвалідів» набув розголосу та резонансу після затримання керівниці Хмельницького обласного центру медико-соціальної експертизи (МСЕК) Тетяни Крупи (депутатки обласної ради від президентської партії «Слуга народу»). Саме ця державна інституція – МСЕК – визначає наявність та групу інвалідності у громадян. Під час обшуку вдома у затриманій керівниці обласної МСЕК правоохоронці знайшли понад 5 млн. доларів готівкою, а подальше розслідування виявило понад 30 об'єктів нерухомості у власності родини чиновниці (Воронович 2024). Очевидним припущенням є те, що інвалідність як можливість уникнути мобілізації саме під час війни користується надзвичайним попитом серед військовозобов'язаних. І цей кейс промовисто вказує, що більш вагомим джерелом економічних благ для української неопатримоніальної бюрократії є не офіційні доходи за рахунок бюджету, а ті можливості

отримання додаткових надприбутків, які відкрило їхнє службове становище під час війни.

«*Rent-seeking*». Поняття «rent-seeking» (дослівний переклад – «пошук ренти») ми використовуємо для позначення дій представників неопатримоніальної бюрократії, націлених на збільшення особистих прибутків за рахунок використання свого політичного статусу чи службового становища. Важливо підкреслити, що «rent-seeking» – це модель перерозподілу благ, яка при цьому не створює додаткових благ для суспільства. Відповідно, наслідками такої рентоорієнтованої моделі управління стають, по-перше, економічні збитки для решти суспільства, а по-друге, зниження довіри до державних інституцій. Попри значні суспільні

очікування щодо усунення рентоорієнтованої моделі через зміни президентських режимів (наприклад, у 2004, 2014 та 2019 роках), логіка неопатримоніальної бюрократії, націленої на монетизацію державних функцій для особистого збагачення, залишалася незмінною. Зараз можемо констатувати, що не змінило цю рентоорієнтовану модель і повномасштабне вторгнення 2022 року. Навпаки – воно додало до традиційного інструментарію «rent-seeking» нові можливості для представників неопатримоніальної бюрократії та значно підвищило статус окремих її фракцій. Нижче на «таблиці 3» узагальнені 15 типових сегментів «rent-seeking», які дозволяють неопатримоніальній бюрократії отримувати надприбутки під час війни.

Таблиця 3

Основний інструментарій «rent-seeking» української неопатримоніальної бюрократії / The main toolkit of "rent-seeking" of the Ukrainian neo-patrimonial bureaucracy	
Бюджетні закупівлі / Budget procurement	Завищення цін, тендери з відкатами, відмивання коштів / Price inflation, kickback-driven tenders, money laundering
Митні махінації / Customs manipulations	Контрабанда, сірий імпорт, викривлене декларування / Smuggling, gray imports, distorted declarations
Сприяння тіньовій торгівлі / Facilitation of shadow trade	Контрафакт, підакцизні товари (паливо, тютюн, алкоголь) / Counterfeit goods, excisable products (fuel, tobacco, alcohol)
Судова корупція / Judicial corruption	Продаж рішень у судах, хабарництво, вимагання / Sale of court decisions, bribery, extortion
Силовий тиск на бізнес / Pressure on business	Блокування рахунків і податкових накладних, штрафи, фіктивні справи, обшуки, вимагання, сприяння рейдерству / Account and tax invoice blocking, fines, fabricated cases, raids, extortion, support for raiding
Державні монополії / State monopolies	Зловживання тарифами, фіктивні тендери, списання боргів / Tariff abuse, fictitious tenders, debt write-offs
Продаж державних посад / Sale of public offices	Хабарі за призначення з доступом до фінансових потоків / Bribes for appointments granting access to financial flows
«Мертві душі» / «Ghost employees»	Розкрадання коштів через фіктивні бюджетні виплати / Embezzlement through fictitious budget payments
Оборонний бюджет / Defense budget	Завищення цін, фіктивні чи неякісні поставки, розкрадання / Price inflation, fake or substandard supplies, embezzlement
Гуманітарна допомога / Humanitarian aid	Привласнення або перепродаж товарів, фіктивні проєкти / Misappropriation or resale of goods, fictitious projects
Ухилення від мобілізації / Mobilization evasion	Викрадення та вимагання, торгівля виключенням з обліку, довідками про інвалідність / Abductions and extortion, trade by exclusion from accounting, trade in disability certificates
Перетин кордону / Border crossing	Торгівля дозволами, система «Шлях», хабарництво ДПСУ / Sale of permits, "Shliakh" system, bribery of border guards
Депозитні сертифікати НБУ / NBU deposit certificates	Надприбутки банків від завищеної облікової ставки НБУ / Excessive bank profits from inflated NBU discount rate
Подвійний курс валют / Dual exchange rate	Інсайдерські спекуляції, заробіток на різниці курсів / Insider speculation, profiteering on exchange rate gaps
Відбудова та фортифікації / Reconstruction and fortifications	Прямі договори з завищенням цін, відкати, фіктивні роботи / Direct contracts with inflated prices, kickbacks, fictitious work

Джерела: 18, 19, 20, 21, 22

Ця типологія має узагальнений, а не вичерпний характер, та ілюструє основні механіки використання різними фракціями неопатримоніальної бюрократії своїх повноважень для особистого збагачення. Водночас, ми не ставимо собі за мету детально розбирати всі алгоритми здійснення цього «rent-seeking» у кожному сегменті – як приклад такого деталізованого дослідження по основним органам державної влади варто навести ще довоєнну публікацію матеріалів конференції «100+ корупційних схем: антикорупційний порядок денний для уряду та громадськості» (100+ корупційних схем 2019). Вже під час повномасштабної війни регулярно в українських та закордонних ЗМІ з'являються статті про різноманітні схеми зловживання службовим становищем з боку посадовців задля отримання прибутків. Не намагаючись досягнути весь цей емпіричний матеріал, точково пройдемо по тому інструментарію «rent-seeking», який значно актуалізувався саме під час воєнного стану та має найбільші грошові обсяги.

Головний макросегмент, який найсуттєвіше збільшився під час повномасштабної війни – це «оборонний бюджет». За даними порталу «Open Budget» міністерства фінансів, у 2021 році видатки на оборону склали 128 млрд. грн. (9% від усіх видатків держбюджету), а в 2024 році – 2,3 трильйони гривень (51% від усіх витрат). Тобто, за три роки «оборонний бюджет» зріс приблизно у 18 разів (Державний веб-портал бюджету для громадян 2025). Два головних напрямки видатків оборонного бюджету – це зарплати та закупівлі. Відповідно, з цими ж двома напрямками пов'язані й основні «rent-seeking» схеми в цьому макросегменті. У свіжому дослідженні НАЗК детально проаналізовані основні корупційні виклики в оборонному секторі та запропоновані механізми їхньої протидії (Корупційні ризики 2024).

Інший великий макросегмент «rent-seeking», який масштабувався під час воєнного стану, пов'язаний із мобілізацією та обмеженням права на перетин кордону для військовозобов'язаних чоловіків. Фактично, корупційні потоки в цьому макросегменті значно підвищили статус таких галузевих фракцій неопатримоніальної бюрократії, як ТЦК та ДПСУ. Але заробляють у цьому сегменті не лише вони. Зокрема, в аналітичній публікації НАЗК описано 8 найпоширеніших корупційних схем щодо перетину кордону чоловіками, і в двох з них фігурує система «Шлях»,

включення громадян до якої належить до компетенції обласних військових адміністрацій (Корупційні схеми 2022).

Розглянемо інший приклад із сегментом, достатньо віддаленим від оборонної чи мобілізаційної сфери. Одним із найбільших бенефіціарів державної політики під час війни став банківський сектор, який завдяки діям НБУ отримав мільярдні надприбутки протягом 2022-2023 років. По-перше, завдяки рішенням НБУ про фіксований офіційний курс валют, яке було скасовано лише наприкінці 2023 року. Протягом цього періоду в країні де-факто існувало два різних курси валют – ринковий та офіційний. Вмонтовані в систему неопатримоніальної бюрократії банки отримали змогу купувати у НБУ валюту за нижчим офіційним курсом та продавати її на ринку за вищим. Друга схема стосувалась депозитних сертифікатів та рішення НБУ про підняття облікової ставки з 10% до 25%. Банкам стало вигідніше заробляти не на видачі кредитів, що стимулювало б економічну активність, а вкладаючи кошти в депозитні сертифікати НБУ. Ці дві схеми активно використовувались протягом 2022-2023 років, і дозволили банківському сектору отримувати надприбутки (Стежар 2024).

Усі ці інструменти «rent-seeking» застосовуються в режимі «гри з нульовою сумою» – вони не створюють ніяких нових економічних благ, а перерозподіляють існуючі на користь представників неопатримоніальної бюрократії. Однак економічні збитки для решти суспільства від рентоорієнтованої поведінки неопатримоніальної бюрократії є не єдиним негативним наслідком. Наприкінці 2024 року в Україні ми можемо спостерігати, як «rent-seeking» разом із постійним збільшенням офіційних бюджетних видатків в інтересах неопатримоніальної бюрократії призводить до втрати державними інституціями суспільної довіри. А довіра суспільства під час воєнного стану та унеможливлення проведення виборів є ключовим фактором легітимності влади. В одному з наших попередніх досліджень ми вже аналізували негативну динаміку щодо оцінки громадянами напрямку руху стану справ у країні та суттєве зниження консолідуючого ефекту «гуртування навколо прапора» в першій половині 2024 року (Авксентьев 2024). Доповнимо цю діагностику свіжим емпіричним матеріалом із дослідження «Центра Разумкова» – нижче в «Таблиці 4» наведено рівень довіри до

органів державної влади станом на осінь 2024 року (Оцінка ситуації в країні 2024).

Таблиця 4

Довіра до державних інститутів та органів влади / Trust in state institutions and authorities	Довіра / Trust	Недовіра / Distrust
Президент України / President of Ukraine	48,5	44,5
Державне бюро розслідувань / State Bureau of Investigation	23,6	53,1
Прокуратура / Prosecutor's Office	23,2	62,6
Бюро економічної безпеки / Bureau of Economic Security	21,9	51,0
Кабінет Міністрів / Government	20,5	72,5
Національне агентство з питань запобігання корупції / National Agency for the Prevention of Corruption	19,2	57,4
Суди (судова система) / Courts (judicial system)	16,4	70,2
Верховна Рада / Verkhovna Rada	16,0	78,5
Політичні партії / Political parties	14,7	73,5
Державний апарат (чиновники) / State apparatus (officials)	14,2	77,4

Джерело: 24

Отже, в 2024 році українці повернулися до звичного для себе стану недовіри державним інститутам. Припускаємо, що головною причиною є саме «приватизація» державних інститутів фракціями неопатримоніальної бюрократії. Ця «приватизація» дозволяє проводити розподіл обмежених економічних благ в інтересах неопатримоніальної бюрократії і через офіційні бюджетні видатки, і через механізми «rent-seeking». Характерно, що суспільство не довіряє й антикорупційним органам, швидше, вбачаючи в них нові галузеві фракції все тієї ж неопатримоніальної бюрократії. Безумовно, недовіра до державних інститутів є особливо небезпечним фактором в умовах повномасштабної війни. Однак коріння цієї недовіри – в неопатримоніальній сутності українського політичного режиму, яка залишається незмінною, попри зміни персоналій у владі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Повномасштабна війна принципово не змінила логіку української неопатримоніальної бюрократії, націленої передусім на отримання додаткових економічних благ завдяки політичному статусу та службовому становищу. Монетизація державних функцій в інтересах особистого збагачення представників неопатримоніальної бюрократії відбувається паралельно в офіційній бюджетній площині та неофіційній площині «rent-seeking».

Попри суттєве погіршення економічного добробуту в країні під час війни, бюджетні видатки на утримання неопатримоніальної бюрократії зростають, а офіційні доходи її представників перевищують середньостатистичні в десятки разів. Також розширюється й

інструментарій «rent-seeking», який дозволяє отримувати неофіційні доходи. У процесі дослідження систематизовано 15 інструментів «rent-seeking», завдяки яким різні фракції неопатримоніальної бюрократії отримують економічні прибутки під час війни.

Ситуація обмеженості економічних благ відтворює модель «гри з нульовою сумою», в якій прибутки неопатримоніальної бюрократії дорівнюють втратам для решти суспільства. Окрім економічних збитків, негативним наслідком є зниження суспільної довіри до державних інститутів в умовах, коли ці інститути de facto приватизовані галузевими фракціями неопатримоніальної бюрократії та слугують передусім її інтересам.

Перспективи подальших досліджень цієї теми ми вбачаємо в розширенні фокусу з «економічних благ» на загальну асиметрію статусів, можливостей і «правових привілеїв» під час війни (зокрема, в питаннях мобілізації та перетину кордону) між представниками неопатримоніальної бюрократії та рештою громадян. Власне, зміст категорії «громадяни» щодо людей з українським паспортом протягом останніх трьох років теж набув проблемного характеру, що потребує окремих рефлексій. І це цілком вписується в логіку неопатримоніальних режимів, де ніяких «громадян» у республіканському сенсі немає, а є панування, володіння та розпорядження ресурсами (включно з людськими) на підконтрольній владі території.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Авксентьев, А.О. 2011. Неопатримоніалізм: теоретико-методологічні засади та практичне втілення у політичних режимах. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна «Питання політології»*, 984: 77-83. URL: <https://ekhnuir.karazin.ua/server/api/core/bitstreams/3ec71aef-f3eb-450c-8281-9c6caf2ff8b9/content>
2. Magyar, Bálint and Madlovics, Bálint. 2023. *Ukraine's Patronal Democracy and the Russian Invasion: The Russia-Ukraine War, Volume One*, Boston, USA: Academic Studies Press. URL: <https://doi.org/10.1515/9798887194301>
3. Fisun, O., Movchan, U. 2023. Regime Cycles and Neopatrimonialism in Ukraine. In: *Ukraine's Patronal Democracy and the Russian Invasion: The Russia-Ukraine War, Volume One*, edited by B. Madlovics and B. Magyar, 119–140. Central European University Press. URL: <https://doi.org/10.7829/jj.3985461.8>
4. Wilson, A. 2023. Reformation Nation: Wartime Politics in Ukraine. *European Council on Foreign Relations*. URL: <https://ecfr.eu/publication/reformation-nation-wartime-politics-in-ukraine/>
5. Гайдай, С. 2022. Україна моєї мрії. Як перемогти найбільшого колективного олігарха країни. *NV*. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/ukrajina-peremozhe-shcho-bude-pislya-viyni-novini-ukrajini-50259552.html>
6. Плахтій, М. 2023. «Кастова система» України: як змусити чиновників припинити свавілля. *Mind*. URL: <https://mind.ua/openmind/20262503-kastova-sistema-ukrayini-yak-zmusiti-chinovnikiv-pripiniti-svavillya>
7. Романенко, Ю. 2023. Консервація феодалізму в Україні: чим небезпечні ініціативи щодо заборони виїзду чоловіків. *Хвиля*. URL: <https://hvylya.net/uk/analytics/277119-konservaciya-feodalizma-v-ukraine-chem-opasny-iniciativy-po-zapretu-vyezda-muzhchin>
8. Фісун, О. 2008. Неопатримоніалізм проти демократії в Україні. *Журнал Верховної Ради України «Віче»*. URL: <https://veche.kiev.ua/journal/1094/>
9. Medard, J-F. 1982. The Underdeveloped State in Tropical Africa: Political Clientelism or Neo-Patrimonialism. In: *Private Patronage and Public Power /Ed. by C. Clapham*, 162-192. New York: St. Martin's Press.
10. Державний веб-портал бюджету для громадян. 2025. URL: <https://openbudget.gov.ua/>
11. Середня заробітна плата за даними ПФУ. «МінфінМедіа». URL: <https://index.minfin.com.ua/>
12. Listening to Citizens of Ukraine The Poverty and Human Impacts of Russia's Invasion of Ukraine. 2024. *The World Bank*. URL: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/2c2d81f33cb64ac4695818d3cf988fa2-0080012024/>
13. Ukraine Humanitarian Needs and Response Plan. 2024. *United Nations Refugee Agency*. URL: <https://www.unhcr.org/ua/en/media/ukraine-hnrc-2024-humanitarian-needs-and-response-plan-ua-20240110-pdf>
14. Чисельність працівників державних органів та оплата праці в 2024 році. *Міністерство фінансів України*. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk/governance-649>
15. «Успішний Харків»: які зарплати під час війни у ТОП-посадовців міської ради. 2024. *Аналітичний центр «Обсерваторія демократії»*. URL: <https://od.org.ua/uspishny-harkiv-jaki-zarplaty-pid-chas-viyny-u-top-posadovciv-miskoi-rady/>
16. «Економія» від Терехова: скільки Харків витратить на апарат управління в 2024 році. 2023. *Аналітичний центр «Обсерваторія демократії»*. URL: <https://od.org.ua/ru/ekonomiya-vid-terehova-skilki-harkiv-vytratyt/>
17. Вінокуров, Я. 2024. Як отримувати захмарні пенсії без обмежень? Інструкція від прокурорів та суддів. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2024/10/29/721135/>
18. Воронович, З. 2024. Торговці інвалідністю: як корупційні скандали у МСЕК призвели до скликання РНБО і ліквідації структури. *Еспресо*. URL: <https://espresso.tv/suspilstvo-torgovtsi-invalidnistyu-yak-korupsiyni-skandali-u-msek-prizveli-do-sklikannya-rnbo-i-likvidatsii-strukturi>
19. 100+ корупційних схем: антикорупційний порядок денний для уряду та громадськості. 2019. URL: <https://antycorportal.nazk.gov.ua/images/data/upravlinna-rizikami/korisni-materiali/100-korupsiynykh-skhem.pdf>
20. Корупційні ризики під час здійснення централізованих титлових закупівель для Збройних Сил України. 2024. *Національне агентство з питань запобігання корупції*. URL: <https://nazk.gov.ua/pdfjs/?file=/wp-content/uploads/Pages/75/86/75864b28ba53e97ab6be0a8447d58f6a4a7897b1e24a219d36a9b821fd8443314096827.pdf>
21. Корупційні схеми та ризики під час виїзду з України в умовах воєнного стану. 2022. *Національне агентство з питань запобігання корупції*. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/10/Korupsiy-ni-shemy-ta-ryzyky-pid-chas-vyi-zdu-z-Ukrai-ny-v-umovah.pdf>
22. Стежар, Т. 2024. Банкіри шикують, держава – жебракує: як працюють депозитні сертифікати НБУ. *Уніан*. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/bankiri-shikuyut-derzhava-zhebrakuye-yak-pracyuyut-depozitni-sertifikati-nbu-12624720.html>
23. Авксентьев, А.О. 2024. Довіра до влади в умовах повномасштабного воєнного вторгнення РФ в Україну: загальноукраїнський та харківський міський виміри. *Вісник Харківського*

національного університету імені В.Н. Каразіна,
серія «Питання політології» 45: 21-31.

<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-45-03>

24. Оцінка ситуації в країні та діяльності влади, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, віра в перемогу (вересень 2024р.). 2024. Центр

Разумкова.

URL:

<https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-ta-diialnosti-vlady-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-vira-v-peremogu-veresen-2024r>

Стаття надійшла до редакції 25.09.2024

Стаття рекомендована до друку 31.10.2024

Anton Avksentiev

Associate Professor of the Department of Political Science, Ph.D in Political Science,
V. N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0003-0442-2561> a.avksentiev@karazin.ua

UKRAINIAN NEOPATRIMONIAL BUREAUCRACY AND THE DISTRIBUTION OF ECONOMIC BENEFITS DURING THE WAR

This study examines the distribution of economic benefits in the interests of the neopatrimonial bureaucracy amid the Russo-Ukrainian war. It argues that the neopatrimonial theory provides a more accurate explanation of the functioning of Ukraine's political regime during wartime, as binary oppositions such as "democracy vs. totalitarianism" fail to adequately describe the actual exercise of power. Neopatrimonial bureaucracy is understood as the dominant politico-administrative class that exploits its political status and official position for personal enrichment. The paper analyzes two key aspects of economic benefit distribution – official budgetary revenues and «rent-seeking» mechanisms. Based on empirical analysis, the study finds that the influence of the neopatrimonial bureaucracy has strengthened in both of these areas. It demonstrates the rise in official budget expenditures allocated to sustain the neopatrimonial bureaucracy and reveals how the incomes of its representatives significantly exceed the national average. The study systematizes 15 primary «rent-seeking» instruments used by various sectoral fractions of the neopatrimonial bureaucracy to generate profits. The research highlights that the full-scale war has not led to a rejection of the rent-seeking model. On the contrary, it has provided neopatrimonial bureaucrats with new rent-seeking opportunities. Most of these instruments are directly linked to the war, particularly in the areas of defense procurement, reconstruction, humanitarian aid, fortifications, mobilization, and border crossing. However, some highly profitable rent-seeking mechanisms during wartime are not directly related to the war (for example in the banking sector) but have become feasible due to additional state restrictions and regulations. Drawing on sociological research, the paper argues that beyond economic losses for the broader society, the rent-seeking behavior of the neopatrimonial bureaucracy leads to a decline in public trust in state institutions and government bodies.

Keywords: *political regime, neopatrimonialism, neopatrimonial bureaucracy, rent-seeking, economic benefits, Ukraine, Russian-Ukrainian war.*

REFERENCES

1. Avksentiev, A.O. 2011. Neopatrimonialism: Theoretico-metodological Bases and Practical Realization in Political Regimes. *The Journal of V.N. Karazin Kharkov National University. Issues of Political Science*. 984: 77-83. URL: <https://ekhnuir.karazin.ua/server/api/core/bitstreams/3ec71aef-f3eb-450c-8281-9c6caf2ff8b9/content> (in Ukrainian).
2. Magyar, Bálint and Madlovics, Bálint. 2023. *Ukraine's Patronal Democracy and the Russian Invasion: The Russia-Ukraine War, Volume One*, Boston, USA: Academic Studies Press. <https://doi.org/10.1515/9798887194301>
3. Fisun, O., Movchan, U. 2023. Regime Cycles and Neopatrimonialism in Ukraine. In: *Ukraine's Patronal Democracy and the Russian Invasion: The Russia-Ukraine War, Volume One*, edited by B. Madlovics and B. Magyar, 119–140. Central European University Press. <https://doi.org/10.7829/ji.3985461.8>
4. Wilson, A. 2023. Reformation nation: Wartime politics in Ukraine. *European Council on Foreign Relations*. URL: <https://ecfr.eu/publication/reformation-nation-wartime-politics-in-ukraine/>
5. Haidai, S. 2022. The Ukraine of my dreams. How to defeat the largest collective oligarch of the country. *NV*. URL:

- <https://nv.ua/ukr/opinion/ukrajina-peremozhe-shcho-bude-pislya-viyni-novini-ukrajini-50259552.html> (in Ukrainian).
6. Plakhtii, M. 2023. The «Caste System» of Ukraine: How to Make Officials Stop Arbitrariness. *Mind*. URL: <https://mind.ua/openmind/20262503-kastova-sistema-ukrayini-yak-zmusiti-chinovnikov-pripiniti-svavillya> (in Ukrainian).
7. Romanenko, Yu. 2023. Conservation of Feudalism in Ukraine: How Dangerous are Initiatives to Ban the Departure of Men. *Khvyliya*. URL: <https://hvyliya.net/uk/analytics/277119-konservaciya-feodalizma-v-ukraine-chem-opasny-iniciativy-po-zapretu-vyezda-muzhchin> (in Ukrainian).
8. Fisun, O. 2008. Neopatrimonialism Against Democracy in Ukraine. *Journal of the Verkhovna Rada of Ukraine «Viche»*. URL: <https://veche.kiev.ua/journal/1094/> (in Ukrainian).
9. Medard, J-F. 1982. The Underdeveloped State in Tropical Africa: Political Clientelism or Neo-Patrimonialism. In: *Private Patronage and Public Power*. Ed. by C. Clapham, 162-192. New York: St. Martin's Press.
10. State Web Portal of budget for Citizens. 2025 URL: <https://openbudget.gov.ua/>
11. Average Salary According to PFU Data. «MinfinMedia». URL: <https://index.minfin.com.ua/>
12. Listening to Citizens of Ukraine The Poverty and Human Impacts of Russia's Invasion of Ukraine. 2024. *The World Bank*. URL: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/2c2d81f33cb64ac4695818d3cf988fa2-0080012024/>
13. Ukraine Humanitarian Needs and Response Plan. 2024. *United Nations Refugee Agency*. URL: <https://www.unhcr.org/ua/en/media/ukraine-hnrrp-2024-humanitarian-needs-and-response-plan-ua-20240110-pdf>
14. The Number of Employees of State Bodies and Wages in 2024. *Ministry of Finance of Ukraine*. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk/governance-649>
15. «Successful Kharkiv»: What are the Salaries of Top Officials of the city Council During the War. Center for Political Analysis «Observatory of Democracy». URL: <https://od.org.ua/uspishny-harkiv-jaki-zarplaty-pid-chas-viyny-u-top-posadovciv-miskoi-rady/> (in Ukrainian).
16. «Economy» from Terekhov: How Much Kharkiv will spend on the Administration Apparatus in 2024. Center for Political Analysis «Observatory of Democracy». URL: <https://od.org.ua/ru/ekonomiya-vid-terehova-silki-harkiv-vytraty/> (in Ukrainian).
17. Vinokurov, Ya. 2024. How to Get Sky-High Pensions Without Limits? Instructions from Prosecutors and Judges. *Economic truth*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2024/10/29/21135/> (in Ukrainian).
18. Voronovych, Z. 2024. Disability Merchants: How Corruption Scandals in MSEK led to the Convening of the National Security Council and the liquidation of the structure. *Espresso*. URL: <https://espreso.tv/suspilstvo-torgovtsi-invalidnistyu-yak-koruptsiyni-skandali-u-msek-prizveli-do-sklikannya-rnbo-i-likvidatsii-strukturi> (in Ukrainian).
19. 100+ Corruption Schemes: An Anti-Corruption Agenda for Government and the Public. 2019. URL: <https://antycorportal.nazk.gov.ua/images/data/upravlin-na-rizikami/korisni-materiali/100-koruptsiynykh-skhem.pdf> (in Ukrainian).
20. Corruption risks During Centralized Rear Procurement for the Armed Forces of Ukraine. 2024. *National Agency for Prevention of Corruption*. URL: <https://nazk.gov.ua/pdfjs/?file=/wp-content/uploads/Pages/75/86/75864b28ba53e97ab6be0a8447d58f6a4a7897b1e24a219d36a9b821fd8443314096827.pdf> (in Ukrainian).
21. Corruption Schemes and Risks When Leaving Ukraine Under martial law. 2022. *National Agency for Prevention of Corruption*. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/10/Koruptsiy-ni-shemy-ta-ryzyky-pid-chas-vyi-zdu-z-Ukrai-ny-v-umovah.pdf> (in Ukrainian).
22. Stezhar, T. 2024. Bankers Line up, the State Beggars: How the NBU Deposit Certificates Work. *Unian*. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/bankiri-shikuyut-derzhava-zhebrakuye-yak-pracyuyut-depozitni-sertifikati-nbu-12624720.html> (in Ukrainian).
23. Avksentiev, A. 2024. Trust in the Authorities in the Conditions of a Full-Scale Military Invasion of the RF into Ukraine: All-Ukrainian and Kharkiv Urban Dimensions. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 45: 21-31. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-45-03> (in Ukrainian).
24. Assessment of the Situation in the Country and the Activities of the Authorities, Trust in Social Institutions, Politicians, Officials and Public Figures, Faith in Victory (September 2024). 2024. *Razumkov Center*. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-ta-diialnosti-vlady-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-vira-v-peremogu-veresen-2024r> (in Ukrainian).

The article was received by the editors 25.09.2024.

The article is recommended for printing 31.10.2024.

<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-46-07>

УДК 32-027.21

Ольга Сергіївна Виговська

кандидат політ. наук, доцент, в.о. директора ННІ «Академія вчителства»,
професор кафедри міжнародних відносин ННІ «Каразінський інститут міжнародних відносин та
туристичного бізнесу» Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022,
vyhovska@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0002-8635-9991>

ПОЛІТИКА ЗБЕРЕЖЕННЯ ВЧИТЕЛІВ У ПРОФЕСІЇ НА ПРИКЛАДІ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ: ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ТА ПРАКТИЧНІ РІШЕННЯ

Досліджується проблема щодо політики збереження вчителів у професії на прикладі Великої Британії. Аналізуються інноваційні підходи до мотивування вчителів залишатися в професії та пропонуються практичні рішення, які можуть бути адаптованими в Україні.

Робиться висновок, що відсутність однорідності у професії вчителя є важливим аспектом проблеми цього дослідження, спрямованого на оцінку привабливих аспектів професії вчителя та розроблення системи заходів, які сприятимуть привабливості цієї професії в майбутньому. Виявлено, що у світі щорічно спостерігається стійка тенденція до зростання кількості вчителів, які залишають професію. Над подоланням цієї кризи працюють освітні дослідники та урядовці багатьох країн світу. З'ясовано, що брак кваліфікованих вчителів у певних сферах, предметах або для роботи з дітьми з особливими потребами може стати важливим чинником для розроблення та впровадження необхідних заходів щодо заохочення майбутніх вступників до вчителювання, що потребує цілеспрямованих дій на рівні реформування державної освітньої політики.

Аналіз політики збереження вчителів у професії, виконаний на прикладі Великої Британії, демонструє важливість комплексного підходу до вирішення проблеми дефіциту педагогічних кадрів. Досвід Великої Британії засвідчує необхідність зниження професійного навантаження вчителів; підтримку благополуччя та умов праці; реформу системи оплати праці; інвестицій у професійний розвиток; підняття соціального престижу професії вчителя; впровадження цільових політик та ін.

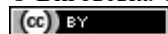
Наголошується, що уряди провідних європейських держав розуміють важливість даної проблеми й підкреслюється, що сучасні вчителі повинні не лише передавати знання, а й виступати в ролі фасилітаторів, так як вони навчають учнів з різним соціально-економічним станом, взаємодіють з сім'ями різного культурного походження, створюють відповідне навчальне середовище для дітей з особливими освітніми потребами тощо.

Ключові слова: *освітня політика, збереження вчителів у професії, вчителювання, оплата праці, професійний розвиток, забезпечення благополуччя вчителів, соціальний престиж професії вчителя.*

Як цитувати: Виговська, О.С. 2024. Політика збереження вчителів у професії на прикладі Великої Британії: інноваційні підходи та практичні рішення. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 46: 53-60. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-46-07>

In cites: Vyhovska, Olha. 2024. Teacher Retention Policy in the UK: Innovative Approaches and Practical Solutions. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 46: 53-60. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-46-07> (in Ukrainian)

© Виговська О.С., 2024.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

Шкільна освіта можлива лише завдяки вчителям, які, окрім забезпечення процесу навчання, допомагають розвивати в дитині навички, необхідні для їхньої майбутньої трудової діяльності, та виховують молоде покоління активними та відповідальними громадянами своєї країни. Не дивлячись на важливість професії вчителя, в більшості країн ЄС стикаються з проблемою, що наразі все менше вступників вбачають за доцільне пов'язувати свою долю із вчителюванням. У зв'язку з цим гостро постає питання, як залучати молодих вчителів до роботи в школі, мотивувати їх залишатися на цій роботі, особливо у перші три роки кар'єри, та як втримати досвідчених педагогів.

Актуальність поставленої проблеми все більше потребує посилення заходів щодо підвищення привабливості вчительської кар'єри та забезпечення політики збереження вчителів у професії. Щорічно як у світі, так і в Україні, зокрема, спостерігається стійка тенденція до зростання кількості вчителів, які залишають професію. Над подоланням цієї кризи працюють освітні дослідники та урядовці багатьох країн світу.

Політика збереження вчителів у професії стає важливим питанням на порядку денному багатьох європейських країн та є критично важливим фактором для забезпечення стабільності та якості освітньої системи України. Втрата педагогічних кадрів може призвести до зниження рівня освіти, що негативно вплине на розвиток суспільства та економіки в цілому. Над розв'язанням цієї проблеми опікуються уряди країн ЄС, розробляючи відповідні політики зі збереження вчителів у професії, що включають у себе цілу низку різних заходів.

Поняття «освітньої політики» чітко сформовано послідовними дослідженнями, які виявили, що вчителі є єдиним найважливішим шкільним фактором, що визначає успішність учнів (Nguyen 2021). Уряди різних країн, у тому числі Великої Британії, інвестують значні ресурси в професійний розвиток, оплату праці та утримання вчителів у професії. Зважаючи на значні інвестиції в освітню політику щодо утримання вчителів у професії, дослідники створили ґрунтовну літературу, в якій вивчається плінність учительських кадрів, і результати вивчення узагальнені в описових оглядах. Однак, з часу публікації попередніх оглядів,

політичні ініціативи зазнали значних змін, тому існує потреба в оновленому узагальненні, яке б відбивало зміни у колективному розумінні плінності вчителів за останнє десятиліття.

Дослідження питання щодо завчасного відходу вчителів від своєї професії є важливим, оскільки воно впливає на якість та рівність доступу до освіти. Вчені виявили, що плінність кадрів негативно впливає на успішність учнів, навіть на тих учнів, чий вчитель залишився в школі (Nguyen 2021). Крім того, залишаючи школу, самі вчителі відчують на собі від цього емоційні та психологічні наслідки, тому що вони втрачають час та гроші на пошуки нової роботи, вимушений переїзд тощо. Все це свідчить про те, що плінність вчительських кадрів може мати довгострокові наслідки.

Плінність вчителів має також важливі наслідки для освітньої рівності, оскільки диференційований розподіл вчителів між школами часто призводить до нерівномірного розподілу ефективності роботи вчителів. Дослідження науковців показують, що в найбільш неблагополучних школах найважче укомплектувати кадри, тому в них, зазвичай, працюють вчителі з ефективністю нижче середнього рівня, навіть якщо врахувати відмінності в характеристиках шкіл і попередніх досягненнях учнів (Cochran-Smith 2023).

Про вчителів, які залишають професію, йдеться в дослідженні «Education at a Glance» 2021 року, де детально проаналізовано різні аспекти політики збереження вчителів у професії (Education at Glance Research 2021). Серед них вкрай важливим є наявність урядових програм щодо збереження робочих місць, у тому числі вчителів. Такі урядові програми в багатьох європейських країнах обмежили вплив економічної кризи на рівень безробіття в 2020 році. Схеми збереження робочих місць, такі як «Kurzarbeit» у Німеччині, «Activité partielle» у Франції або «Expediente de Regulación Temporal de Empleo» в Іспанії, дозволили зберегти робочі місця, водночас забезпечуючи підтримку доходів працівникам, чий робочий час був скорочений, або яких було тимчасово звільнено.

Дослідники та урядовці зацікавлені в розробці та впровадженні освітньої політики та реформ, які можуть бути використані для позитивного впливу на збереження вчителів у професії. До таких досліджень також

можуть відноситися питання щодо вивчення адміністративної роботи шкіл, співпраці між вчителями, ефективності роботи директорів для отримання важливих для освітньої політики висновків, оскільки ці фактори тісно пов'язані з плинністю вчительських кадрів. Було з'ясовано, що вчителі з меншою імовірністю залишають роботу в школах із сильнішою адміністративною підтримкою або з вищим рівнем співпраці між вчителями. Нещодавно проведені дослідження також свідчать про те, що ефективні управлінці – це директори шкіл, які можуть утримувати вчителів від звільнення (Grissom & Bartanen 2019). Таким чином, інтерес до цієї сфери досліджень зростає як з боку дослідників, так і з боку політиків.

Більшість досліджень, присвячених плинності вчителів, зосереджуються або на тих, хто покидає професію (випускники), або на тих, хто залишає свою поточну школу (охоплює як вчителів, які залишають професію, так і тих, хто переходить в іншу школу чи переїжджає). Однак фактори, що впливають на різні форми плинності, можуть суттєво відрізнятися. Тому важливо розуміти, які причини спонукають вчителів залишатися у професії, а також у своїй школі.

Привабливість професії

Подолання кризи з набором вчителів є пріоритетом для керівників шкіл та посадовців у Великій Британії. Відповідно до проведеного урядового дослідження в 2021-2022 навчальному році 4000 вчителів вийшли на пенсію, а 9% викладацького складу звільнилися за власним бажанням, що є найвищим показником з початку проведення дослідження Supporting Education Group (травень, 2024).

Школи в Англії вже давно стикаються з проблемою нестачі вчителів. Урядове дослідження показує, що кількість вчителів не встигає за кількістю учнів з 2011 року, причому ця проблема є найбільш гострою в середніх школах. Дані Інституту освітньої політики (EPI) показують, що за прогнозами кількість учнів середніх шкіл зростатиме, загострюючи існуючу проблему нестачі вчителів. Залучення талановитих вчителів до роботи в школах залишається нагальною проблемою, особливо для шкіл із зростаючим контингентом працівників, які наближаються до пенсійного віку.

Під час опитування Prospects Luminate студентам і випускникам було поставлено запитання про те, що відштовхує їх від кар'єри вчителювання, і що, на їхню думку, може зробити її більш привабливою.

Половина (51,0 %) респондентів зазначили, що вони розглядали кар'єру вчителя, але їх стримують такі причини:

1. складна поведінка учнів;
2. відсутність задоволення від своєї ролі;
3. велике навантаження на вчителів.

Для того, щоб зробити професію більш привабливою, необхідно вирішити нагальні проблемні питання, що хвилюють вчителів і змушують їх приймати рішення йти з професії. Уряд відзначив, що навантаження є найчастішою причиною, через яку вчителі хочуть залишити професію. У 2018 році уряд Великої Британії опублікував «Інструментарій для зменшення навантаження» який містить онлайн-ресурси, включаючи поради та тематичні дослідження для керівників шкіл щодо зменшення навантаження на вчителів.

У другому огляді по дослідженню привабливості вчительської професії Education Endowment Foundation (EEF) від 2023 року розглядаються підходи до управління навантаженням, підкреслюється важливість зменшення навантаження на вчителів для того, щоб зробити викладання більш привабливим. У звіті зазначається, що вчителі в школах, які застосовують стратегії зменшення навантаження, частіше позитивно відгукуються про автономію та задоволеність роботою (Education Endowment Foundation 2023). Розв'язання цієї проблеми, покращення балансу між роботою та особистим життям може зробити викладання більш привабливим.

Ступінь привабливості професії вчителя напряму пов'язана з тим, як її оцінює суспільство. Учителі, які взяли участь в опитуванні, часто відчують, що їхня робота не отримує належного визнання. Проте різні опитування серед учнів, батьків і громадськості показують, що ця професія загалом добре оцінюється. Таким чином, хибне уявлення вчителів про те, що це не так, має бути виправлене, якщо вони хочуть визнати, що їхня професія має більший соціальний престиж.

Опитування також свідчать, що вчителі вважають розумною автономію – це працювати так, як вони вважають за потрібне, без адміністративного тиску, й розцінюють хороші стосунки з учнями та колегами основними професійними перевагами. Знання та навички вчителів і керівників шкіл, а також їхня відданість своїй справі є важливими факторами у забезпеченні сталості освітнього процесу й досягненні високоякісних

освітніх результатів (Education Endowment Foundation 2023).

Щодо українських вчителів, то 80,0 % з них вважають, що їхнє навантаження суттєво збільшилося з початком російської агресії 24 лютого 2022 р. Ситуація видається ще гіршою в регіонах, які межують з лінією фронту. Наприклад, середня кількість учнів на одного вчителя в Україні становить 9,9. Цей показник нижчий у західних та центральних регіонах, де в середньому 9 учнів на одного вчителя, тоді як в інших регіонах він вищий: 10,4 учня на одного вчителя в північному регіоні, 10,9 – у південному регіоні та 11,6 – у східному регіоні. Підвищене навантаження та довгий робочий день в умовах воєнного стану призвели до вигорання серед фахівців (Linnik, Bozhynskyi, Hrynevych etc. 2024). Функціонування освіти в умовах воєнного стану, а також інші не вирішені питання (наприклад, низька заробітна плата вчителів) призвели до дефіциту вчителів. Особливою проблемою є нестача вчителів природничо-математичних дисциплін.

Оплата праці

Згідно зі звітом Euridyca Report, вчителі дошкільної освіти, зазвичай, заробляють менше, ніж їхні колеги, особливо вчителі старших класів середньої школи. До країн, в яких заробітна плата вчителів низького рівня є найбільшою, входять Швейцарія та Данія, де річна зарплата сягає 66 972 євро та 47 980 євро. Це означає, що вчитель початкового рівня в цих двох країнах заробляє близько 5 581 євро та 3 998 євро на місяць відповідно.

Хоча дані по таким країнам, як Ірландія, Австрія, Німеччина, Хорватія та Естонія, відсутні, список п'яти країн, в яких вчителям початкового рівня платять найбільше, завершується Ісландією (45 648 євро), Норвегією (40 479 євро) та Нідерландами (38 413 євро). Країни з найнижчою заробітною платою для вчителів в Європі – це Болгарія (7 731 євро) та Румунія (8 027 євро), тобто працівники цього сектору отримують близько 644 євро і 668 євро на місяць відповідно (Euridyca Report 2018).

Як зазначалося вище, заробітна плата вчителів значною мірою залежить від їхнього досвіду, тому вчителі з більш ніж десятирічним стажем роботи отримують вищу заробітну плату, ніж ті, хто працює на початковому рівні. Проте в багатьох європейських країнах, таких як Бельгія, Болгарія, Кіпр, Греція, Іспанія, Франція, Угорщина, Ісландія, Італія, Литва, Латвія, Нідерланди, Португалія, Румунія, Словенія та Франція, вчителі-початківці й вчителі з

досвідом роботи до десяти років отримують однакову заробітну плату.

До країн, які найбільше платять вчителям з досвідом роботи понад десять років, належать такі країни, як Швейцарія, Ірландія та Данія. Зокрема, у Швейцарії вчителі цієї категорії заробляють 72 366 євро на рік, в Ірландії – близько 60 369 євро, а в Данії – 55 312 євро. З іншого боку, Болгарія, як і Румунія та Угорщина, платять цим вчителям найменше – річна заробітна плата сягає 7 731, 8 818 та 8 063 євро відповідно. Крім того, річна заробітна плата вчителів цієї категорії, як і інших категорій, залишається незмінною в цих трьох країнах, що свідчить про те, що незалежно від стажу роботи в галузі, компенсація за досвід роботи вчителів у цих країнах залишає бажати кращого.

Керівники шкіл часто отримують заробітну плату за іншою тарифною сіткою, ніж вчителі, а їхня заробітна плата має тенденцію до зростання зі збільшенням розміру школи. У більшості освітніх систем існує значна різниця в оплаті праці керівників шкіл залежно від розміру чи інших характеристик школи, а також від інших факторів, таких як досвід та обов'язки керівника.

Цей же звіт показує, що, незважаючи на те, що Швейцарія та Ірландія є країнами, які платять найбільше вчителям з досвідом роботи до 15 років (близько 80 547 та 62 573 євро), Німеччина відстає від них, де річна заробітна плата цієї категорії вчителів сягає 60 163 євро. Данія та Ісландія також платять до 55 593 та 45 648 євро на рік, тоді як Латвія та Словаччина мають найнижчі показники, близько 9480 та 10 980 євро відповідно, за винятком Болгарії, Румунії та Угорщини, які залишаються в кінці списку.

Що стосується вчителів вищої категорії, то після Швейцарії (90 705 євро) найбільше платять у Німеччині (62 926 євро) та Ірландії (62 573 євро). За винятком східноєвропейських країн, Греція, Чехія та Хорватія мають одні з найнижчих зарплат для цієї категорії – від 13 104 до 14 789 євро. (Euridyca Report 2018)

Нові дані Міністерства освіти Великої Британії (DfE) свідчать про те, що минулого року рекордна кількість вчителів в Англії – понад 40 000, або 9% робочої сили – залишили професію. Ці дані підтверджуються також низкою вчительських страйків, які відбулися по всій Великій Британії на початку 2023 року (Craig, Hill-Jackson & Kwok 2023).

Заробітна плата вчителів у всіх чотирьох регіонах Великої Британії визначається національними угодами про оплату праці. За даними уряду, вони представляють конкурен-тоспроможну ланку в державному секторі. Зарплати приблизно однакові для

вчителів початкової та середньої школи і є трохи вищими у молодих вчителів, ніж у середньому по країнам ЄС. За даними OECD середня заробітна плата для вчителів залежно від їх кваліфікації та досвідченості може варіюватися:

Region/Region	Вчитель (фунтів на рік)/ Teacher (pounds per year)	Директор школи (фунтів на рік)/ Headteacher (pounds per year)
Англія/England	53 942	124 366
Уельс/Wales	56 367	106 013
Шотландія/Scotland	53 136	86 300
Північна Ірландія/ Northern Ireland	51 366	124 068

Джерела: За даними OECD Data Explorer

Молоді вчителі мають змогу подавати заявки на доплату до заробітної плати, особливо це стосується вчителів-предметників, яких бракує у Великій Британії. Сума доплати також буде залежати від терміну проходження програми практики (Initial Training Program), тобто враховує-

ться: чи молодий вчитель тільки розпочав таку програму, або вже її завершує.

Практикуються також цільові стимулюючі виплати для утримання шкільних вчителів фізики, хімії, комп'ютерних наук у професії. Цільовий стимулюючий платіж становить від 3 000 до 6 000 фунтів стерлінгів у 2024-2025 навчальному році.

Предмет/Subject	Початок проходження програми практики/ Start of the internship programme	Рік подачі на доплату до заробітної плати/ Year of submission for salary supplement	Сума доплати/ Amount of additional payment
Математика/Math	2019-2020	2024	£5,000
Математика/Math	2020-2021	2024	£2,000
Фізика/Physics	2020-2021	2024	£2,000
Хімія/Chemistry	2020-2021	2024	£2,000
Англійська мова/English	2020-2021	2024	£2,000

Джерела: Gov.UK Early career payments for teachers

School Teachers' Review Body (STRB), який є консультативним позавідомчим громадським органом та фінансується Міністерством освіти Великої Британії, розробляє рекомендації щодо оплати праці, професійних обов'язків та робочого часу шкільних вчителів в Англії і звітує перед Державним секретарем з питань освіти та Прем'єр-міністром. 30-го липня 2024 року STRB презентував Парламенту свій 34-й звіт, в якому рекомендував підвищити заробітну плату всім вчителям на 5,5% та наголосив, що заробітна плата вчителів та керівників знаходиться на нижній межі конкурентного діапазону на ринку праці. Окрім цього заклади вищої освіти у Великій Британії можуть подавати заявки на схеми підтримки бізнесу, які запровадив уряд. Це схема збереження робочих місць у зв'язку з коронавірусом, а також різні схеми кредитування та фінансування. Заклади

вищої освіти, зареєстровані та акредитовані в Англії, можуть подати заявку на участь у Режимі реструктуризації вищої освіти (School Teachers' Review Body 2024).

Робоче середовище та благополуччя

Покращення робочого середовища в школі – це один із способів зробити викладання привабливим. Позитивне робоче середовище сприяє задоволенню вчителів своєю роботою. Такі практики співпраці, як коучинг з боку колег, наставництво, спільні заходи можуть зменшити відчуття ізоляваності та підвищити задоволеність роботою. Учителі, які задоволені своєю роботою, менш схильні до стресу і вигорання. Це сприяє добробуту вчителів і підвищенню статусу викладання (Toropova, Myrberg & Johansson 2021).

Стрес і вигорання спричиняють прогули та звільнення з роботи. Показником здорового робочого середовища є низький

рівень прогулів. Цього можна досягти на рівні школи, впроваджуючи стратегії, спрямовані на зміцнення психічного та фізичного здоров'я. У Великій Британії добробут і психічне здоров'я вчителів є пріоритетами освітньої політики в Хартії про персонал і добробут освіти у 2021 році. Згідно з цим документом, є зобов'язання підтримувати благополуччя вчителів шляхом вирішення проблеми робочого навантаження та включення цього питання в підготовку вчителів.

Інвестиції в технології та навчальні ресурси можуть створити цікаве навчальне середовище в класі для вчителів та учнів, а також зменшити навчальне навантаження на вчителів. Такі інструменти, як Quizlet, Google Forms та Diagnostic Questions можуть заощадити час вчителів та зменшити їхнє навантаження. Тому важливо приділяти достатньо уваги професійному зростанню вчителів, щоб вони могли підвищувати рівень своєї ІТ-компетентності, тим самим полегшуючи собі роботу в класі. Професія вчителя стикається з численними викликами, пов'язаними з цифровими та технологічними перетвореннями, які вимагають безперервного навчання та інвестицій у навички, потребують оновлених підходів та методик викладання, а також реалізації потенціалу для командної роботи та обміну знаннями.

У висновках Ради Європейського Союзу 2020 року підкреслено, що «достатні, ефективні та стійкі інвестиції у вчителів і тренерів – це інвестиції в якість освіти і навчання. Це охоплює різні аспекти, такі як інвестиції в можливості для освіти і підготовки вчителів і тренерів, адекватну інфраструктуру та навчальні простори, інструменти та ресурси, а також заробітну плату» (Craig, Hill-Jackson, Kwok 2023).

Початкова підготовка вчителів

Початкова педагогічна освіта (Initial Teacher Training) підлягає державному інспектуванню тим самим державним органом, який здійснює інспекцію шкіл – Управління зі стандартів в освіті (Office for Standards in Education (OfSTED)). Отже, провайдери початкової підготовки вчителів зобов'язані дотримуватися низки національних стандартів, розроблених урядом. Новий набір стандартів було запроваджено коаліційним урядом у вересні 2012 року. Ці стандарти визначають вимоги до провайдерів початкової педагогічної підготовки, зокрема детальну інформацію про мінімальні вимоги до шкільної практики, тестування

навичок та вступні вимоги. Як наслідок, покращення у сфері педагогічної підготовки значною мірою зумовлене інституційною реакцією на ці державні стандарти. У той час як локальні зміни можуть бути запроваджені окремими установами (переважно університетами), їхня пропозиція все одно має відповідати стандартам, встановленим урядом.

Найпомітнішим у нещодавніх заявах уряду є припинення фінансування підтримки тих випускників, які бажають отримати статус кваліфікованого вчителя, але не отримали достатньої кількості балів на випускних іспитах. Питання привабливості професії вчителя в Шотландії є не стільки кількісним, скільки якісним щодо проблеми набору нових вчителів, які мають компетентності та ціннісне ставлення, й пристосовані до впровадження дуже інноваційної навчальної програми для учнів, яка є справжньою зміною парадигми: «Навчальна програма досконалості». Школи і вчителі отримали велику свободу дій для того, щоб розробляти навчальні програми відповідно до потреб своїх конкретних учнів у рамках загальнонаціональних цінностей, принципів і настанов. Цілі шотландської освіти були переосмислені, система освіти спрямована на те, щоб кожен молодий шотланець повинен розвинути у собі чотири здібності впродовж навчання: бути і стати успішним учнем, впевненою в собі особистістю, ефективним учасником освітнього процесу і відповідальним громадянином.

Безперервний професійний розвиток вчителів

У Великій Британії вчителі можуть у будь-який час визначити власні потреби в підвищенні кваліфікації, що є важливою складовою політики збереження вчителів у професії. «Професія вчителя для 21 століття» надає право всім вчителям на 35 годин безперервного професійного розвитку за контрактом на рік. Вони повинні скласти план професійного розвитку на наступний рік після обговорення зі своїм безпосереднім керівником у рамках формального процесу професійного оцінювання та розвитку. Цей план має ґрунтуватися на індивідуальних професійних потребах, а також на шкільних, місцевих і національних пріоритетах. Очікується, що вчителі ведуть портфоліо свого професійного розвитку. Усі вчителі проходять щорічний процес «професійного оцінювання та розвитку», який ґрунтується на обговоренні між учителем і старшим учителем або директором школи. Підготовка

включає рефлексію роботи вчителя. Це може бути підтримано низкою спостережень за викладанням вчителя протягом року та розглядом результатів учнів. Обговорення ґрунтується на сильних сторонах і точках для розвитку, які слід розвивати особисто та/або через відвідування спеціальних курсів підвищення кваліфікації, вивчення або спостереження за роботою інших вчителів тощо. Не існує ніякого «маркування» вчителів і ніякої системи фінансової винагороди. У 2002 році Директорат освіти уряду Шотландії розповсюдив серед місцевих органів влади та вчителів посібник під назвою «Професійне оцінювання та розвиток» (Teaching Profession for the 21st Century Program 2013).

Це дає змогу сформувати структуру професійного розвитку, що відповідає різним етапам кар'єри вчителя. Професійний розвиток – це не лише формальні курси, адже найцінніший етап відбувається під час роботи з колегами в робочому середовищі. Вчителів заохочують до якомога ширшого погляду, наприклад, до пошуку набуття нового досвіду, встановлення нових контактів, поглиблення теоретичних знань та їх внеску в шкільні ресурси і політику. Одна зі шкільних ініціатив передбачає наставництво, ця діяльність робить важливий внесок у розвиток професійних навичок як наставника, так і вчителя, якому надається підтримка, а отже, у забезпечення найкращої якості навчання для учнів. Участь у програмі «Сертифікований вчитель» передбачає «підвищення заробітної плати та статусу», що вимагає запланованого та зафіксованого професійного розвитку. Як формальний, так і неформальний розвиток вчителя відбувається у школах, які були узгоджені з учителем в його програмі.

Висновки. Аналіз політики збереження вчителів у професії, виконаний на прикладі Великої Британії, демонструє важливість комплексного підходу до вирішення проблеми дефіциту педагогічних кадрів. Основні висновки дослідження включають:

1. *Необхідність зниження професійного навантаження.* Надмірне навантаження є

однією з ключових причин, чому вчителі залишають професію. Британські ініціативи, як-от впровадження інструментів для зменшення навантаження, показують, що створення умов для балансу між роботою та особистим життям сприяє утриманню вчителів у професії.

2. *Підтримка благополуччя та умов праці.* Покращення умов роботи, забезпечення психологічної підтримки, а також визнання важливості роботи вчителів у суспільстві можуть підвищити престиж професії та зменшити відтік кадрів.

3. *Реформа системи оплати праці.* Досвід Великої Британії вказує на необхідність конкурентної та справедливої оплати праці для збереження кваліфікованих фахівців. У країнах ЄС чітко простежується залежність між рівнем заробітної плати та стабільністю педагогічного складу.

4. *Інвестиції у професійний розвиток.* Регулярне підвищення кваліфікації, розвиток управлінських навичок у керівників шкіл та підтримка новачків сприяють якості навчального процесу та довгостроковій кар'єрі вчителів.

5. *Соціальний престиж професії.* Популяризація професії вчителя через медіа, освітні програми та державні ініціативи може підвищити її привабливість серед молоді.

6. *Впровадження цільових політик.* Ключові моменти політики збереження вчителів Великої Британії можуть бути адаптованими до українського контексту. Так, для України актуальними є заходи з подолання кризи воєнного часу, забезпечення безпеки педагогів, а також адресна підтримка вчителів у регіонах із найбільшим навантаженням. Застосування інноваційних підходів, напрацьованих у Великій Британії, може сприяти збереженню вчителів у професії в Україні, що забезпечить стабільність та якість освітньої системи, яка є основою для розвитку суспільства та економіки у повоєнний відбудові нашої держави.

Olha Vyhovska

PhD in Political Science, Associate Professor Acting Director of the Academy of Teaching,
Professor of the Department of International Relations of the 'Karazin Institute of International Relations and Travel
Business' V. N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine
vyhovska@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0002-8635-9991>

TEACHER RETENTION POLICY IN THE UK: INNOVATIVE APPROACHES AND PRACTICAL SOLUTIONS

The article studies the problem of teacher retention policy in the profession on the example of the United Kingdom. Innovative approaches to motivating teachers to stay in the profession are analyzed and practical solutions that can be adapted in Ukraine are proposed.

It is concluded that the lack of homogeneity in the teaching profession is an important aspect of the problem of this study, which aims to assess the attractive aspects of the teaching profession and develop a system of measures that will contribute to the attractiveness of this profession in the future. It has been found that there is a steady upward trend in the number of teachers leaving the profession every year. Educational researchers and government officials in many countries are working to overcome this crisis. It has been found that the lack of qualified teachers in certain areas, subjects, or to work with children with special needs can be an important factor in the development and implementation of the necessary measures to encourage future entrants to teaching, which requires targeted action at the level of reforming public education policy. An analysis of the UK's teacher retention policy demonstrates the importance of a comprehensive approach to addressing the teacher shortage. The UK experience shows the need to reduce the professional workload of teachers; support for the well-being and working conditions; reform of the remuneration system; investment in professional development; raising the social prestige of the teaching profession; implementation of targeted policies, etc.

It is emphasized that the governments of the leading European countries understand the importance of this problem and emphasizes that modern teachers should not only transmit knowledge but also act as facilitators, as they teach students with different socio-economic backgrounds, interact with families of different cultural backgrounds, create an appropriate learning environment for children with special educational needs, etc.

Keywords: *educational policy, retention of teachers in the profession, teaching, remuneration, professional development, ensuring the well-being of teachers, social prestige of the teaching profession.*

REFERENCES

1. Nguyen, Tuan D. 2021. Linking School Organizational Characteristics and Teacher Retention: Evidence from repeated cross-sectional national data. *Teaching and Teacher Education*. Vol. 97: 103220-
<https://doi.org/10.1016/j.tate.2020.103220>
2. Cochran-Smith, M. 2023. What's the "Problem of Teacher Education" in the 2020s? *Journal of Teacher Education* 74(2): 127-130.
<https://doi.org/10.1177/00224871231160373>
3. Education at Glance Research. 2021. 474 p. URL.:
https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2021/09/education-at-a-glance-2021_dd45f55e/b35a14e5-en.pdf
4. Grissom, J. A. and Bartanen, B. 2019. Strategic retention: principal effectiveness and teacher turnover in multiple-measure teacher evaluation systems. *Am. Educ. Res. J.* 56, 514-555.
<https://doi.org/10.3102/0002831218797931>
5. Education Endowment Foundation (EEF) Research. 2023. URL.:
<https://educationendowmentfoundation.org.uk/news/eeef-blog-the-eeef-year-in-review-six-key-moments-from-2023>
6. Linnik O., Bozhynskyi V., Hrynevych L., Kryzhanovska V., Nikolaiev Ye., Riiy G. 2024. Education During War: The Ukrainian Schools' Experience. Analytical Report. Kyiv, Kunsht NGO, OsvitAnalytics Think Tank of Grinchenko University. URL:
<https://www.skeptic.in.ua/wp-content/uploads/2024-Education-during-War-Ukrainian-Schools-Experience-EN.pdf>
7. Euridyca Report. 2018. URL:
<https://euridyce.eacea.ec.europa.eu/news/focus-are-teachers-europe-paid-enough>
8. Craig, C. J., Hill-Jackson, V., & Kwok, A. 2023. Teacher Shortages: What Are We Short Of? *Journal of Teacher Education*, 74(3), 209-213.
<https://doi.org/10.1177/00224871231166244>
9. OECD Data Explorer. URL <https://data-explorer.oecd.org/vis>
10. Gov.UK Early career payments for teachers. URL <https://www.gov.uk/guidance/early-career-payments-guidance-for-teachers-and-schools>
11. School Teachers' Review Body. URL https://assets.publishing.service.gov.uk/media/66ab42d5ce1fd0da7b59313b/STRB_34th_Report_2024_Accessible.pdf
12. Toropova, A., Myrberg, E., & Johansson, S. 2021. Teacher Job Satisfaction: The Importance of School Working Conditions and Teacher Characteristics. *Educational Review*, 73, 71-97.
<https://doi.org/10.1080/00131911.2019.1705247>
13. Teaching Profession for the 21st Century Program. 2013. URL: <https://www.eis.org.uk/Content/images/INF-ASC-040-19%20attachment%20-%2035%20Hour%20Working%20Week.pdf>

The article was received by the editors 11.09.2024.

The article is recommended for printing 21.10.2024.

<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-46-08>

УДК 323.39:316.344.42

Василь Васильович КозьмаЗавідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, доктор політичних наук, професор,
Національний університет фізичного виховання і спорту України, вул. Фізкультури, 1, 03150, м. Київ
vkozma@uni-sport.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0002-8970-5968>

ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ СИСТЕМИ РЕКРУТАЦІЇ ПРАВЛЯЧОЇ ЕЛІТИ УКРАЇНИ

Розглядаються актуальні проблеми якості української правлячої еліти та можливі шляхи оптимізації її рекрутації в умовах російсько-української війни. Аналізуються ключові параметри формування політичного класу України у період відновлення незалежності. Визначається, що емпіричний аналіз трансформації українського політичного класу показує його тісний зв'язок з попередніми владними групами. Наголошується на тому, що цей зв'язок простежується і донині, адже у перші роки незалежності значна кількість колишньої номенклатури різного рівня зберегла високі посади у політико-адміністративній сфері та швидко пристосувалася до нових умов легко змінюючи, залежно від ситуації, власні політичні позиції та партійну приналежність. Постулюється нерозривна взаємозалежність процесу рекрутації еліти та характер сформованих суспільних відносин. Відзначається, що серед механізмів рекрутації еліти зберігається домінантна роль належності до «команди», потрібні зв'язки, патронаж, кумівство тощо. Встановлено, що закритість та деградація політичного класу України стала наслідком втраченої можливості перезавантажити владу в перше десятиліття відновлення незалежності української держави. Науковий інтерес спрямований на вивчення різноманітних способів і методів якісної зміни теперішнього політичного класу та його подальшої трансформації. Акцентується увага на поширенні авторитарних стилів управління та нівелювання ролі міжнародних інституцій. Підсумковий висновок роботи наголошує на тому, що в умовах повномасштабної збройної агресії коли багато процесів проходять зону турбулентності розв'язання проблеми якості управлінської еліти вимагає політичної волі, рішучості політичної еліти змінити принципи власного формування заради збереження незалежної української держави.

Ключові слова: *еліта, правляча еліта, політичний клас, політична система, якість, рекрутація, війна, незалежність.*

Як цитувати: Козьма, В. В. 2024. Шляхи оптимізації системи рекрутації правлячої еліти України. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 46: 61-67. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-46-08>

In cites: Kozma, Vasil. 2024. Ways to Optimize The Recruitment System of The Ruling Elite of Ukraine. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 46: 61-67. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-46-08> (in Ukrainian).

Війна в Україні актуалізує багато проблемних питань, на які у мирний час можна було б витратити стоси паперу та купу часу. Одне з них, на нашу думку, потребує тепер негайного вирішення. Стосується воно якості української правлячої еліти та оптимізації шляхів її рекрутації, адже сьогодні,

без перебільшення, можемо вести мову про те, що подальше існування української державності, стійкість її політичної системи на пряму залежить від якості та управлінських можливостей людей, які перебувають на вершині влади. З огляду на це, *метою* цього дослідження є аналіз шляхів та способів формування політичного класу України, який є основною базою для поповнення найвищої управлінської ланки – правлячої еліти. Не вдаючись до детального аналізу термінології, ми в цьому дослідженні скористаємось визначеннями, що були

© Козьма В.В., 2024.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

запропоновані свого часу відомим вітчизняним ученим Ф. Рудичем, згідно з якими під політичним класом розуміємо всіх тих, хто має відношення до управління державою і суспільством, включаючи опозицію, а правляча еліта – це авангардна частина тих, хто на цьому етапі реально володіє владою, повинні визначити й запропонувати суспільству магістральні вектори внутрішньої й зовнішньої політики, подати проєкт його національного розвитку, адекватний викликам сучасності (Рудич 2009).

Немає сенсу розмірковувати на цих сторінках і про дефініцію терміна «еліта» тим більше з'ясовувати, що собою являє теперішня політична еліта України. Ця тема не обділена увагою дослідників. Вичерпну відповідь на це питання дає соціологія. Опитування показують, що переважна більшість українських громадян має чітке й конкретне розуміння цього терміна, зараховуючи до її складу в першу чергу високопосадовців та багатих людей. Таким чином, у населення України образ високопосадовця злився з образом багатого й заможного людини. В цьому випадку нашим

громадянам не можна відмовити в адекватному сприйнятті реальності (Кобець, Мадрига 2019).

Варто зазначити, що проблема відбору на вищі керівні посади розумних, адекватних, компетентних, високоморальних людей, які здатні були б поставити загальнонаціональні інтереси вище власних, була, є і буде актуальною проблемою для всіх народів. Однак для нашої країни це більше, ніж проблема. З позиції сьогодення стає очевидним той факт, що за роки незалежності вона переросла у хронічну смертельну хворобу. На жаль, за цей період так і не була сформована соціально відповідальна політична еліта, яка б правила в інтересах всього суспільства. Ба більше, навіть давня мудрість про те, що важкі часи мали б породжувати видатних, непересічних, сильних особистостей чомусь в Україні не спрацює, хоча запит на таких людей залишається доволі високий. Роки теперішньої російсько-української війни лише чергове тому підтвердження (див. рис. 1).

**Соціологічний моніторинг «Українське суспільство» зміни громадської думки впродовж війни / Sociological monitoring "Ukrainian Society" of changes in public opinion during the war
(Соціологічний моніторинг 2024).**

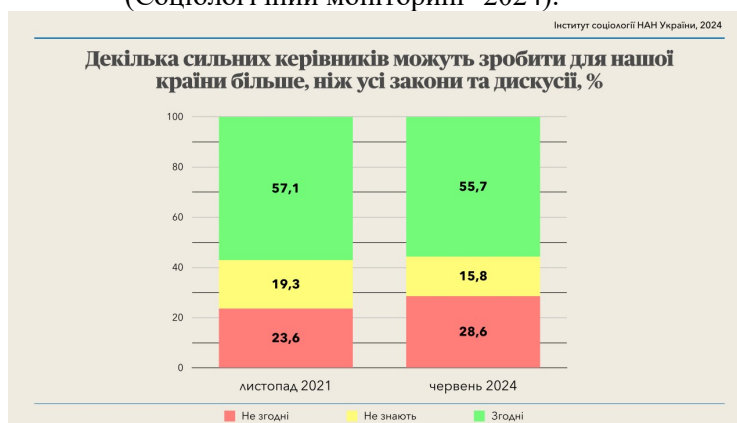

Рис. 1

Щоправда, заради справедливості, варто зазначити, що з початком повномасштабного російського вторгнення великі сподівання поклалися на одну, тепер добре відому особу, проте як з'ясувалося, щоб бути великим замало бути головним. У час, коли країна стікає кров'ю, генерали не захищають дисертацій і не пишуть мемуари! Не будемо заперечувати, що емоційне сприйняття різних соціально-політичних явищ створює підґрунтя для їх суб'єктивного трактування, однак це не є суттєвою перешкодою для

об'єктивного вивчення означених нами проблем. Українським ученим не звикати, у нас майже всі політичні процеси тісно пов'язані з емоціями.

Отже, одним із чинників, що зумовлюють якість правлячої еліти, є механізм її формування. Щоб зрозуміти, як він функціонує, варто спочатку з'ясувати, з кого формується та верства (клас) людей, що є базою для поповнення найвищої управлінської ланки. Коротко нагадаємо, яким чином відбулось становлення українського політич-

ного класу та, відповідно, з'ясуємо шляхи рекрутування правлячої еліти, пам'ятаючи про те, що процес рекрутування еліти та характер сформованих суспільних відносин взаємозалежні.

Емпіричний аналіз трансформації українського політичного класу показує його тісний зв'язок з попередніми владними групами. Більше того, цей зв'язок простежується і донині. У перші роки незалежності значна кількість колишньої номенклатури різного рівня зберегла високі посади у політико-адміністративній сфері та швидко пристосувалася до нових умов, легко змінюючи, залежно від ситуації, власні політичні позиції та партійну приналежність. Головна мета – організуватися у нову владу – була ними швидко досягнута, потрібно було лише зробити наступний крок – перетворити її на джерело прибутку. З цим теж проблем не виникло. В перехідний період кожен на своєму місці активно включився у процес поділу державної власності. Як слушно зауважує В. Смесова, у часи перехідної економіки на основі роздержавлення і приватизації державна власність трансформувалася у приватну. Причому це відбувалося переважно шляхом передачі об'єктів державної власності в руки партійної та «службової» верхівки комуністичної номенклатури, криміналітету, «нових» українців. Таким чином, з одного боку, влада зберегла свої позиції, оскільки представники партійної номенклатури стали депутатами та чиновниками високого рівня, тобто перейшли з категорії радянської влади до української. З іншого боку, влада отримала юридичне підтвердження своїх прав на власність державних об'єктів, які за безцінь переходили до неї і ставали частиною її приватної та корпоративної власності. Окрім того, внаслідок ринкових перетворень в Україні виник прошарок великих власників ресурсів і капіталу, які з кінця 1990-х років стали олігархічною елітною верхівкою. Ця група поступово зблизилася з владою, що дало їй змогу реалізувати свої приватні інтереси, спираючись на наявну власність та отримуючи доступ до владних можливостей (Смесова 2018).

За великим рахунком все вище сказане описує природу формування «нового» політичного класу незалежної України, з якого, відповідно, і відбувалась рекрутація правлячої еліти. Слід визнати, таким цей клас, у своїй масі і залишається. Правда, час бере своє і «поважні» люди змушені поступатися

місцем під сонцем іншим, як правило не чужим персонам – дітям, племінникам, кумам, сватам і т. п. Такий собі колообіг еліт в природі. Не зважаючи на роки демократичних перетворень, регулярне проведення різноманітних виборів, створення численних інституцій (в тому числі з іноземним представництвом), покликаних очищати владу та сприяти відбору на керівні посади в державі найдостойніших у правлячу еліту, нерідко потрапляють такі одіозні персони, за поведінку та вчинки яких відчуваєш іспанський сором. Серед механізмів рекрутування еліти зберігається домінантна роль належності до «команди», потрібні зв'язки, патронаж, кумівство тощо. Яка ж причина такого стану речей? Відповідь очевидна – все, що закрито в собі, з часом деградує. До цього можна додати думку класика політичної теорії Вільфредо Парето, який стверджував, що якщо циркуляція еліт відбувається занадто повільно, у вищих прошарках суспільства накопичуються елементи, що символізують безсилля, розклад і занепад. З часом представники цієї верстви втрачають психічні якості, які забезпечують їхнє елітарне становище (Колісник 2011).

Поза сумнівом, закритість та деградація політичного класу України стала наслідком втраченої можливості перезавантажити владу на зорі Незалежності. Перший Президент України Леонід Кравчук так боявся розгубити «цінні кадри», що категорично відкидав будь-яку можливість проведення люстрації. Ну що ж, «маємо те, що маємо». Залишається лише констатувати, що немає сенсу вести мову про вдосконалення механізмів рекрутації правлячої еліти, якщо базою для рекрутингу залишається старий політичний клас зі своїми специфічними нормами, моральними принципами та способом життя. Отже, звідси постає головна проблема: де взяти (як створити, звідки запозичити) політичний клас, політичну еліту, політичних лідерів, які б відповідали тим історичним викликам, що стоять сьогодні перед українським суспільством. Тут в пригоді може стати світовий історичний досвід, адже українці нічим не кращі і не гірші від інших народів, що у свій час переживали подібні потрясіння. Маємо декілька дієвих прикладів, в який спосіб цю проблему можна вирішити. Зміст найрадикальнішого з них зводиться до відомого ленінського постулату: «верхи не можуть, а низи не хочуть». Щось подібне українці вже переживали у 2004 та 2014 рр., проте назвати ті події революційними, тобто такими, що

привели до кардинальних всеосяжних змін, не доводиться. Особливо це стосується змін у політичному класі. Свого часу ми вже згадували про дивний феномен українських революцій, адже ні Євромайдан, ні події, які відбулися пізніше аж до сьогоднішнього дня включно, так і не «запалили» на українському політичному небосхилі нових зірок, видатних державних діячів, своїх Вашингтонів. З нових людей, що за квотою Майдану потрапили до влади, не були створені нові політичні рухи, громадські об'єднання. Герої революції піднесені масами на барикадах дуже швидко втратили будь-яку підтримку на виборчих дільницях (Козьма 2017).

Зрештою враховуючи власний революційний досвід та досвід інших країн, можемо констатувати, революції – це, по суті варварська відповідь на наявні проблеми, й ті хто активно просуває тезу про те, що будь-які радикальні перетворення можливі лише виключно на основі революційних ідей, навряд чи по-справжньому вболіває за свій народ.

Ще один спосіб швидко замінити старий політичний клас чимось новим не вирізняється оригінальністю і має багато спільного з першим. Йдеться про роль та місце особистості в історії. У важкі часи, як зазначає український дослідник В. Литвин, люди часто схильні передавати свої повноваження тим, хто виявляє готовність швидко вирішувати проблеми. Ці особи пропонують прості рішення на складні виклики, що постають перед країнами, народами та навіть усім світом. Політики, які дотримуються принципів компромісу, виглядають привабливо, коли немає потреби в кардинальних змінах. Проте в умовах нестабільності та невизначеності суспільство починає шукати тих, хто впевнений у своїй правоті, порушує усталені правила та стереотипи, іноді переступаючи через законодавчі норми і неписані правила, і не відстає від очікувань людей на швидкі та значущі результати. На загальному рівні спостерігається безмежна віра в лідера та передача йому своєї долі. При цьому забуваються сумні приклади діяльності тих керівників, які вели довірені їм країни до загибелі (Литвин 2017: 45).

І справді, сьогодні маємо нагоду спостерігати, як до міжнародної політики почали повертатися владолюбні авторитарні політики з відвертим бажанням переписати заведений світовий порядок під себе. Разом із ними на вищі керівні посади у державі потрапляють люди, з яких формується нова політична еліта. Головним критерієм відбору

стає особиста відданість своєму лідеру. Погоджуємось з думкою колег, що світ у цьому контексті неминуче переживе відродження лідерства, характерне для першої половини XX століття, а XXI століття стане епохою особистостей. Тінь однієї людини часто буде затуляти цілі країни. Знову спостерігатимемо парадокс, визнаний експертами: надії на зміни будуть асоціюватися з однією особистістю, а також з її смертю (Литвин 2017: 45).

Виходячи зі сказаного та враховуючи запит, що існує в українському суспільстві на подібних особистостей, можливо, і нам – українцям – потрібно відродити культ Великого гетьмана та вручити йому добрячу булаву, щоб він нарешті «сильною рукою» навів порядок та винищив усіх ворогів. Це, звісно, жарт, але він лише підкреслює слабкість сучасних демократій перед реальною загрозою, що несуть у собі авторитарні політичні режими. Жодні міжнародні правила, угоди та домовленості не змогли зупинити російську агресію проти України. Врешті решт все звелось до розмов про укладання чергової «сделкі века»¹ між двома людьми, зміст якої, з одного боку, полягає в доступі США до українських цінних ресурсів, а з іншого – до визнання анексії територій та можливості надалі ліквідувати українську державність. За таких обставин Україні, напевно, варто було б виступити з ініціативою перед світовою спільнотою щодо закриття Організації Об'єднаних Націй, оскільки її подальше існування втратило будь-який сенс. Доля народів в руках сильних світу цього.

Повертаючись до аналізу можливих механізмів, які б дозволили забезпечити змінюваність еліт, звернімо нашу увагу на формування ще однієї верстви, а саме середнього класу, який в багатьох розвинених суспільствах є базою для рекрутування правлячої еліти. За великим рахунком середній клас, визначаючи свій політичний вибір, багато в чому впливає на політичні орієнтири всього суспільства. Він виступає як ретранслятор базових ціннісних установок, моделей поведінки, ідейно-політичних та електоральних орієнтацій тощо. Середній клас транслює зразки поведінки, які зумов-

¹ У 2020 р. адміністрація Дональда Трампа вже представляла світові «Сделку века» під назвою «Від миру до процвітання: шляхи покращення життя ізраїльтян та палестинців». Що з того вийшло, добре відомо.

люють стійкість суспільства, стабільність його функціонування (Козьма 2009). Стабільність в суспільстві передбачає обов'язкове існування вертикальної мобільності між різними соціальними верствами, що своєю чергою створює сприятливі умови для просування на вищі щаблі влади компетентних, розумних людей. Втім, соціальна структура українського суспільства значно відрізняється від соціальної структури західних розвинених країн. Якщо там середні верстви водночас є носіями національної культури, організаторами соціального дискурсу верхів та низів, гарантами соціально-політичної стабільності суспільств, то в Україні ці функції, якщо й виконуються, то лише частково, різними суб'єктами й тому поки що малоефективні. Та й, відверто кажучи, саме існування середнього класу в Україні є питанням дискусійним.

Аналізуючи досвід країн, що стали на шлях модернізації політичних систем разом із нами та відповідаючи на питання, яким чином відбувалось формування нового політичного класу в постсоціалістичних країнах центральної та східної Європи, відома вітчизняна дослідниця Галина Зеленько зазначає кілька ключових чинників, зокрема, на думку вченої, формування політичного класу нової генерації в країнах Центрально-Східної Європи зумовлене, по-перше, характером змін авторитарних режимів; по-друге, процедурою люстрації, що була застосована до представників комуністичної влади; по-третє, впровадженням виборчої системи, яка суттєво змінила процеси відбору представників правлячого класу на всіх рівнях; по-четверте, процесами приватизації, які сприяли формуванню класу власників, що безпосередньо впливали на ухвалення політичних рішень у країнах ЦСЄ (Зеленько 2010). Переломним моментом у процесі трансформації еліти в цих країнах, – вказує дослідниця, – стали «установчі» вибори, які відбулися в 1989-1990 рр. Вперше доступ до владних ресурсів отримали особи, які не лише виявляли нелояльність до влади, а й відкрито протистояли їй. На початку ці групи були невеликими, проте їхня роль у подальшому розвитку країн Центрально-Східної Європи виявилася вирішальною. Зміни в принципах формування еліти, зокрема перехід до відкритих виборів на конкурентній основі, суттєво трансформували структуру політичного класу країн Центрально-Східної Європи. Це призвело до втрати державою

контролю над процесом формування еліти. Саме в цей час вибори стали важливим і повноцінним каналом для формування еліти (Зеленько 2010).

Поділяючи в цілому вищесказані погляди, маємо певне застереження щодо важливості перших «установчих» виборів для доступу до влади нових людей. Адже, щоб їхня роль стала визначальною, потрібен був час для кількісного зростання і якісного оновлення. Насправді, на нашу думку, шлях для формування нового політичного класу в країнах ЦСЄ розчистили в інший спосіб – відсторонивши від влади людей зі старої радянської системи. Маємо очевидний факт, що ключовим фактором успіху пострадянських країн з високим розвитком економіки та повагою до права стала вчасно проведена люстрація. Повторимось, нічого подібного у нас не відбулося і навіть прийнятий у 2014 році Закон України «Про очищення влади», строк дії якого закінчився у жовтні 2024 року, не дав бажаного результату.

Відтак питання залишається відкритим, яким чином можна досягти плюралізму в середині політичного класу України з метою його якісного оновлення, не вдаючись до кардинальних (революційних) методів з урахуванням того, що політична практика, особливо в умовах воєнного стану, висуває високі вимоги до всіх учасників. Це стосується як значної вартості та складності політичних рішень, так і необхідності адекватної та прозорої інформації, що є важливою для швидкого, але водночас раціонального прийняття політичних рішень. Крім того, важливими є спеціальні знання та навички, особливо для тих, хто відповідає за ухвалення політичних і управлінських рішень (Комарова 2023). Вочевидь потрібно відштовхуватися від тієї моделі формування політичної еліти, яка є. За своїм характером вона вертикальна, тобто всі важливі рішення в тому числі й кар'єрні, приймаються зверху лідером тієї політичної сили, яка перемогла на президентських виборах. Очевидно, що така модель рекрутування правлячої еліти послаблює політичну систему, нівелюючи при цьому роль інституційних каналів. До владної верхівки, як вже було зазначено, потрапляють не кращі, а наближені. Звідси бачимо значний рівень недовіри громадян України до політичних інститутів, що своєю чергою призводить до зростання в українському суспільстві запиту на сильну владу. Нічого не вдієш, соціально-економічна та політична

ситуація, а також культурно-історична «колія» істотно впливають на форми та результати інституціоналізації владних груп. Судячи з усього, визначальна роль лідерства з часом лише посилюватиметься. Отже, узагальненим висновком може бути констатація факту, що в умовах війни швидко розв'язання означеної проблеми вимагає політичної волі, рішучості політичної еліти змінити принципи власного формування заради високої мети – збереження незалежної української держави.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Рудич, Ф. 2009. Політичний клас в сучасній Україні: методологічний контекст. *Сучасна українська політика*. Політики і політологи про неї. 16: 6-7.
2. Кобець, Ю., Мадрига, Т. 2019. Якість політичної еліти в контексті демократичних перетворень. *Прикарпатський вісник НТШ*. Думка 4 (56): 74.
3. Соціологічний моніторинг «Українське суспільство: зміни громадської думки впродовж війни». 2024. *Інститут соціології НАН України*. URL: <https://drive.google.com/file/d/1Bcclv5rmLG1qepJuYZ4YrsEDEU6j85ST/view>
4. Смесова, В. 2018. Влада-власність та її особливості в Україні. *Економічний вісник*. 3:15.
5. Колісник, К. 2011. Парето Вільфредо. *Політична енциклопедія* /Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво: 534.
6. Козьма, В. 2017. Особистісний фактор української політики в умовах російської агресії (2013-2017 рр.) *Актуальні проблеми політики* 60: 117-124 URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fa71fdb1-5bb1-4b63-877f-f6f774ad07af/content>
7. Литвин, В. 2017. Політичне лідерство: теорії і реалізації сучасного світу. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України* 5: 45 URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/lytvyn_politychne.pdf
8. Козьма, В. 2009. Стабілізаційна роль середнього класу в життєдіяльності суспільства. *Науковий часопис НПУ ім. М.П.Драгоманова*. Серія 22. 1: 80-85.
9. Зеленко, Г. 2010. Фактори формування політичного класу в країнах Центрально-Східної Європи. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 45: 164-176. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/zelenko_factory.pdf
10. Комарова, Т. 2023. Демократичний вибір України: зміст та параметри політичного інжинірингу. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 44: 7-14. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2023-44-01>.

Стаття надійшла до редакції 30.08.2024

Стаття рекомендована до друку 03.10.2024.

Vasil Kozma

Head of the Department of Social and Humanitarian Disciplines, Doctor of Political Sciences, Professor, National University of Ukraine on Physical Education and Sport, 1 Fizkultury St., 03150, Kyiv
vkozma@uni-sport.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0002-8970-5968>

WAYS TO OPTIMIZE THE RECRUITMENT SYSTEM OF THE RULING ELITE OF UKRAINE

The article considers the current problems of the quality of the Ukrainian ruling elite and possible ways to optimize its recruitment in the conditions of the Russian-Ukrainian war. The key parameters of the formation of the political class of Ukraine during the period of restoration of independence are analyzed. It is determined that the empirical analysis of the transformation of the Ukrainian political class shows its close connection with the previous power groups. It is emphasized that this connection can be traced to this day, because in the first years of independence a significant number of the former nomenclature of various levels retained high positions in the political and administrative sphere and quickly adapted to the new conditions, easily changing, depending on the situation, their own political positions and party affiliation. The inextricable interdependence of the elite recruitment process and the nature of the formed social relations is postulated. It is noted that among the mechanisms of elite recruitment, the dominant role of belonging to the «team» remains, connections, patronage, nepotism, etc. are necessary. It is established that the closedness and degradation of the political class of Ukraine was the result of the lost opportunity to reboot the government in the first decade of the restoration of the

independence of the Ukrainian state. The scientific interest is aimed at studying various ways and methods of qualitative change of the current political class and its further transformation. The emphasis is on the spread of authoritarian styles of management and leveling the role of international institutions. The final conclusion of the work emphasizes that in conditions of full-scale armed aggression, when many processes are passing through a zone of turbulence, solving the problem of the quality of the managerial elite requires political will, determination of the political elite to change the principles of its own formation for the sake of preserving an independent Ukrainian state.

Keywords: *elite, ruling elite, political class, political system, quality, recruitment, war, independence.*

REFERENCES

1. Rudych, F. 2009. The political class in modern Ukraine: methodological context. *Modern Ukrainian politics. Politicians and political scientists about it* (in Ukrainian).
2. Kobets, Y., Madryga, T. 2019. The quality of the political elite in the context of democratic transformations. *Pecarpathian bulletin of the Shevchenko scientific society*. Dumka 4 (56): 74 (in Ukrainian).
3. Sociological monitoring «Ukrainian society: changes in public opinion during the war». 2024. *Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine* URL: <https://drive.google.com/file/d/1BccIv5rmLGIqepJuYZ4YrsEDEU6j85ST/view> (in Ukrainian).
4. Smesova, V. 2018. Power-ownership and its peculiarities in Ukraine. *Economic Bulletin*. 3:15 (in Ukrainian).
5. Kolisnyk, K. 2011. Pareto Vilfredo. *Political Encyclopedia* /Editors: Y. Levenets (chairman), Y. Shapoval (deputy chairman) and others. Kyiv: Парламентське видавництво: 534. (in Ukrainian).
6. Kozma, V. 2017. The personal factor of Ukrainian politics in the context of Russian aggression (2013-2017) *Current problems of politics* 60: 117-124 URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fa71fdb1-5bb1-4b63-877f-f6f774ad07af/content> (in Ukrainian).
7. Lytvyn, V. 2017. Political leadership: theories and implementations of the modern world. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine 5: 45 (in Ukrainian).
8. Kozma, V. 2009. The stabilizing role of the middle class in the life of society. *Scientific journal of the National Polytechnic University named after M.P. Dragomanov*. Series 22. 1: 80-85 URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fa71fdb1-5bb1-4b63-877f-f6f774ad07af/content> (in Ukrainian).
9. Zelenko, G. 2010. Factors of political class formation in the countries of Central and Eastern Europe. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. 45: 164-176. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/zelenko_faktory.pdf (in Ukrainian).
10. Komarova, T. 2023. Democratic Choice of Ukraine: Content and Parameters of Political Engineering. The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science». X.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2023. Вип. 44. С.7-14. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2023-44-01> (in Ukrainian).

The article was received by the editors 30.08.2024

The article is recommended for printing 03.10.2024.

<https://doi.org/10.26565/10.26565/2220-8089-2024-46-09>

УДК 321.01:323.2:316.772.3

Дарина Юріївна Козирецька

Аспірантка кафедри політології, Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Вул. Г. Сковороди, 2, м. Київ, 04070

kozyretska@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2256-2648>

МЕРЕЖЕВА ТЕОРІЯ ПОЛІТИКИ У ДОСЛІДЖЕННІ СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

У сучасному глобалізованому світі політичні процеси дедалі частіше відбуваються в результаті взаємодії між окремими акторами, які утворюють мережі. Сучасні політичні процеси розглядаються крізь призму мережевої теорії політики. Розкривається сутність та зміст мережевої теорії політики. Підкреслюється актуальність дослідження мереж у політичних процесах та значення теорії мереж як одного із напрямів політичної науки для розробки нових концептів для аналізу та обґрунтування різноманітних політичних явищ і сучасних тенденцій. Зазначено, що політики, бізнес-структури та громадські організації, об'єднуючись на основі спільних інтересів, здатні впливати на процес ухвалення політичних рішень не менш ефективно, ніж державні інституції. Вивчення праць німецької та британської шкіл мережевого аналізу дозволяє дійти висновку про недостатність традиційних підходів до аналізу політичних процесів та пояснення динаміки сучасної політики, оскільки вони зосереджені переважно на дослідженні правил і норм, розвитку структур та взаємодії інституцій, ігноруючи складніші взаємозв'язки та їх причинність.

Пропонується розглянути основи мережевої теорії політики як новий підхід до розуміння політичних процесів, акцентуючи увагу на ролі зв'язків і взаємозалежностей між різними політичними акторами. Простежується еволюція мережевої теорії політики, починаючи з 1970-х років із появою неоінституційного підходу, та обґрунтовується її значущість для дослідження сучасних політичних процесів у контексті сучасних змін.

Рекомендується аналізувати політичну владу не як ієрархічну структуру, а як мережу, де кожен вузол (наприклад, органи державної влади, міжурядові організації, бізнес-корпорації, громадські об'єднання) може впливати на загальний результат політики. Пропонується застосовувати для дослідження мереж політичних акторів нову термінологію, яка досі не використовувалася в українській політичній науці. Наголошується на актуальності мережевої теорії політики та рекомендується використовувати її в майбутніх дослідженнях як один із інструментів, що дає змогу врахувати максимальну кількість чинників, пов'язаних із виробленням політики.

Ключові слова: мережева теорія політики, прийняття політичних рішень, політичні інститути, неформальна взаємодія, політичні еліти, політичні мережі, актори, політико-управлінські домени.

Як цитувати: Козирецька, Д.Ю. 2024. Мережева теорія політики у дослідженні сучасних політичних процесів. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 46: 68-73. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-46-09>.

In cites: Kozyretska, D. 2024. Policy Network Theory in the Study of Modern Political Processes. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 46: 68-73. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-46-09> (in Ukrainian).

© Козирецька Д.Ю., 2024.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

Дослідження сучасних політичних процесів набувають все більшої складності та багаторівневості. Дослідники розробляють дедалі комплекснішу методологію, яка враховує не лише технічні аспекти, а й суб'єктивні фактори, що впливають на учасників політичних процесів.

Традиційні підходи до аналізу політичних процесів, де основна увага приділялась, зокрема, аналізу становлення правил та норм, дослідженню розвитку структур, вивченню взаємодії індивідів – груп – інституцій, все частіше демонстрували свою обмеженість у контексті сучасних викликів. Поведінка політичних акторів, постійна трансформація політичних інститутів та зростання ролі персональної взаємодії в процесі прийняття політичних рішень зумовили необхідність використання понять, методів і концепцій, зокрема з економічної, соціологічної та інших теорій, для аналізу сучасних політичних процесів.

У 1970-х роках у відповідь на таку необхідність, сформувався неоінституційний підхід. У цей же період сформувався мережевий аналіз як новий аналітичний інструмент, що відкрив нові перспективи у вивченні політичних процесів як динамічних систем взаємодій між різними акторами. Фактично, необхідність розробки теоретичних і методологічних засад, які б забезпечували аналіз політичного процесу як результату складної мережевої взаємодії між політичними та іншими акторами, стала підґрунтям для формування перших основ мережевої теорії політики.

Розвиток мережевої теорії політики (policy network theory), ґрунтується на дослідженнях таких авторів, як Р. Родес та Д. Марш (Marsh, Rhodes 1992), К. Даугберг (Daugbjerg 1998). Важливим внеском у мережеву теорію є концепція «залізних три кутників» Т. Лоуї (Lowi 1979), яка описує взаємодію між політиками, бюрократами та групами інтересів. Водночас Х. Хекло (Heclo 1978) піддав критиці концепцію Т. Лоуї та запропонував поняття «проблемних мереж», які мають більш динамічний склад учасників і формуються для вирішення конкретних питань.

Дослідження Ф. Шарпфа та Е. Гіденса (Giddens 1984) зосереджуються на інституційному контексті, в якому функціонують мережі. Автори наголошують, що політичні актори залежать від ресурсів один одного, а

їхня взаємодія визначається правилами та нормами, які діють в мережах. Й. Олсен, Дж. Марш (March, Olsen 1989) запропонували концепцію «мережових ігор», яка пояснює, як стратегічні дії акторів формують політичні процеси.

Серед сучасних досліджень можна виділити В. Кікерта, Е. Кліяна (Kickert, Klijn 1997) та їх напрацювання концепції мережевого управління. Д. Ноук (Knocke 1990) досліджував роль неформальних груп впливу.

Сучасні роботи дослідників здебільшого є новими інструментами, які можуть бути використані наступниками для поглибленого аналізу політичних процесів. Мережева теорія політики перебуває у процесі постійного синтезу з дотичними дисциплінами, зокрема соціологією та економікою, що сприяє її методологічному вдосконаленню та розширенню сфери застосування.

Мета цієї статті полягає у розкритті основних положень мережевої теорії політики та обґрунтуванні її значущості у дослідженні сучасних політичних процесів. Особлива увага акцентується на необхідності аналізу взаємозв'язків між політичними акторами у процесах формування та реалізації політики, а також визначення ролі неформальних груп впливу, які виникають та функціонують у децентралізованих політичних системах.

Сучасна організація політичного процесу значною мірою базується на персоналізованому характері взаємовідносин між політичними акторами. У кожному новоствореному уряді або парламенті «природним чином» формуються групи політичних акторів, які надають своїм учасникам можливість спільного використання обмежених ресурсів для посилення владних повноважень та створення замкнутої системи управління. Такі групи (далі: політико-управлінські домени), мають більший вплив на політичний процес порівняно з окремими акторами. Це дозволяє припустити, що саме мережа політико-управлінських domenів визначає характер і динаміку політичного процесу.

Відповідно до мережевої теорії політики, політика розглядається як система взаємодії, що формується через складну мережу зв'язків між різними акторами. Важливою складовою цієї теорії є інституційний контекст, в якому відбувається мережева взаємодія. Мережева теорія

політики розглядає державу як агента політики, який не має домінуючої ролі в політичному процесі. Державні структури є елементами мережі, які на рівні з іншими акторами мережі вступають в обмін ресурсами.

Мережева теорія політики акцентує увагу на взаємодії різних акторів у процесах формування та реалізації політики. Вона підкреслює важливість мережевої взаємодії між державними установами, приватними компаніями, громадянським суспільством та іншими зацікавленими сторонами. Ключовими представниками мережевої теорії політики є Д. Марш та Р. Родес (Marsh, Rhodes 1992) – представники британської школи мережевого аналізу. Дослідники фокусують свою увагу на зв'язках між інститутами політичної системи. Згідно з концепцією цих дослідників, державні інститути не ізольовані один від одного формальним розподілом повноважень, вони часто знаходяться в ситуації ресурсної взаємозалежності при вирішенні завдань в рамках своєї спеціалізації, що створює умови для горизонтальних взаємодій, ведення переговорів, взаємних поступок, пошуку компромісу, примирення суперечностей, пристосування один до одного в разі структурних змін. Таким чином, окремо від державних інститутів створюються мережі, наявність яких дозволяє говорити про державу як про сукупність інституційних угод з метою реалізації норм і правил за допомогою безперервних і впорядкованих дій індивідів, що займають посадові позиції в державних інститутах. Р. Родес та Д. Марш визначають мережу як набір формальних (інституційних) і неформальних зв'язків між урядовими та іншими суб'єктами, які утворюються навколо особистих інтересів та домовленостей у прийнятті та здійсненні державної політики і здатні визначати порядок денний політики та впливати на її результат (Marsh, Rhodes 1992: 10-12).

К. Даугберг доповнив теорію Р. Родеса та Д. Марша припущенням, що політична мережа має ядро і периферію: ядро складається з акторів які визначають політичний процес (мають ресурси, аби впливати на результат політики), актори периферії долучаються до тих питань політики, з яких мають ресурси, аби впливати (Greaves, Grant 2010: 8).

Важливим внеском, що посилив головну ідею теорії мережевої політики, є концепція «залізних трикутників» Т. Лоуї, яка представляє стабільне структурне утворення, яке складається з груп інтересів, що спільно

діють у межах однієї політико-управлінської сфери. Згідно з концепцією Т. Лоуї вершинами «залізного трикутника» є три групи акторів – політики, бюрократи та групи інтересів, які взаємодіють один з одним, виходячи з власних інтересів, сторонами моделі є механізми взаємодії. Для моделі «залізних трикутників» характерний обмежений допуск нових членів, корпоративна солідарність і захоплення або розподілення між учасниками ключових ресурсів (Miller, Demir 2007: 138).

У 1970-х роках Х. Хекло піддав критиці концепцію Т. Лоуї, адже модель «залізних трикутників» враховує лише стабільний склад учасників, які працюють в окремих сферах політики задля контролю над конкретними державними програмами і задоволенням власних інтересів. Х. Хекло запропонував інший термін для позначення альянсів в політико-управлінській сфері – проблемні мережі. Проблемні мережі – це окремі групові утворення, які виникають для розв'язання конкретної проблеми. Проблемні мережі включають постійно змінний склад учасників, які на різних фазах існування мережі входять або виходять з неї. Взаємодія між учасниками побудована не лише на власній вигоді, а й на ідеях про реалізацію тієї чи іншої політики (Miller, Demir 2007: 138).

Узагальнюючи, можливо виділити ряд положень, на яких ґрунтується мережева теорія політики:

- актори не можуть досягнути своїх цілей без використання ресурсів, якими володіють інші актори. Згідно з Е. Гіденсом, патерни взаємодії між політичними акторами виникають навколо політичних проблем і зон зосередження ресурсів; набуваючи стійкий характер взаємодії з огляду на обмеженість і винятковість ряду ресурсів, виникають або закріплюються правила, які регулюють поведінку акторів, розподіл ресурсів у мережі, взаємодію всередині мереж (Giddens 1984);

- згідно з Р. Родес та Ф. Шарпф (Marsh, Rhodes 1992), усередині мереж можливі різні взаємодії, пов'язані з політикою і іншими сферами інтересів. Такі взаємодії визначаються як мережеві ігри, суть яких полягає в тому, що актори мережі, обмежені встановленими мережею механізмами розподілу ресурсів і правил, діють стратегічно для досягнення власних цілей (Й. Олсен, Дж. Марш (March, Olsen 1989).

Відтак, політичний процес розглядається як набір ігор між політичними акто-

рами, де кожен по-своєму бачить природу проблеми, шляхи її вирішення і дії інших мережових акторів, що зумовлює вибір політичних стратегій. Головна ціль в мережових іграх – формування узгодженості з іншими акторами, результат гри – наслідок взаємодії стратегій різних гравців всередині гри;

- в мережовій теорії політики пояснення успішності або результативності політичного процесу базується на тому, наскільки вдалою була взаємодія між акторами. Для ефективної взаємодії необхідно досягнення високого рівня довіри в мережі, існування правил розв'язання конфліктів, функціональних механізмів координації;

- узгодженість дій та співробітництво акторів в досягненні загальних цілей забезпечується таким управлінським механізмом як мережеве управління.

Мережеве управління може здійснюватися як державними, так і недержавними інститутами двома типами стратегій: управлінням процесами і управлінням мережею (В. Кікерт, Е. Кліян, Йооп Ф.М. Коппенян (Kickert, Klijn, Korpenjan 1997). Управління процесами націлене на поліпшення взаємодії акторів в мережових іграх за допомогою розробки стратегій співробітництва, поліпшення взаєморозуміння з приводу певних питань або рішень, створення тимчасових організаційних домовленостей між акторами. Управління мережею націлене на трансформацію мережі, яка сприятиме орієнтації мережових акторів на співпрацю (Б. Дамгаард (Damgaard 2006). Таким чином, мережеве управління це набір механізмів, які координують вироблення політичних рішень акторами, а також узгоджують конкуруючі інтереси акторів. Відтак, мережева теорія політики є підходом, що дозволяє пояснювати складні й нестабільні соціально-політичні процеси, інтегруючи інші теорії та концепції. Використовуючи поняттєвий апарат мережевого підходу, ця теорія досліджує та оцінює управлінські, структурно-функціональні аспекти політики. Розглядаючи політику як складний мережовий процес, де постійно відбувається взаємодія між політичними, і не тільки політичними, акторами, є необхідність у дослідженні класифікувати їх. Наприклад, Дж. Андерсон (Anderson 1994) виокремлює дев'ять типів учасників мережі, поділяючи їх на дві категорії:

- офіційні представники політичного процесу, які мають владні повноваження для здійснення представництва в процесі прийняття політичних рішень: законодавці, вищі посадовці, чиновники та судді;

- неофіційні учасники, які не мають легітимності в політичному процесі: групи інтересів, політичні об'єднання, аналітичні центри та ЗМІ, виборці (Anderson 1994: 54-72).

Також Дж. Андерсон розмежовує акторів, які долучені до політичного процесу, на первинних (primary) та вторинних (supplementary):

- до первинних акторів належать ті, хто має безпосередню владу і конституційні права для здійснення своєї діяльності (наприклад, Верховна Рада України);

- до вторинних належать актори виконавчої влади (Кабінет Міністрів України та його комітети), які є підзвітними і залежать від законодавчих актів парламенту та рішень президента, однак мають право на прийняття політичних рішень на своєму рівні (Anderson 1994: 54-72).

Таким чином, є три групи акторів: перша – громадяни (виборці), які мають можливість впливати на політичний процес, однак не є учасниками законодавчого або управлінського процесу; друга – політичні актори, які є учасниками процесу прийняття політичних рішень та безпосередньо впливають (визначають) на політичний процес; третя – «політична еліта», якій офіційно належить право приймати політичні рішення та визначати політичний процес.

До політико-управлінських доменів належать представники організаційних утворень, які здійснюють вплив на процес прийняття політичних рішень.

Як зазначає Д. Ноук, політико-управлінські домени – це організоване утворення акторів, які разом з іншими доменами формують мережу. Політико-управлінський домен є комплексною організацією, в якій приймаються, реалізуються і оцінюються колективні взаємопов'язані рішення; домен складається з акторів, які мають спільні інтереси в конкретних галузях політики і здійснюють вплив на політичні рішення. Політико-управлінський домен складається з чотирьох компонентів: політичні актори, політико-управлінські інтереси, владні відношення, колективні дії. Ці компоненти є складом будь-якої мережі, яка формується протягом підготовки, прийняття і виконання політичного рішення (Knoke 1990: 163).

Досліджуючи політичний процес відповідно до мережевої теорії політики, мережу політико-управлінських доменів можна аналізувати, наприклад, *на організаційному рівні*: на цьому етапі досліджується, чи здатні актори діяти самостійно та чи існує ієрархічна структура, яка може їм перешкодити.

жати. Можливо також проаналізувати, наскільки повноцінно актори доменів, яких контролює центральний актор, пов'язані між собою і знають про існування один одного. На цьому рівні родинні зв'язки, зв'язки за етнічною приналежністю, дружби (та інше) гарантують більш високий рівень взаємодії.

Або можливо аналізувати *на концептуальному рівні*: з метою дослідити, чому актори, які беруть участь в політичному процесі, об'єднуються в мережу, в нашому випадку в політико-управлінський домен, якою є мотивація та інтереси у використанні такого типу взаємодії. Для аналізу цей рівень є важливим, адже вказує на причину, яка утримує мережу від розпаду і дозволяє її членам діяти стратегічно з централізованим управлінням або без такого управління.

Використовуючи спеціальне програмне забезпечення, можливо *на технічному рівні* вимірювати показники зв'язків, а також вказувати на механізм управління акторами в мережі.

Важливо зауважити, що мережева теорія політики використовується для дослідження структурних особливостей, а не раціональної поведінки акторів у політичному процесі. Конфігурація мережі політико-управлінських доменів, тип зв'язків між акторами, ефективність взаємодії сукупно впливають на політичний процес.

На відміну від представників інституційного підходу, представники мережевої теорії політики припускають, що діяльність неформальних груп впливу є більш важли-

вою в політичному процесі, ніж діяльність державних інституцій.

Один із ключових висновків, що випливає з використання мережевої теорії у дослідженні сучасних політичних процесів, полягає в тому, що політичні процеси більше не можна розглядати виключно в контексті ієрархічних структур, характерних для традиційного державного управління. Натомість, сучасні політичні процеси характеризуються горизонтальною координацією, гнучкістю та адаптивністю, де важливу роль відіграють не лише політичні актори, а й представники бізнесу, громадські організації, міжнародні організації. У цьому контексті мережі виступають не лише засобом координації дій між різними акторами, але й платформою для формування нових форм взаємодії, розподілу ресурсів та вироблення політичних рішень.

Таким чином, мережева теорія політики дозволяє не лише ширше досліджувати природу сучасних політичних процесів, а й допомагати глибше розуміти політичні трансформації, де влада розподіляється між численними суб'єктами, що діють у складній системі взаємозалежностей.

При дослідженні сучасних політичних процесів мережевий аналіз виступає інструментом, що допомагає розкривати взаємозв'язки між різними акторами, виявляти багаторівневу систему взаємодій між державними, приватними та громадськими акторами, які беруть участь у процесі формування, прийняття та реалізації політики.

Стаття надійшла до редакції 23.08.2024

Стаття рекомендована до друку 10.10.2024

Daryna Kozyretska

PhD student, Department of Political Sciences, National University of Kyiv-Mohyla Academy,
2, H. Skovorody str., Kyiv, 04070, Ukraine
kozyretska@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2256-2648>

POLICY NETWORK THEORY IN THE STUDY OF MODERN POLITICAL PROCESSES

In the modern globalized world, political processes increasingly occur as a result of interactions between individual actors who form networks. Contemporary political processes are examined through the lens of Policy Network Theory. This theory elucidates the essence and content of Policy Network Theory itself, highlighting the importance of studying networks in political processes and the value of network theory as a subfield of political science for developing new concepts to analyze and explain diverse political phenomena and current trends. It is noted that politicians, business structures, and civil society organizations, by uniting based on shared interests, can influence the political decision-making process no less effectively than state institutions. Networks in political processes are characterized by decentralization, close interaction, and an ever-changing structure in which resources, including financial

assets, information, or simply ideas, are constantly exchanged. An illustrative example of network formation in the political process in Ukraine is the «Servant of the People» Political party. Founded on the eve of the parliamentary elections, this leading party created a network of a new political elite whose members had no prior experience in politics, but included industry experts, activists, business representatives, and cultural figures. By adopting a decentralized approach to communication and organizing support at the regional level, the party managed to build a nationwide network in a short period of time. This example illustrates how a political party can operate within the network model, uniting different social groups around a common goal and using horizontal links to effectively disseminate its ideas and implement initiatives. The study of works from the German and British schools of social network analysis leads to the conclusion that traditional approaches to analyzing political processes and explaining the dynamics of modern politics are insufficient. These approaches primarily focus on studying rules and norms, the development of structures, and institutional interactions, while overlooking more complex interconnections and their causality.

It is proposed to view the foundations of Policy Network Theory as a new approach to understanding political processes, emphasizing the critical role of connections and interdependencies among various political actors. The evolution of Policy Network Theory is traced, beginning in the 1970s with the emergence of the neo-institutional approach, and its importance for studying contemporary political processes in the context of modern transformations is substantiated.

It is suggested that political power should be viewed not as a hierarchical structure but as a network, where each node (e.g., state authorities, intergovernmental organizations, business corporations, or civil society associations) can influence the overall outcome of policy. It is suggested to adopt new terminology, previously unused in Ukrainian political science, for studying networks of political actors.

The relevance of Policy Network Theory is emphasized, and its application in future research is recommended as a tool that allows for the consideration of the broadest range of factors influencing policymaking.

Keywords: *policy network theory, policy-making, political institutions, informal institutional interaction, political elite, political networks, political and administrative domains.*

REFERENCES

1. Marsh, David, & Rhodes, R.A.W. 1992. *Policy Networks in British Politics: A Critique of Existing Approaches*. Oxford: Clarendon Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198278528.001.0001>
2. Daugbjerg, Carsten. 1998. Explaining Policy Outcomes: Integrating the Policy Network Approach with Macro-Level and Micro-Level Analysis. In: David Marsh, Carsten Daugbjerg (Eds.), *Comparing Policy Networks*. Buckingham: Open University Press: 52–71.
3. Lowi, Theodore J. 1979. *The End of Liberalism: Ideology, Policy, and the Crisis of Public Authority*. New York: W.W. Norton & Company. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199646135.013.3>
4. Heclo, Hugh. 1978. Issue Networks and the Executive Establishment. In: Martin Lodge (Ed.), *The Oxford Handbook of Classics in Public Policy and Administration*. Oxford: Oxford Handbooks: 372–382. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199646135.013.28>
5. Giddens, Anthony. 1984. *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. United States by the University of California Press.
6. March, James G., & Johan P. Olsen. 1989. *Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics*. The Free Press (Macmillan).
7. Kickert, Walter J.M., & Erik-Hans Klijn, Joop F.M. Koppenjan. 1997. *Managing Complex Networks: Strategies for the Public Sector*. SAGE Publications Ltd. <https://doi.org/10.4135/9781446217658>
8. Knoke, David. 1990. *Political Networks. The Structural Perspective*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511527548>
9. Greaves, Justin, & Wyn Grant. 2010. *Underperforming policy networks: the biopesticides network in the United Kingdom*. British Politics URL: https://wrap.warwick.ac.uk/id/eprint/2973/1/WRAP_Greaves_0381539-pais-210310-policy_networks_article_june_2009.pdf
10. Miller, Hugh, & Demir Tansu. 2007. *Policy Communities. Handbook of Public Policy Analysis* /ed. by Frank Fischer, Gerald J. Miller. New York: CRC Press Taylor&Francis Group. <https://doi.org/10.4324/9781315093192>
11. Damgaard, Bodil. 2006. Do Policy Networks Lead to Network Governing? *Public Administration* 84 (3): 673–691. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9299.2006.00607.x>
12. Anderson, Christopher J. 1994. *Public Policymaking: An Introduction*. Boston. URL: <https://studylib.net/doc/27578010/public-policy-making-an-introduction-james-e.-anderson>

The article was received by the editors 23.08.2024.

The article is recommended for printing 10.10.2024.

<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-46-10>

УДК 327.5+327.8

Георгій Віталійович Попов

аспірант, Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01033,

georgeslavin1997@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6898-4697>

НЕПРАВИЛЬНЕ СПРИЙНЯТТЯ ЯК КАТАЛІЗАТОР КОНФЛІКТУ: АНАЛІЗ ВІДНОСИН США-КНР КРІЗЬ ПРИЗМУ ТЕОРІЙ РОБЕРТА ДЖЕРВІСА

Проаналізовано внесок одного з провідних дослідників міжнародних відносин Роберта Джервіса у розуміння механізмів безпеки, сигналізації та спотворених взаємовідносин між державами. Досліджено, як помилкові інтерпретації намірів, ескалація недовіри та невірне тлумачення сигналів можуть стати рушійною силою загострення протистояння. Попри значний вплив ідей Джервіса, їхній потенціал у сучасному аналізі міжнародної політики залишається недостатньо використаним, що робить його підходи особливо цінними для дослідження поточних кризових ситуацій. Визначено взаємне сприйняття між США та Китаєм, що відіграє визначальну роль у формуванні динаміки їхніх відносин. Використано «спіральну модель» Джервіса для пояснення оцінки загроз в процесі зростаючої напруги. Роз'яснюється цінність моделі Джервіса для описування поведінки держав, які керуючись страхом та недовірою, починають перебільшувати ворожість інших, водночас вважаючи свої власні дії виправданими та оборонними.

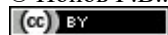
Аналізуючи останні події у відносинах між двома державами, розглянуто, як обидві сторони діють у межах суперечливих логік: одночасно сприймаючи іншу сторону як потенційну загрозу і водночас очікуючи, що їхні власні мирні наміри будуть правильно зрозумілими. Розглянуто концепцію «дилеми безпеки» Роберта Джервіса в якості ключового інструменту для пояснення взаємної недовіри між провідними геополітичними гравцями в умовах анархічної міжнародної системи, де відсутня вища влада, дії однієї держави, спрямовані на зміцнення власної безпеки, можуть сприйматися іншими як загроза. Пояснюються ідеї, на яких ґрунтується ця концепція. Надано практичні рекомендації щодо того, як психологічні аспекти прийняття рішень у міжнародній політиці, які Джервіс детально досліджував у своїх працях, можуть бути застосовані для вирішення практичних проблем у міжнародній політиці.

Ключові слова: міжнародні відносини, Роберт Джервіс, дилема безпеки, спіральна модель, концепція сприйняття, стратегічне стримування політична психологія, Холодна війна, Пастка Фукідіда, геополітична конкуренція, конфліктна динаміка, міжнародна безпека.

Як цитувати: Попов, Г.В. 2024. Неправильне сприйняття як каталізатор конфлікту: аналіз відносин США-КНР крізь призму теорій Роберта Джервіса. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 46: 74-80. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-46-10>

In cites: Popov, George. 2024. Misperception as a Catalyst for Conflict: Analyzing U.S.-China Relations Through the Lens of Robert Jervis' Theories. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 46: 74-80. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-46-10> (in Ukrainian)

© Попов Г.В., 2024.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

Питання про те, чи є війна між Сполученими Штатами та Китаєм неминучою, а також вплив ідеї «китайської загрози» на світову політику залишаються надзвичайно важливими у сучасних умовах. Чи може ця ідея перетворитися на самоздійснюване пророцтво, залежить від того, як обидві країни сприймають дії одне одного та які кроки вживають у відповідь. Сучасний стан міжнародних відносин, який характеризується загостренням між США та Китаєм – від ризику торгової війни до військового протистояння у суперечливих водах Південно-Китайського моря – підкреслює необхідність глибшого дослідження природи взаємодії між цими двома великими державами (Winkler 2023: 333). Представники структурного реалізму вважають, що в умовах анархічної міжнародної системи, де кожна держава діє самостійно, конфлікти між великими державами є неминучими. У цьому контексті детальний аналіз психологічної динаміки між лідерами США та Китаю, а також того, як вони (часто помилково) сприймають дії одне одного як загрозу, може значно поглибити наше розуміння механізмів, що формують відносини між великими державами. Крім того, для політиків таке розуміння може стати ключем до відповіді на важливе питання: чи є гегемонічне зіткнення між США та Китаєм дійсно неминучим? (Mearsheimer 2010: 45).

Застосування психологічних концепцій Роберта Джервіса доводить, що оцінка загрози може перетворитися на самоздійснюване пророцтво через запуск механізму конфліктної спіралі. У цьому контексті надзвичайно важливим стає те, як обидві сторони діють, керуючись двома протилежними логіками: сприймають іншу сторону як загрозу, водночас зберігаючи віру, що їхні власні наміри є мирними та зрозумілими для іншої сторони.

У сучасних дослідженнях міжнародної безпеки та політичної психології концепції Роберта Джервіса залишаються ключовими, проте вони активно переосмислюються у світлі нових технологічних та інформаційних викликів. Так, роботи Ярофські (2019) та Ратнера (2022) акцентують увагу на ролі інформаційних маніпуляцій та когнітивних упереджень у цифрову епоху, тоді як Брукс і Вульффорд (2016) досліджують вплив алгоритмів та штучного інтелекту на прийняття рішень у сфері глобальної безпеки. Керр і Мітчелл (2021) розглядають дезінформацію як сучасний виклик, що впливає на

політичне сприйняття. Теорія ядерного стримування Джервіса, представлена у праці «The Meaning of the Nuclear Revolution» (1989), також знаходить нове звучання у дослідженнях Гудріана (2018), Пратта та Сінгха (2023), які аналізують трансформацію стратегій стримування під впливом технологічних інновацій та кіберзагроз. Концепція «безпеки через невизначеність», розвинена Джервісом у контексті «спіралі недовіри» (1978), продовжує вивчатися, зокрема Каплов і Гарцке (2021) досліджують зв'язок між нестачею прозорості та ескалацією конфліктів, а також розглядають можливості дипломатії у подоланні стратегічної недовіри.

Метою статті є висвітлення значущості наукової спадщини Джервіса для розуміння сучасних міжнародних конфліктів, зокрема американсько-китайського суперництва. Окрему увагу приділено психологічним чинникам ухвалення рішень, що є критично важливими у сучасному світі, позначеному складними геополітичними викликами.

За сучасних умов міжнародних відносин, які характеризуються високою невизначеністю (Kaplow & Gartzke 2021: 312), можна виділити два ключові моменти, що залишаються беззаперечними. Перший полягає в тому, що помилкове тлумачення сигналів та контрсигналів є поширеним явищем, що часто призводить до їх неточної інтерпретації. Другий пов'язаний із науковою спадщиною Роберта Джервіса, який був одним із найвпливовіших учених, що глибоко досліджував взаємодію між сигналізацією та спотвореним сприйняттям у міждержавних відносинах. Джервіс навчав своїх студентів, колег, а іноді й представників урядів аналізувати складні ситуації, подібні до тих, які ми спостерігаємо сьогодні. Серед основних ідей, які він розвивав, були: ризики методів, які держави використовують для маніпулювання страхом; труднощі політиків у зниженні напруженості через поєднання стримування з дипломатичними гарантіями; механізми «спіралі недовіри»; тактичні та стратегічні дії, які можуть бути неправильно зрозумілі; динаміка «проблеми розуму іншого» (тобто спроба зрозуміти думки інших); неоднозначність значень, які несуть системи озброєнь та їх розгортання, щодо їх наступального чи оборонного характеру; складність передачі точних сигналів через слова та дії, коли їхнє значення визначається отримувачем, а не відправником; а також непередбачувані наслідки військових дій,

спрямованих на захист інтересів у контексті взаємопов'язаного та ескалаційного страху.

Під час оцінки загроз держави часто стикаються з помилковим сприйняттям та неточностями в аналізі. Хоча численні дослідження вказують на неправильне тлумачення як один із чинників, що сприяють виникненню війн, механізми, через які таке спотворене сприйняття може призвести до конфлікту, залишаються недостатньо дослідженими. У цьому контексті «спіральна модель» Роберта Джервіса пропонує цінний інструмент для аналізу того, як оцінка загрози, заснована на помилкових інтерпретаціях, може стати каталізатором ескалації міждержавного протистояння. Ця модель допомагає зрозуміти, як взаємна недовіра та неправильне розуміння намірів можуть посилювати напруженість, що в підсумку призводить до відкритого конфлікту.

У своїй основоположній праці «Perception and Misperception in International Politics» Роберт Джервіс представив дві моделі, які пояснюють виникнення війн через роль помилкового сприйняття: *модель стримування та спіральну модель*. Він наголошував, що ця робота має важливе значення, оскільки фахівці з міжнародних відносин часто вважають, що політики зазвичай досить точно сприймають реальність, а помилки, які трапляються, є лише випадковими (Jervis 1976: 56). Однак сам Джервіс підкреслював, що таке припущення є хибним. Неправильне сприйняття є систематичним явищем, яке може мати серйозні наслідки для міжнародної політики, зокрема сприяти ескалації конфліктів та виникненню війн.

У рамках «моделі стримування» війна може виникнути через те, що агресивна держава вважає держави, які підтримують статус-кво, слабкими як у своїх можливостях, так і у рішучості. Це переконання посилюється, коли держава, що захищається, вірячи, що поступки допоможуть уникнути конфлікту, погоджується на вимоги агресора. У результаті агресор починає вимагати все більших поступок, доки для держави, що захищається, не стає надто пізно змінити курс, і війна стає неминучою (Jervis 1978: 170).

На противагу цьому, «спіральна модель» пояснює виникнення війни іншим типом помилкового сприйняття. Згідно з цією моделлю, держава, що захищається, схильна перебільшувати ворожість агресора, і навпаки. Умови анархічної міжнародної системи, де відсутня вища влада, яка б регулювала правила та захищала слабких, змушують

держави асоціювати нарощування озброєнь із ворожими намірами. Таким чином, коли одна держава бачить, що інші збільшують свої військові можливості, вона сприймає це як загрозу своїй безпеці, що призводить до формування образу ворога. Як тільки цей образ закріплюється, будь-які подальші дії держав, які нарощують озброєння, інтерпретуються як підтвердження їхніх агресивних намірів. Навіть оборонні заходи можуть розглядатися як підготовка до нападу. Саме таке перебільшення ворожості інших держав є ключовим механізмом у «спіральній моделі», що пояснює, як неправильне сприйняття може призводити до ескалації конфліктів (Jervis 1976: 98).

Однак у більшості випадків держави не усвідомлюють, що їхня власна поведінка може сприйматися іншими як загроза. Ця друга логіка ґрунтується на переконанні, що власні дії держави, спрямовані на зміцнення її можливостей, завжди мають мирний характер, і що інші держави розуміють цей намір. Коли дві держави у своїх відносинах керуються цими двома логіками – одна перебільшує ворожість іншої, а інша вважає свої дії цілком мирними і зрозумілими, – результатом стає взаємна підозрілість і ворожість. За таких умов ефективна передача сигналів через слова та дії стає складним завданням для політиків, які прагнуть запобігти посиленню взаємної недовіри. Така динаміка може призводити до ескалації напруженості, яка в підсумку завершується конфліктом. Таким чином, відсутність усвідомлення власного впливу на сприйняття інших держав стає ключовим чинником у виникненні міждержавних протиріч.

Якщо спіральна модель підкреслювала, що дилема безпеки є універсальним явищем у міжнародних відносинах, то «стримувальна модель» ґрунтувалася на ідеї, що дилема безпеки не є єдиним поясненням для всіх конфліктів. Поведінка нацистської Німеччини, наприклад, демонструвала, що агресивні дії можуть бути спричинені не лише страхом, але й амбіціями. У таких випадках стримування стає необхідною стратегією для держав, які стикаються із загрозою. Це пояснюється тим, що, згідно з припущеннями моделі, агресорів або ревізіоністські держави неможливо перетворити на прихильників статус-кво через поступки чи примирення. Лише стримування може обмежити їхні амбіції. Важливим аспектом цього підходу, який особливо чітко проявився під час певних етапів холодної війни, був урок, засвоєний із подій 1930-х років: будь-яка

форма «умиротворення», зокрема поступки диктаторам, лише посилює їхні апетити та сприяє подальшій ескалації конфлікту (Glaser 1997: 175).

Основною проблемою для політиків, як її сформулював Джервіс, було точне визначення того, чи вони опиняються в «спіральній» чи «стримувальній» ситуації з потенційними супротивниками, і подальший вибір відповідної стратегії відповіді. Дві моделі – спіральна та стримувальна – структурували його мислення, але, як і будь-які моделі, вони, на думку Джервіса, спрощували складність реальності. Спіральна модель, яку Джервіс ототожнював із «дилемою безпеки», ґрунтувалася на припущенні, що конфлікти часто виникають через взаємне помилкове сприйняття намірів, але ці помилки можна виправити завдяки більш глибокому розумінню динаміки дилеми безпеки. Зокрема, Джервіс наголошував, що політики повинні усвідомити, як їхні власні дії можуть ненавмисно посилювати страх у супротивників, що призводить до спіралі незахищеності. Таке усвідомлення він називав «чутливістю до дилеми безпеки» (Jervis 2017: 212).

Із зростанням та диверсифікацією економіки Китаю розширюються і його національні інтереси та амбіції. КНР необхідно підтримувати стабільні темпи економічного зростання, що вимагає забезпечення доступу до ключових ресурсів, особливо енергетичних. У цьому контексті збільшення оборонних витрат є закономірним явищем. З точки зору Китаю, зростання оборонного бюджету та модернізація армії на початкових етапах не мали агресивних намірів. Китай вважає, що його дії є виправданими, і що інші країни регіону, зокрема США, повинні розуміти це. У доктринальному документі 2005 року під назвою «Мирний розвиток Китаю» підкреслюється, що Китай вірить у неминучість свого мирного розвитку. Ця віра ґрунтується на аналізі національних криз, які завдали йому ганьби, його історичних та культурних традицій, а також сучасних тенденцій глобалізації, які створюють умови для мирного розвитку країн. Таким чином, Китай прагне підкреслити, що його зростання не становить загрози для інших держав, а є природним результатом його економічного та стратегічного прогресу (Scobell 2014: 220).

Водночас аналіз позиції США свідчить про те, що Сполучені Штати відчувають, як мінімум, тривогу через швидку військову модернізацію Китаю. Як тільки враження про загрозу з боку Китаю закріплюється,

подальші кроки Китаю у військовій сфері сприймаються США як підтвердження цього ворожого образу. Це можна проілюструвати, наприклад, тим, як США характеризують Китай як державу, що розвиває так звані можливості «Anti-Access/Area Denial» (A2/AD). На думку США, ці можливості можуть бути використані для стримування та протидії втручанням США у випадку конфліктів на периферії Китаю. Використовуючи теоретичний підхід «спіральної моделі», цей етап можна розглядати як момент, коли США застосовують першу логіку – перебільшення ворожості свого суперника. Це призводить до того, що будь-які дії Китаю, спрямовані на зміцнення власних оборонних можливостей, інтерпретуються США як загроза, що посилює взаємну недовіру та ризик ескалації напруженості (Brooks & Wohlforth 2016: 88).

Відчуваючи загрозу через сприйняття стратегічної поведінки Китаю як ворожої, США вживають відповідних заходів для протидії. Попри економічні труднощі та скорочення оборонного бюджету, Сполучені Штати прагнуть стримувати зростання Китаю, зокрема через стратегію «перебалансування». Ця стратегія включає посилення військово-політичних альянсів, розвиток інфраструктури, зокрема розгортання військових баз у регіоні, постачання регіональним союзникам передових систем озброєнь (особливо систем протиракетної та протиповітряної оборони), а також реалізацію дипломатичних та економічних ініціатив, які прямо спрямовані на протидію КНР. Серед таких ініціатив – створення альянсу AUKUS (США, Великобританія, Австралія) та квадрилateralного формату QUAD (США, Японія, Індія, Австралія), які мають на меті обмежити вплив Китаю в Індо-Тихоокеанському регіоні. Ці кроки демонструють, як США, сприймаючи зростання Китаю як загрозу, вживають заходів для підтримки власних стратегічних інтересів та збереження регіонального балансу сил (Frederick et al. 2022: 42).

Свою чергою, відчуття загрози з боку стратегії «перебалансування» США змушує Китай прискорювати свою військову модернізацію. Країна продовжує збільшувати оборонні витрати, і ця тенденція має наростає динаміку. Крім того, Китай активізує розробку передових систем озброєнь, які забезпечують йому можливість нейтралізувати сили США у Тихоокеанському регіоні. Ці можливості, які США називають можливостями A2/AD (Anti-Access/Area

Denial) – що само по собі є перебільшенням ворожості Китаю з боку США – включають винищувачі п'ятого покоління, балістичні ракети середньої та проміжної дальності, крилаті ракети для ураження наземних цілей та кораблів, зброю для боротьби в космосі та наступальний інструментарій для дій у кіберпросторі. І, як передбачає «спіральна модель», США інвестують значні ресурси у розробку стратегій для протидії контрстратегіям Китаю, спрямованим на обмеження присутності США в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. Іншими словами, конфлікт між США та Китаєм розвивається за спіраллю: кожен крок однієї сторони сприймається іншою як загроза, що призводить до нових заходів у відповідь, які, своє чергою, посилюють напруженість. Це створює замкнене коло взаємної недовіри та ескалації, що підтверджує актуальність «спіральної моделі» для аналізу сучасних міжнародних відносин.

На прикладі відносин між США та Китаєм можна побачити, що психологічний вимір, зокрема неправильне сприйняття ворожості інших та того, як інші сприймають власну поведінку, відіграє ключову роль у формуванні взаємної недовіри між державами. У випадку відносин між США та Китаєм обидві сторони певною мірою сприймають одна одну як загрозу, водночас вважаючи свою стратегічну поведінку виправданою відповіддю на загрози, з якими вони стикаються. Це створює замкнене коло ворожих дій за принципом «око за око», що посилює напруженість у відносинах між двома країнами.

У такому випадку корисним буде провести історичні паралелі, Джервіс описував холодну війну як «глибоку дилему безпеки», де однією з ключових характеристик був ідеологічний фундаменталізм, який часто демонстрували лідери обох наддержав. Цей фундаменталізм призводив до того, що політики бачили свою власну поведінку як мирну та оборонну, водночас не розуміючи, як інші можуть сприймати їх як «ворогів» чи «агресорів». Така асиметрія у сприйнятті часто посилювала напругу та недовіру, ускладнюючи можливість співпраці чи зменшення конфлікту. Саме тому, наголошував Джервіс, чутливість до дилеми безпеки є критично важливою для лідерів. Усвідомлення того, як власні дії можуть сприйматися іншими, і розуміння динаміки взаємного страху та недовіри є ключовими для того, щоб уникнути ескалації та забезпечити прогрес у співпраці. Без такого розуміння політики ризикують потрапити в пастку

«глибокої дилеми безпеки», де кожна сторона бачить себе як жертву, а іншу – як загрозу, що робить стабільність та мир майже недосяжними (Jervis 2001: 40).

Оскільки доля міжнародної системи значною мірою залежить від стратегічної поведінки великих держав, розвиток відносин між США та Китаєм є, мабуть, найважливішою рисою сучасних міжнародних відносин. Оскільки конфліктна спіраль значною мірою зумовлена неправильним сприйняттям у оцінці загроз, можна стверджувати, що більш інтенсивне та чітке спілкування між сторонами може допомогти розірвати цю спіраль. Це означає, що США та Китай повинні прагнути до більшої прозорості у своїх намірах та діях, щоб мінімізувати ризики неправильного тлумачення, яке може призвести до ескалації. Таким чином, навіть за умов стратегічної конкуренції існує потенціал для зменшення напруженості через діалог та взаєморозуміння.

Корисним буде звернути увагу також на те, що Роберт Джервіс активно використовував свої концепції для аналізу причин виникнення військових конфліктів, особливо у контексті ймовірності Третьої світової війни. Він наголошував, що, хоча війни мають багато передумов, ключову роль часто відіграє хибне сприйняття намірів, наслідків та реакцій інших сторін. Зокрема завищена або занижена оцінка рівня ворожості може спровокувати ескалацію конфлікту. У випадку глобального протистояння, наприклад, між США та Китаєм, помилки в оцінюванні ситуації можуть призвести до катастрофічних наслідків через високий руйнівний потенціал сучасної зброї. При цьому навіть усвідомлення масштабу можливих руйнувань не завжди слугує стримувальним фактором, оскільки спотворене сприйняття може впливати на прийняття рішень. Політики можуть помилково вважати певні дії безпечними, хоча насправді вони несуть серйозні ризики, або ж вбачати у війні неминучість, що може підштовхнути до превентивного удару (Jervis 1989: 122).

Поєднання надмірного військового оптимізму з дипломатичним песимізмом нерідко стає каталізатором воєн. Якщо країна впевнена у своїй легкій перемозі, але не бачить можливості мирного врегулювання, вона може вдаватися до нападу, аби запобігти ускладненню ситуації в майбутньому. Це демонструє, що психологічні фактори, зокрема оптимізм і песимізм, можуть спотворювати об'єктивну оцінку

ризиків і перспектив. Часто держави ухвалюють рішення, ґрунтуючись на хибних прогнозах, особливо коли очікують ефекту «приєднання до переможця» (коли слабші країни підтримують найсильнішого), а не «балансування» (створення коаліцій для стримування домінуючої сили). Джервіс наголошував, що інстинкт балансування часто недооцінюють, і політики зазвичай прагнуть запобігти посиленню могутніх суперників (Jervis 2017: 212).

У своїх дослідженнях Роберт Джервіс виділяв два основних типи неправильного сприйняття (місцеперцепції): 1) викривлене уявлення про наміри держави – її цілі, мотиви та інтенції; 2) хибне розуміння реального стану справ – тобто об'єктивної ситуації, у якій перебуває держава.

Обидва ці фактори можуть призводити до помилкових рішень, і після подій буває складно точно визначити, який саме з них став причиною невдачі. Це пояснює, чому держави іноді діють непередбачувано або всупереч очікуванням.

Мабуть не варто шукати додаткових доказів зростання актуальності ідей Роберта Джервіса: його дослідження зосереджувалися на ключових питаннях міжнародної політики, витончених теоретичних моделях та глибокому історичному аналізі, які стосуються вічних дилем міжнародних відносин. Увага всього світу сфокусована на ситуації навколо Тайванської протоки, яка розглядається як потенційне місце наступної великої кризи або навіть війни за участю великих держав. Центральним питанням тут є амбіції КНР щодо возз'єднання Тайваню з материковою частиною, а також динаміка «переходу влади» між зростаючим впливом Китаю та нібито слабшанням домінування Сполучених Штатів. Ця ситуація часто описується в академічних колах як прояв так званої «Пастки Фукідіда». Ця ідея підкреслює, що коли одна держава нарощує свою силу, це може викликати страх у інших, що призводить до ескалації напруги та конфлікту (Allison 2017: 45). В контексті

сучасних міжнародних відносин це означає, що зростання Китаю та його амбіції щодо Тайваню можуть сприйматися США та їхніми союзниками як загроза, що створює ризик конфлікту. Роботи Джервіса, зокрема його аналіз динаміки страху, недовіри та помилкового сприйняття, залишаються надзвичайно корисними для розуміння таких ситуацій та пошуку шляхів їх вирішення. Його ідеї нагадують нам, що для уникнення катастрофічних наслідків необхідно враховувати як структурні, так і психологічні аспекти міжнародної політики.

Дослідження Джервісом дилеми безпеки відкрили, наскільки поширеними, потужними та руйнівними можуть бути наслідки помилкового сприйняття. У своїх заключних зауваженнях у праці «Perception and Misperception», опублікованій майже півстоліття тому, він застерігав політиків від неточного оцінювання витрат різних видів помилкового сприйняття, натомість краще виявити мудрість і виправити тенденцію до надмірної пильності (Jervis 1976: 56). Це попередження залишається актуальним і сьогодні, особливо в умовах, коли напруга між великими державами зростає, а ризики неправильного тлумачення намірів залишаються високими.

Джервіс наголошував, що для уникнення катастрофічних наслідків політики повинні бути більш чутливими до динаміки дилеми безпеки, усвідомлювати, як їхні дії можуть сприйматися іншими, і прагнути до більшої прозорості та довіри (Jervis 2017: 145). Його роботи нагадують нам, що навіть у світі, де війна між великими державами здається ірраціональною, недовіра та помилкове сприйняття можуть призвести до непередбачуваних та небезпечних наслідків. Таким чином, наукова спадщина Джервіса залишається важливим інструментом для аналізу та вирішення сучасних міжнародних конфліктів, особливо в умовах зростаючої геополітичної напруги.

George PopovPhD student, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Volodymyrska street, 60, Kyiv, 01033
georgeslavin1997@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6898-4697>**MISPERCEPTION AS A CATALYST FOR CONFLICT: ANALYZING U.S.-CHINA
RELATIONS THROUGH THE LENS OF ROBERT JERVIS' THEORIES**

The contribution of one of the leading scholars in international relations, Robert Jervis, to the understanding of security mechanisms, signaling, and distorted relations between states is analyzed. The study examines how misinterpretations of intentions, the escalation of distrust, and incorrect interpretations of signals can become the driving force behind the intensification of confrontation. Despite the significant influence of Jervis's ideas, their potential in contemporary analysis of international politics remains underutilized, making his approaches especially valuable for studying current crisis situations. The mutual perception between the United States and China, which plays a crucial role in shaping the dynamics of their relations, is identified. Jervis's «spiral model» is used to explain the assessment of threats in the context of increasing tension. The value of Jervis's model for describing the behavior of states, which, driven by fear and distrust, begin to overestimate the hostility of others while considering their own actions justified and defensive, is clarified. Analyzing recent events in relations between the two states, the study discusses how both sides operate within contradictory logics: simultaneously perceiving the other as a potential threat while expecting their own peaceful intentions to be properly understood. Robert Jervis's concept of the «security dilemma» is considered a key tool for explaining mutual distrust between major geopolitical players in an anarchic international system, where the absence of a higher authority means that one state's actions aimed at strengthening its own security can be perceived by others as a threat. The ideas underpinning this concept are explained. Practical recommendations are provided on how the psychological aspects of decision-making in international politics, which Jervis extensively researched in his works, can be applied to address practical problems in international politics.

Keywords: *international relations, Robert Jervis, security dilemma, spiral model, perception theory, strategic deterrence, political psychology, Cold War, Thucydides Trap, geopolitical competition, conflict dynamics, international security.*

REFERENCES

1. Winkler, S. C. 2023. Strategic competition and US–China relations: A conceptual analysis. *The Chinese Journal of International Politics* 16(3): 333–356. <https://doi.org/10.1093/cjip/poad008>
2. Mearsheimer, J. J. 2010. The Gathering Storm: China's Challenge to US Power in Asia. *Chinese Journal of International Politics*, 3(4): 381–396. <https://doi.org/10.1093/cjip/poq016>
3. Kaplow, J.M. & Gartzke, E. (2021) 'The Determinants of Uncertainty in International Relations', *International Studies Quarterly* 65(2): 306–319. <https://doi.org/10.1093/isq/sqab004>
4. Jervis, R. 1976. *Perception and Misperception in International Politics*. Princeton, NJ: Princeton University Press. 544 p.
5. Jervis, R. 1978. Cooperation under the Security Dilemma.' *World Politics*, 30(2): 167–214. <https://doi.org/10.2307/2009958>
6. Glaser, C. L. 1997. The Security Dilemma Revisited.' *World Politics* 50(1): 171–201. <https://doi.org/10.1017/S0043887100014763>
7. Jervis, R. 2017. *How Statesmen Think: The Psychology of International Politics*. Princeton, NJ: Princeton University Press. 304 p.
8. Scobell, A. 2014. China's Real Strategic Culture: A Great Wall of the Imagination. *Contemporary Security Policy* 35(2): 211–226. <https://doi.org/10.1080/13523260.2014.927677>
9. Brooks, S.G. & Wohlforth, W.C. (2016) *America Abroad: The United States' Global Role in the 21st Century*. New York: Oxford University Press. 288 p.
10. Frederick, B., Laird, B., Ashby, M., Bond, C. & Heath, T.R. 2022. *Managing Escalation While Competing Effectively in the Indo-Pacific*. RAND Corporation: 42-46. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RRA972-1.html
11. Jervis, R. 2001. Was the Cold War a Security Dilemma? *Journal of Cold War Studies* 3(1): 36–60. <https://doi.org/10.1162/15203970151032149>
12. Jervis, R. 1989. *The Meaning of the Nuclear Revolution: Statecraft and the Prospect of Armageddon*. Ithaca, NY: Cornell University Press. 266 p.
13. Allison, G.T. 2017. *Destined for War: Can America and China Escape Thucydides's Trap?* Boston, MA: Houghton Mifflin Harcourt.

The article was received by the editors 05.09.2024.

The article is recommended for printing 23.10.2024

<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-46-11>

УДК 305

Дмитро Юрійович ВаричАспірант кафедри політології Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, 61022, м. Харків, Україна
dmitrijvarich@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0002-7646-8067>

ФЕМІНІСТИЧНИЙ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМ ЯК ОСНОВНИЙ ТРЕНД ДОСЛІДЖЕНЬ ГЕНДЕРНОЇ НЕРІВНОСТІ

Досліджується розвиток гендерної рівності крізь призму феміністичного інституціоналізму, що поєднує інституціональний аналіз із феміністичною критикою. Основна увага приділяється механізмам формування гендерних норм та їхнього впливу на суспільні процеси. Аналізується роль соціальних мереж у формуванні суспільного дискурсу щодо гендерних питань, а також історичні та сучасні підходи до гендерної рівності, включаючи ідеї Джона Стюарта Мілля та їхній вплив на розвиток сучасних теорій.

Розглядається взаємодія формальних і неформальних інституційних практик, що впливають на становище жінок у політиці, економіці та суспільстві. Досліджуються механізми, через які гендерні стереотипи закріплюються в інституційних структурах, а також перспективи та стратегії їх подолання. Окрема увага приділяється аналізу правових ініціатив та міжнародних стандартів у сфері гендерної рівності, а також їхньому впливу на політичні та соціальні реформи.

Підкреслюється значущість комплексного підходу до аналізу гендерної нерівності, враховуючи політичні, соціальні та економічні чинники. Окрему увагу приділено підходам до інституціональних досліджень в соціальних науках, їх спільним елементам та фундаментальним відмінностям. Особливий акцент зроблено на необхідності трансформації суспільних норм та цінностей, що сприятиме формуванню рівноправного середовища для всіх громадян. У дослідженні також розглядаються приклади успішних практик боротьби з гендерною нерівністю в різних країнах. Таким чином, надається всебічний огляд основних викликів та перспектив розвитку гендерної рівності в сучасному світі.

Ключові слова: *Гендерна нерівність, інституції, інституціоналізм, гендерні практики, феміністичний інституціоналізм*

Як цитувати: Варич, Д. Ю. 2024. Феміністичний інституціоналізм як основний тренд досліджень гендерної нерівності. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 46: 81-87. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-46-11>

In cites: Varych, Dmytro. 2024. Feminist Institutionalism as a Major Trend in Gender Inequality Research. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 46: 81-87. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-46-11> (in Ukrainian)

Сфера наукових інтересів у соціальних науках постійно зростає і розвивається. З розвитком інформаційних технологій з'явилися нові методи та підходи до вивчення явищ, що ми вже звикли спостерігати разом із тими, що ми можемо спостерігати в їх формуванні. Питання гендерної рівності набули набагато більшого поширення та привертають до себе набагато більше

уваги саме завдяки соціальним мережам. Ми можемо сформулювати своє уявлення про те, як саме відбувається динаміка соціальних відносин між гендерами, вивчити досвід пересічних громадян, а саме з якими проблемами та елементами гендерної нерівності вони стикаються. Всю отриману інформацію ми збираємо, аналізуємо та формуємо загальну картину. Проте це відбувається лише на рівні суб'єктивних суджень простих громадян, які не є фахівцями у цій сфері знань. Але ми часто можемо побачити гендерну нерівність і на рівні державних інститутів, комерційних та

© Варич Д. Ю., 2024.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

некомерційних організацій, що вимагає нового всеохопного підходу в дослідженнях. Під всеохопним підходом мається на увазі врахування не тільки суб'єктивного досвіду на основі конкретних індивідуальних кейсів, але й державної політики та роботи інституцій. Тобто, конкретизуючи сферу охоплення необхідного підходу, ми виділяємо формальні та неформальні практики щодо гендерів. Це дозволяє досліджувати питання гендерної нерівності в комплексі, враховуючи всі фактори.

З огляду на питання гендерної нерівності фундаментальною роботою є «Друга стаття» Сімони де Бовуар. Проте одними з перших робіт у висвітленні нерівності між чоловіками і жінками на рівні побуту та інституцій були «Визнання прав жінок» Мері Уолстонкрафт та «Про свободу» Джона Стюарта Мілля. Мері Уолстонкрафт у своїй роботі переважно зосереджує увагу на конкретних ситуаціях несправедливості до жінок в рамках побуту та інституцій. Мілля у розділі «Поневолення жінок» підтримує ідеї гендерної рівності і надає більш комплексну оцінку нерівності. В цілому буде доречно зупинитись саме на роботі Мілля, оскільки його ідеї були близькими до суфражистської концепції, але з більш широким поглядом на нерівність в загальному контексті. У ній автор виступає на захист рівноправності статей, критикуючи існуючу на той момент систему, що обмежує права жінок у сфері шлюбу, суспільного життя та професійної діяльності.

Мілля стверджує, що всі люди мають право на рівні можливості незалежно від статі, раси чи соціального походження. Він відкидає твердження про нібито природну схильність жінок до підлеглого становища, пояснюючи це наслідками історичного розвитку та соціалізації. За його словами, суспільні обмеження щодо жінок не мають наукового обґрунтування, а є результатом культурного тиску. Він порівнює це з рабством, де привілеї однієї групи зберігаються за рахунок утисків іншої. Вільний вибір кожної людини – ключовий принцип справедливого суспільства, і обмеження жінок у правах суперечить цьому. Мілля підкреслює, що рівність не лише морально виправдана, але й приносить користь суспільству. При цьому наголошує, що обмеження можливостей жінок шкодить розвитку науки, культури, економіки та політики, адже половина людства позбавлена повноцінної участі в суспільному житті.

Коли жінки отримують рівний доступ до освіти та працевлаштування, це сприяє загальному добробуту. Конкуренція між жінками і чоловіками у професіях та громадській діяльності стимулює розвиток суспільства, відкриваючи шлях до нових талантів та ідей. Обмеження їхньої участі в економіці та громадському житті не лише несправедливе, а й нераціональне.

Мілля критикує уявлення про те, що жінки нібито «призначені» для ролей дружин і домогосподарок. Він пояснює, що це не природна закономірність, а результат соціальних норм, виховання та освітньої політики. Він наголошує, що жінки мають право самі вирішувати, чи присвятити себе родині, кар'єрі або поєднати обидва шляхи. Існуючі обмеження не дозволяють їм реалізувати свій потенціал у різних сферах життя. Традиційні гендерні ролі обмежують не лише жінок, а й чоловіків, позбавляючи їх рівноправного партнерства.

Мілля звертає увагу на те, що фінансова залежність жінок від чоловіків є важливим механізмом їхнього підпорядкування. Він виступає за право жінок на власність, працю та фінансову самостійність, оскільки лише економічна незалежність забезпечує реальну свободу вибору. Без фінансової самостійності жінки залишаються вразливими до несправедливого ставлення. Він підкреслює, що без рівного доступу до економічних ресурсів гендерна рівність залишатиметься лише формальністю. Мілля наголошує, що нерівність закладається ще з дитинства через дискримінацію у вихованні та освіті. Він вимагає рівних освітніх можливостей для дівчат і хлопців, що дозволить жінкам повною мірою реалізовувати свої здібності. Освіта повинна стати інструментом звільнення жінок, а не засобом закріплення їхніх традиційних ролей. Навіть сьогодні жінки стикаються з перешкодами на шляху до технічних і наукових професій, що підтверджує актуальність ідей Мілля.

Сьогодні більшість країн згідно зі стратегією сталого розвитку ООН законодавчо закріпили рівноправність чоловіків і жінок, що включає право на освіту, участь у політиці та рівний доступ до праці. Проте в багатьох суспільствах жінки досі стикаються з дискримінацією, нерівною оплатою праці та соціальними обмеженнями. Такі проблеми, як насильство щодо жінок, гендерний розрив в оплаті праці та дискримінація у професійній сфері, залишаються актуальними. Такі організації, як ООН та ініціативи,

як #MeToo, борються за усунення цих проблем.

Міллер розглядав рівноправність як основу суспільного прогресу, і його ідеї продовжують впливати на сучасні дискусії щодо прав жінок, гендерної рівності та подолання стереотипів. Хоча досягнуто значного прогресу, боротьба за рівноправність ще триває у всьому світі (Міллер 2001: 370-393).

З появою феміністичних рухів та підвищенням інтересу до питань рівності чоловіків та жінок стало неможливим ігнорування прав жінок. Утиск жінок на рівні інституцій став настільки очевидним, що спонукало до формування нового напрямку соціально-політичних досліджень з урахуванням прав жінок. Варто врахувати, що на той момент вже існував інституціоналізм з різними підходами, але жоден з підходів класичного інституціоналізму та нового інституціоналізму не враховував гендерну специфіку. Виникнення феміністичного інституціоналізму як окремого напрямку було виправданим, зважаючи на існуючі на той момент тренди досліджень інституцій.

Феміністичний інституціоналізм або ФІ за своєю суттю це міждисциплінарний напрям досліджень, який поєднує ідеї інституціональної теорії та феміністичної критики. Його метою є аналіз того, як гендерні відносини впливають на інституції – формальні та неформальні правила, норми, та практики, які формують соціальне життя. У центрі уваги ФІ – вивчення механізмів, через які гендерна нерівність закріплюється або трансформується в різних політичних, економічних і соціальних структурах.

Феміністичний інституціоналізм є ключовим аналітичним підходом у сучасних гендерних дослідженнях, оскільки він дозволяє виявити й пояснити глибинні механізми відтворення гендерної нерівності в інституційних структурах. В основі цього підходу лежить поєднання теоретичних засад феміністичної думки з інституціональним аналізом, що дає змогу комплексно розглядати, як формальні та неформальні правила, норми, процедури й дискурси впливають на гендерну динаміку в суспільстві.

На відміну від традиційного інституціоналізму, який часто розглядає інституції як нейтральні структури, феміністичний інституціоналізм акцентує увагу на тому, що вони є гендерованими та відтворюють певні ієрархії влади. Цей підхід відкриває можливості для аналізу не лише формальних

політичних процесів (наприклад, гендерних квот або законодавчих ініціатив), а й прихованих механізмів, через які патріархальні норми вбудовуються в політичні, економічні та соціальні системи.

Методологічна цінність ФІ полягає в його здатності виявляти взаємозв'язки між формальними й неформальними інституціями, що є критично важливим для дослідження питань гендерної рівності. Він також дозволяє досліджувати, як зміни в політичних чи соціальних структурах сприяють або, навпаки, блокують емансипаційні процеси. Впровадження феміністичного інституціоналізму в академічні дискусії та прикладні дослідження створює міцне підґрунтя для критичної оцінки політичних реформ, ефективності гендерних політик і ролі жінок у прийнятті рішень.

Феміністичний інституціоналізм з'явився як реакція на недостатню увагу традиційних інституціональних теорій до питань гендеру. Він підкреслює, що інституції не є гендерно нейтральними і часто формують нерівності через способи своєї організації, процедур і культурних кодів. Важливим аспектом цього підходу є прагнення до інституційних реформ, які сприяють справедливому розподілу можливостей. ФІ зосереджується на таких ключових питаннях як відтворення інституціями гендерної нерівності через свої практики; потенційні зміни в інституціях для сприяння гендерній рівності; ефективність стратегій інтеграції гендерних перспектив в роботі організацій (MacRae, Weiner 2021: 57-58).

Гендерні практики за своєю суттю є систематизованими способами дій, що відображають гендерні норми та впливають на розподіл влади, ресурсів і можливостей між жінками та чоловіками. Вони можуть бути формальними і неформальними

До формальних практик відносяться політики, закони, процедури, що прямо чи опосередковано впливають на гендерні відносини. Наприклад, виборчі квоти для жінок або законодавчі акти про рівну оплату праці. Формальні гендерні практики часто закріплюються через офіційні документи, регламенти або стратегії, які мають юридичну силу. Наприклад, у деяких країнах введення обов'язкових квот на жіноче представництво в парламенті сприяло суттєвому зростанню кількості жінок у політиці.

Серед неформальних практик можна виділити такі: культура, традиції, негласні правила, що регулюють поведінку в рамках інституцій. Наприклад, стереотипи про те,

що керівні посади більше підходять чоловікам, або дискримінаційні мережі «для своїх». Неформальні практики можуть проявлятися через гендерні стереотипи, що закріплюють очікування щодо «традиційних» ролей чоловіків і жінок. Наприклад, під час прийняття на роботу часто перевагу віддають чоловікам на технічні або керівні посади, навіть якщо жінки мають відповідні освіту та кваліфікацію.

Формальні та неформальні гендерні практики взаємодіють між собою. Навіть якщо формальні інституції декларують рівність, неформальні практики можуть підривати ці зусилля через приховані упередження або дискримінацію. Наприклад, у компаніях можуть існувати політики рівної оплати праці, але неформальні домовленості або гендерно упереджені керівники можуть створювати бар'єри для жінок у просуванні кар'єрною драбиною (Clavero, Galligan 2020: 6).

Ці практики часто відтворюють нерівність, оскільки вони також є точками впливу, через які можна запроваджувати зміни. Аналіз гендерних практик дозволяє виявити, як саме гендерна нерівність закріплюється в інституціях, і розробити ефективні механізми її подолання.

Гендерні практики варто розглядати у контексті інших соціальних структур, таких як клас, етнос і раса. Наприклад, жінки з маргіналізованих спільнот можуть зазнавати додаткової дискримінації, що накладається на гендерні нерівності.

Феміністичний інституціоналізм має спільні риси з іншими напрямками інституціоналізму, такими як історичний, соціологічний і раціональний, але він відрізняється через свою специфічну увагу до гендеру як фундаментальної категорії аналізу. Розглянемо основні відмінності ФІ від інших напрямів у загальному ключі.

- В рамках феміністичного інституціоналізму гендер розглядається як ключова аналітична категорія. Він досліджує, як гендерні норми, ролі та відносини впливають на функціонування інституцій, і як самі інституції відтворюють гендерну нерівність. Гендер зазвичай не є центральним об'єктом аналізу. Наприклад, раціональний інституціоналізм фокусується на діях індивідів, які максимізують свої інтереси, а соціологічний інституціоналізм – на ролі культурних норм, але без глибокого акценту на гендер.

- Феміністичний інституціоналізм піддає критиці інституції, що побудовані на

патріархальних принципах, які забезпечують владу та привілеї для чоловіків, а жінкам та іншим групам надають другорядну роль. Патріархат в такому контексті не розглядається як ключова структура, що впливає на інституції. Наприклад, історичний інституціоналізм більше фокусується на довготривалих процесах змін і спадковості норм.

- Феміністичний інституціоналізм звертає особливу увагу на неформальні інституції, такі як гендерні стереотипи, культурні традиції, звичаї, які можуть посилювати або підривати формальні правила. На відміну від феміністичного, інші напрями інституціоналізму зазвичай приділяють більше уваги формальним структурам, таким як закони, політичні системи та економічні правила.

- Важливою рисою феміністичного інституціоналізму є врахування взаємодії гендеру з іншими формами соціальної нерівності, такими як раса, клас, етнічність і сексуальність. Це забезпечує більш комплексний підхід до аналізу інституцій. Інші напрями інституціоналізму зазвичай не розглядають ці перетини. Наприклад, раціональний інституціоналізм фокусується на узагальнених моделях поведінки, а не на соціальних ідентичностях.

- Феміністичний інституціоналізм розглядає активізм та адвокацію як ключові механізми зміни інституцій, зокрема через впровадження гендерної рівності. Він також наголошує на необхідності змін у культурних та неформальних аспектах інституцій. Інші напрями інституціоналізму більше зосереджені на еволюційних змінах або стратегічних діях індивідів і груп у межах існуючих структур.

- Феміністичний інституціоналізм має явно виражену нормативну мету – досягнення гендерної рівності. Це відрізняє його від більш «нейтральних» підходів інших напрямів. Інші напрями інституціоналізму зазвичай прагнуть пояснити, як і чому інституції функціонують, але не обов'язково оцінюють їх з погляду справедливості чи рівності (MacRae, Weiner 2021: 61-62).

Таким чином, можна стверджувати, що феміністичний інституціоналізм вирізняється своєю критичною перспективою, спрямованою на деконструкцію гендерної нерівності, інтеграцією гендерного аналізу в дослідження інституцій і акцентом на активну зміну соціальних і політичних систем.

Унікальною рисою феміністичного інституціоналізму є врахування інтерсекційо-

нальності (intersectionality), тобто взаємодії гендеру з іншими соціальними ідентичностями, такими як раса, клас, сексуальність тощо. Цей підхід забезпечує багатовимірний аналіз, дозволяючи врахувати, як різні форми дискримінації перетинаються і взаємно посилюються. На основі феміністичного підходу можна проводити дослідження впливу гендерних та расових стереотипів на можливості жінок етнічних меншин займати посади у вищих органах влади. Інтерсекціональність дозволяє уникнути редукціонізму, який може виникнути при аналізі інституцій виключно крізь одну призму (наприклад, лише гендерну або класову). Завдяки цьому феміністичний інституціоналізм забезпечує більш точний і комплексний підхід до розуміння нерівностей. Завдяки цьому можливо проводити аналіз впровадження соціальних політик, які враховують специфічні потреби маргіналізованих груп, таких як жінки з інвалідністю чи представниці ЛГБТК+ спільноти.

Феміністичний інституціоналізм використовує такі ключові концепти інших напрямів, як приміром, легітимність норм, стратегічна поведінка та інституційні бар'єри. Водночас він додає унікальну перспективу, яка враховує гендерну ієрархію та перетинання різних форм дискримінації. Завдяки гендерному аналізу, феміністичний інституціоналізм висвітлює приховані аспекти інституційної взаємодії, які залишаються поза увагою прихильниками інших підходів. Це забезпечує глибше розуміння соціальної динаміки та ієрархій.

Інші напрями часто аналізують існуючі інституції, тоді як феміністичний підхід активно пропонує трансформації для досягнення соціальної справедливості. Він зосереджується на пошуку практичних рішень для зменшення нерівностей. Прикладом інституційних змін слугує запровадження гендерно збалансованих квот у політичних системах, що не лише підвищує представництво жінок, але й змінює суспільні уявлення про їхню роль у владі (Minto, Lut 2018).

Виходячи з вищесказаного, можемо стверджувати, що феміністичний інституціоналізм виступає як самостійний напрям досліджень гендерної нерівності. Проте ФІ активно запозичує концепти та інструменти аналізу з інших напрямів інституціоналізму – історичного, соціологічного й раціонального. Водночас він інтегрує в запозичені концепти феміністичну перспективу, яка зосереджується на гендерній ієрархії, аналізі

влади, гендерних норм та нерівностях. У результаті феміністичний інституціоналізм не лише доповнює інші підходи, але й пропонує унікальний погляд на функціонування інституцій.

Якщо порівнювати феміністичний та історичний інституціоналізм, то обидва напрями визнають, що минулі інституційні практики створюють структурні обмеження, які впливають на сучасність (Баштанник 2023: 8-9). Феміністичний інституціоналізм аналізує, як історичні гендерні практики закріплюються у формальних та неформальних інституціях, ускладнюючи затрудняючи їхню зміну. В якості прикладу можна навести збереження гендерної нерівності в політичних системах навіть після формального запровадження рівноправ'я, що виокремлюють обидва напрями. Обидва підходи підкреслюють важливість переломних подій для трансформації інституцій. Феміністичний інституціоналізм досліджує, як соціальні чи політичні кризи (революції, війни) сприяють впровадженню гендерних реформ.

Враховуючи всі спільні елементи аналізу варто зазначити, що історичний інституціоналізм рідко враховує гендерну перспективу, тоді як феміністичний інституціоналізм аналізує інституції крізь призму гендерних відносин і соціальних ієрархій. Він ставить запитання: які групи виграють від існуючих інституцій і як це впливає на жінок та маргіналізовані групи.

Порівняно з феміністичним та соціологічним напрямом інституціоналізму ми можемо зазначити, що обидва напрями визнають важливість неформальних правил і норм. Феміністичний інституціоналізм зосереджується на тому, як гендерні стереотипи, соціальні ролі й культурні очікування впливають на функціонування формальних інституцій. Яскравим прикладом є такі неформальні бар'єри, як гендерні стереотипи про жінок-лідерів, обмежують їхні можливості займати керівні посади навіть у країнах, де забезпечені рівні права чоловіків і жінок. Як і соціологічний інституціоналізм, феміністичний аналіз розглядає, як інституції здобувають легітимність через відповідність суспільним нормам. При цьому феміністичний підхід досліджує, як ці норми, навпаки, часто зміцнюють гендерну нерівність.

Конкретизуючи відмінності, ми можемо побачити що соціологічний інституціоналізм більше зосереджується на описі того, як норми та культурні контексти впливають на інституції, тоді як феміністичний інститу-

ціоналізм акцентує увагу на їхній транс-формації для досягнення рівності. Впровадження гендерно чутливих політик у міжнародних організаціях для зміни глибоко вкорінених гендерних упереджень є репрезентативним прикладом реалізації принципів феміністичного інституціоналізму (Баштанник 2020: 8).

Феміністичний інституціоналізм так само, як і раціональний інституціоналізм, визнає, що індивіди діють стратегічно, використовуючи існуючі інституції для впровадження змін. Наприклад, феміністичні активісти можуть просувати гендерні квоти в політичних системах як засіб збільшення жіночого представництва. Використання міжнародних правових інструментів (зазвичай через міжнародні організації) для адвокації гендерної рівності в консервативних суспільствах.

Обидва напрями вивчають, як формальні правила та структури можуть перешкоджати або сприяти досягненню мети (у цьому випадку – гендерної рівності).

Що стосується відмінностей, ми можемо виділити, що раціональний інституціоналізм часто розглядає інституції як нейтральні інструменти для досягнення інтересів, тоді як феміністичний інституціоналізм досліджує їх як гендерно упереджені структури, які відбивають існуючі соціальні ієрархії (Баштанник 2019: 39-43).

Підсумовуючи, ми можемо стверджувати, що феміністичний інституціоналізм як окремий напрям соціально-політичних досліджень є відповіддю на недостатню увагу класичних інституціональних теорій до гендерної проблематики. Він досліджує, як формальні (закони, політики, офіційні процедури) та неформальні (стереотипи, культурні традиції, негласні правила) інституції впливають на становище жінок у суспільстві. Однією з його важливих характеристик є критика інституційних структур, які сприяють закріпленню гендерної нерівності, та аналіз можливих шляхів їх реформування у напрямку до справжньої рівноправності.

Гендерні практики, що існують як у формальних, так і в неформальних інституціях, відіграють важливу роль у формуванні суспільного порядку. Хоча офіційні політики часто декларують гендерну рівність, неформальні бар'єри, такі як стереотипи або дискримінаційні практики, часто перешко-

джають її реалізації. Аналіз цих механізмів є важливим для розробки ефективних стратегій подолання нерівності.

Таким чином, боротьба за гендерну рівність є не лише питанням соціальної справедливості, а й важливим фактором суспільного прогресу. Використання міждисциплінарних підходів, таких як феміністичний інституціоналізм, дозволяє глибше зрозуміти механізми гендерної нерівності та виробити ефективні рішення для її подолання. Попри значний прогрес у цій сфері, проблема все ще залишається актуальною, що вимагає подальших досліджень та активних дій на рівні політики та суспільства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Мілль, Дж. 2001. Про свободу. Київ: Основи: 463 с. URL: <http://litopys.org.ua/mill/mill.htm>
2. MacRae, H. & Weiner, E. 2021. Feminist institutionalism. In: Abels, G., Krizsán, A., MacRae, H. and van der Vleuten, A. eds. *The Routledge Handbook of Gender and EU Politics*. Abingdon: Routledge: 56-67. URL: [file:///C:/Users/intel/Downloads/9781138485259pre_pi-xxviii%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/intel/Downloads/9781138485259pre_pi-xxviii%20(1).pdf)
3. Clavero, S. & Galligan, Y. 2020. Analysing Gender and Institutional Change in Academia: Evaluating the Utility of Feminist Institutional Approaches, *Journal of Higher Education Policy and Management* 42(3):1-17 <https://doi.org/10.1080/1360080X.2020.1733736>
4. Minto, Rachel and Mergaert, Lut 2018. Gender mainstreaming and evaluation in the EU: comparative perspectives from feminist institutionalism. *International Feminist Journal of Politics* 20 (2) : 204-220. <https://doi.org/10.1080/14616742.2018.1440181>
5. Баштанник, О. 2023. Методологічні основи дослідження політичних інститутів: історичний інституціоналізм та аналіз функціонування інститутів державної влади. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права* 4 : 7-11. <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.4.1>
6. Баштанник, О. 2020. Соціологічний інституціоналізм як напрям нового інституціоналізму політичної науки: методологія та її реалізація в українських політологічних дослідженнях. *Грані*. Т. 23. № 9: 5-14. <https://doi.org/10.15421/172080>
7. Баштанник, О. 2019. Інституціоналізм раціонального вибору: теоретико-методологічні основи та українська політична наука. *Грані*. Т. 22. № 11: 37-46. <https://doi.org/10.15421/171996>

Dmytro Varych

PhD student, Department of Political Sciences V.N. Karazin Kharkiv National
University 4, Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine
dmitrijvarich@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0002-7646-8067>

FEMINIST INSTITUTIONALISM AS A MAJOR TREND IN GENDER INEQUALITY RESEARCH

The development of gender equality is studied through the prism of feminist institutionalism, which combines institutional analysis with feminist criticism. The main attention is paid to the mechanisms of formation of gender norms and their impact on social processes. The role of social networks in shaping public discourse on gender issues is analyzed, as well as historical and contemporary approaches to gender equality, including the ideas of John Stuart Mill and their influence on the development of contemporary theories.

The interaction of formal and informal institutional practices that affect the position of women in politics, economics and society is considered. The mechanisms through which gender stereotypes are entrenched in institutional structures are studied, as well as the prospects and strategies for overcoming them. Special attention is paid to the analysis of legal initiatives and international standards in the field of gender equality, as well as their impact on political and social reforms.

The importance of a comprehensive approach to the analysis of gender inequality is emphasized, taking into account political, social and economic factors. Special attention is paid to approaches to institutional research in the social sciences, their common elements and fundamental differences. The significance of feminist institutionalism as a new approach to the analysis of institutions in the context of gender equality is argued. Special emphasis is placed on the need to transform social norms and values, which will contribute to the formation of an equal environment for all citizens. The study also considers examples of successful practices in combating gender inequality in different countries. Thus, a comprehensive overview of the main challenges and prospects for the development of gender equality in the modern world is provided.

Keywords: *Gender inequality, institutions, institutionalism, gender practices, feminist institutionalism.*

REFERENCES

1. Mill, J. 2001. Про свободу. Київ: Основи: 463 с. URL: <http://litopys.org.ua/mill/mill.htm> (in Ukrainian).
2. MacRae, H. & Weiner, E. 2021. Feminist institutionalism. In: G. Abels, A. Krizsán, H. MacRae and A. van der Vleuten, eds. *The Routledge Handbook of Gender and EU Politics*. Abingdon: Routledge: 56-67.
3. Clavero, S. & Galligan, Y. 2020. Analysing Gender and Institutional Change in Academia: Evaluating the Utility of Feminist Institutional Approaches, *Journal of Higher Education Policy and Management* 42(3):1-17 <https://doi.org/10.1080/1360080X.2020.1733736>
4. Minto, Rachel and Mergaert, Lut 2018. Gender mainstreaming and evaluation in the EU: comparative perspectives from feminist institutionalism. *International Feminist Journal of Politics* 20 (2) : 204-220. <https://doi.org/10.1080/14616742.2018.1440181>
5. Bashtannyk, O. 2023. Methodological foundations of the study of political institutions: historical institutionalism and analysis of the functioning of state power institutions. *Dnipro Scientific Journal of Public Administration, Psychology, Law* 4: 7-11. <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.4.1> (in Ukrainian).
6. Bashtannyk, O. 2020. Sociological institutionalism as a direction of the new institutionalism of political science: methodology and its implementation in Ukrainian political science studies. *Grani*. Vol. 23. No. 9: 5-14. <https://doi.org/10.15421/172080> (in Ukrainian).
7. Bashtannyk, O. 2019. Institutionalism of rational choice: theoretical and methodological foundations and Ukrainian political science. *Grani*. Vol. 22. No. 11: 37-46. <https://doi.org/10.15421/171996> (in Ukrainian).

The article was received by the editors 10.09.2024.

The article is recommended for printing 21.10.2024.

<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-46-12>

УДК 323.2

Олексій Анатолійович Баталов

доцент кафедри політології, к. філос. н., Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, Харків, 61022,
o.batalov@karazin.ua, <http://orcid.org/0000-0001-8285-2036>

Катерина Вячеславівна Семиборода

студентка бакалаврату кафедри політології, Харківський
національний університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, Харків, 61022,
kateshatohina31@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0004-9443-7541>

ПОЛІТИЧНА УЧАСТЬ: ВІД АНТИЧНОСТІ ДО СУЧАСНОСТІ

Досліджується історична еволюція політичної участі громадян: від прямої демократії в античних полісах до сучасних цифрових механізмів участі громадян. Розглядаються фактори, що впливали на трансформацію механізмів залучення громадян до політичного процесу, зокрема: безпосередня участь повнолітніх громадян-чоловіків у політиці античних полісів, феодальні монархії в європейському Середньовіччі, розвиток ідей Просвітництва та побудова національних держав у XVIII-XIX ст., активна глобалізація та цифрові технології (у т.ч. соціальні мережі та електронне врядування) наприкінці XX – на початку XXI ст.

Аналізуються різні форми політичної участі, що охоплюють як традиційні методи (вибори, референдуми, партійна діяльність), так і сучасні цифрові інструменти політичної участі (онлайн-платформи, електронні петиції, політична активність у соціальних мережах, цифрове голосування). Досліджено вплив цифровізації на політичні процеси у сучасному світі і зроблено висновок про те, що сучасні цифрові технології, з одного боку, надають нові можливості для демократій (аж до відновлення античної прямої демократії на віртуальних майданчиках-агорах), а з іншого – надають недемократіям нові потужні інструменти для поширення пропаганди (як всередині власної держави, так і за її межами) та контролю над власним населенням.

Проаналізовано виклики, пов'язані з використанням новітніх технологій у політичному житті, зокрема: ризики маніпуляцій та дезінформації, хакерські атаки, цифровий розрив. Особливу увагу приділено аналізу ризиків, пов'язаних з використанням сучасних цифрових платформ у політичних процесах: маніпуляції суспільною думкою, фейкові новини та проблема кібербезпеки. Досліджується роль електронного врядування у залученні громадян до державного управління, соціальних мереж як платформи для політичної мобілізації та онлайн-активізму як нової форми громадянської ініціативи.

Зроблено висновок про те, що перспективи політичної участі в майбутньому залежатимуть від того, наскільки ефективно суспільства і державний апарат зможуть адаптуватися до нових технологій і забезпечити участь громадян на всіх рівнях політичного життя.

Ключові слова: політична участь, демократія, вибори, референдум, цифрова трансформація, електронне врядування, онлайн-активізм.

Як цитувати: Баталов, О.А., Семиборода, К.В. 2024. Політична участь: від античності до сучасності. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 46: 88-94. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-46-12>

In cites: Batalov, O., Semiboroda, K. 2024. Political Participation: From Antiquity to the Present. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 46: 88-94. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-46-12> (in Ukrainian)

© Баталов О.А., Семиборода К.В., 2024.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

Актуальність статті зумовлено процесами трансформації політичної участі в сучасному світі, внаслідок чого, окрім традиційних форм (вибори, референдуми, партійна діяльність), виникають і сучасні (онлайн-платформи, електронні петиції, соціальні мережі). Сучасні форми політичної участі, з одного боку, надають нові можливості (аж до фактичного відродження античної прямої демократії), а з іншого – формують нові виклики (маніпуляції свідомістю виборців через «вкидання» фейкових новин та створення пропагандистських мереж, кіберзлочинність, електронні методи контролю громадян у недемократичних режимах, тощо).

Дослідженням проблематики політичної участі займаються такі дослідники, як Ю. Шайгородський, О. Безрук, Ю. Махно, В. Климончук, М. Слюсаревський, Л. Кіндрат та інші.

Метою статті є стислий аналіз трансформацій політичної участі, починаючи від античної доби, та визначення основних тенденцій її розвитку у сучасну цифрову епоху.

Стислий аналіз розвитку політичної участі: від античності до сучасності

Політична участь є одним із фундаментальних елементів демократичного суспільства, що забезпечує як легітимність політичних інститутів, так і можливість громадянам впливати на ухвалення політичних рішень та на функціонування державних інститутів. Так, на думку Ю. Шайгородського, політична участь не тільки забезпечує механізми впливу громадян на владу, а й формує самосвідомість громадян як суб'єктів політичного процесу (Шайгородський 2023 : 401).

Еволюція політичної участі охоплює широкий спектр форм: від безпосередньої участі в античних полісах до представницьких демократій сучасності. Найбільш раннім прикладом демократичного правління була афінська демократія, що базувалася на принципах безпосередньої участі громадян у процесі ухвалення рішень. Народні збори (еклесія) виконували законодавчу функцію, а посади магістратів (виконавча влада) обиралися шляхом жеребкування або голосування. Однак право політичної участі мали лише вільні повнолітні чоловіки-громадяни. На відміну від Афін, у Римській республіці застосовувалася змішана модель політичної участі, що включала як народні збори, так і сенат. Римська система заклала

основи представницького управління, що стало характерним для більш пізніх політичних структур.

Занепад античних держав і формування феодальних монархій спричинили звуження можливостей для політичної участі. Основним інструментом легітимації влади стала божественна санкція монархів, що обмежувало вплив громадян на ухвалення політичних рішень. Однак уже в середньовіччі з'явилися перші парламенти (наприклад, англійський парламент XIII ст.), діяльність яких поступово розширювала права станів у державному управлінні.

З розвитком ідей Просвітництва та побудовою національних держав (XVIII-XIX ст.) політична участь громадян значно розширилася. Американська революція (1775-1783 рр.) та Французька революція (1789-1799 рр.) заклали основи загального виборчого права та парламентської демократії. Проте на початкових етапах політична участь залишалася обмеженою через різноманітні майнові, гендерні та расові цензи. У XIX-XX ст. відбулося поступове розширення виборчих прав, у тому числі надання виборчих прав жінкам (зокрема: у США у 1920 р., у Франції у 1944 р., у Швейцарії у 1971 р.). Виборчі процеси стали більш демократичними, а система багатопартійності зміцнила політичний плюралізм.

У XX-XXI ст. відбулися нові трансформації політичної участі, спричинені активною глобалізацією та цифровими (інтернет) технологіями. Зростання впливу соціальних мереж та електронного врядування зробило політичні процеси більш доступними для громадян. Разом із тим, сучасні виклики, такі як політичний популізм, ідеологічна поляризація та недовіра до виборчих процесів, формують виклики для демократії.

Отже, аналіз розвитку політичної участі демонструє, що її трансформація була зумовлена не лише історико-соціальними змінами, але й технологічним прогресом та різноманітними викликами часу. Від античних моделей безпосередньої демократії до сучасних цифрових механізмів участі громадян політичні процеси постійно змінювалися, відбиваючи прагнення суспільств до більшої залученості та справедливості. Сучасний етап розвитку політичної участі демонструє як позитивні, так і негативні тенденції. Технологічні інновації сприяють ширшому залученню громадян, однак вони

також створюють і низку нових викликів: інформаційні маніпуляції, криза довіри до виборчих процесів і загострення суспільних конфліктів. У недемократичних режимах сучасні інформаційні та цифрові технології надають просто неймовірні (порівняно з минулими часами) можливості для ведення пропаганди та контролю за населенням.

Форми політичної участі: традиційні методи та сучасні цифрові інструменти

Форми політичної участі з часом змінювалися відповідно до політичного, соціального та технологічного розвитку суспільства (Шайгородський 2023). Якщо традиційні механізми політичної участі існували протягом століть, то сучасні цифрові технології швидко утворюють нові можливості для залучення громадян до політичних процесів. На думку О. Безрука, цифровізація створює нові, не схожі на класичні, форми політичної мобілізації та політичної участі (Безрук 2017 : 19).

Традиційні методи політичної участі:

1. *Вибори*, які є однією з найпоширеніших форм політичної участі, що надає громадянам право обирати своїх представників у законодавчі та виконавчі органи влади. Вони можуть бути загальними (парламентські, президентські), місцевими та галузевими. Виборчі системи значною мірою визначають рівень демократичності політичного процесу, а їхня ефективність залежить від прозорості, рівності можливостей та незалежного нагляду.

2. *Референдуми* як форма безпосередньої демократії дозволяють громадянам ухвалювати рішення щодо важливих державних питань. Існують обов'язкові та консультативні референдуми, а їх проведення є індикатором рівня довіри влади до виборців. Сучасними прикладами використання референдумів є практика Швейцарії, голосування за незалежність Шотландії 2014 р., вихід Великої Британії з ЄС (так званий Brexit) 2016 р.

3. *Партійна діяльність*. Політичні партії виступають ключовими акторами політичного процесу, залучаючи громадян до участі у виборах та до контролю за владою. Членство у партії, участь у мітингах та проведення громадських обговорень є традиційними механізмами політичної активності. *Сучасні цифрові інструменти політичної участі:*

1. *Онлайн-платформи та електронні петиції*. Розвиток електронного врядування

сприяв створенню онлайн-платформ, де громадяни можуть подавати електронні петиції, ініціювати законодавчі пропозиції та брати участь у громадських консультаціях. Такі ресурси, як Change.org, Avaaz, а також різні державні платформи, стали новим ефективним механізмом громадянського впливу.

2. *Політична активність у соціальних мережах*. Соціальні мережі (зокрема Facebook, Twitter, YouTube та Telegram) стали важливими інструментами політичної комунікації. Вони використовуються для поширення інформації та політичної мобілізації громадян (зокрема, організації протестів, передвиборчої агітації, тощо). Наприклад, під час «Арабської весни» саме соціальні мережі відіграли вирішальну роль у координації протестних рухів. Як влучно підсумовує О. Кулеба, соціальні мережі слугують каталізаторами політичної дії, змінюють канали комунікації між владою та громадянами (Кулеба 2008 : 66).

3. *Цифрове голосування*. Розвиток сучасних цифрових технологій фактично відроджує античні практики прямої демократії (тільки якщо в античні часи центральна площа – агора – могла вмістити декілька десятків тисяч громадян, то сучасні віртуальні майданчики роблять це можливим для десятків і сотень мільйонів). Технології сучасного електронного голосування дозволяють виборцям брати участь у виборах дистанційно (при цьому, можливо, знаходячись навіть не на території власної країни) і декілька разів переголосувати. Здійснення політичної участі розрізняють у конвенційних та неконвенційних формах. Критерій формальної чи неформальної політичної участі базується на наявності/відсутності громадянства конкретної держави (Косілова 2021: 131). Так, одним із успішних європейських прикладів запровадження електронного голосування є Естонія, яка вперше запровадила пілотну систему онлайн-голосування ще у 2005 р.

Головним недоліком електронного голосування є підвищені вимоги до кібербезпеки (щоб унеможливити спотворення результатів волевиявлення). В недемократичних країнах (наприклад, у РФ) методи електронного голосування можуть стати потужним інструментом фальсифікації результатів виборів. У деяких недемократичних країнах Азії (наприклад, у Китаї, Сінгапурі, тощо) електронне голосування

використовується для покращення вирішення не політичних питань місцевого розвитку і не використовується на загальнонаціональних виборах.

Отже, незважаючи на переваги сучасних цифрових технологій у політичній участі, існує низка викликів, основними серед яких є:

- ризики маніпуляцій та дезінформації. Соціальні мережі можуть використовуватися для поширення фейкових новин та політичної пропаганди;

- виборчі електронні платформи можуть стати об'єктом хакерських атак;

- цифровий/діджиталізаційний розрив. Не всі громадяни мають рівний доступ до цифрових технологій і можливість їх опанувати (у випадку України це чудово видно, якщо порівняти молодь до 25 років та осіб пенсійного віку), що може призвести до нерівномірного представництва інтересів.

Таким чином, форми політичної участі у сучасному світі продовжують розвиватися, адаптуючись до нових суспільних та технологічних умов (Махно 2024). Такі традиційні методи, як вибори, референдуми та партійна діяльність, залишаються основою демократичного процесу. Зростаюча роль соціальних мереж, онлайн-платформ та електронного голосування сприяє розширенню доступності політичного процесу, але водночас створює і нові виклики щодо безпеки та достовірності інформації. Майбутнє політичної участі залежить від ефективного балансу між традиційними демократичними інститутами та сучасними цифровими технологіями, що забезпечить відкритість, рівноправність і стійкість політичної системи.

Цифрова трансформація: вплив соціальних мереж, електронного врядування та онлайн-активізму на політичну участь громадян.

Сучасні цифрові технології докорінно змінюють механізми політичної участі громадян. Взаємодія між суспільством і державними інституціями стає більш динамічною завдяки використанню електронного врядування (зокрема, зворотного зв'язку між громадянами та депутатами / чиновниками), соціальним мережам та онлайн-активізму. Ці інструменти не лише полегшують доступ до інформації, а й сприяють демократизації політичних процесів, розвитку громадянського суспільства та розширенню можливостей для участі в ухваленні рішень.

Електронне врядування та залучення громадян до державного управління. Електронне врядування покращує взаємодію громадян з державними установами. Завдяки платформам електронної демократії (зокрема, це онлайн-петиції, електронні вибори, цифрові консультації) громадяни отримують змогу безпосередньо впливати на політичні рішення. Це сприяє зниженню бюрократичних бар'єрів, підвищенню прозорості влади та розвитку культури політичної участі.

Соціальні мережі як платформа для політичної мобілізації. Соціальні мережі у сучасній політичній сфері стали потужним засобом мобілізації громадян, сприяючи поширенню політичної інформації, формуванню громадської думки та організації протестних рухів. Соціальні платформи можуть як підвищувати політичну обізнаність громадян, так і поширювати дезінформацію, спотворюючи уявлення про реальність і підвищуючи рівень поляризації між різними верствами населення.

Онлайн-активізм як нова форма громадянської ініціативи. Кампанії у соціальних мережах, флешмоби та цифрові ініціативи стають ефективними методами привернення уваги до суспільно важливих питань. Проте цифровий активізм може мати як позитивні, так і негативні наслідки: з одного боку, він дозволяє швидко мобілізувати громадянське суспільство, а з іншого – створює ризик маніпуляції суспільною думкою через дезінформацію та кібер-атаки.

Отже, цифрова трансформація відкриває нові можливості для політичної участі, проте водночас породжує низку викликів, пов'язаних із безпекою даних, маніпуляцією інформацією та цифровою нерівністю. Для максимального використання переваг цифрових технологій необхідно розробляти ефективні механізми захисту інформаційного простору та сприяти цифровій грамотності населення. Подальші дослідження у цій сфері допоможуть краще зрозуміти довгострокові наслідки цифрової трансформації для демократичних процесів у світі.

Висновки. Особливістю сучасного етапу розвитку політичної участі є поступовий перехід від класичних представницьких моделей демократії до більш інклюзивних форм. Партисипативна демократія, що стала популярною наприкінці ХХ-го століття, вимагає активної участі громадян не лише під час виборчого процесу, а й у процесі

управління, прийнятті рішень на різних рівнях (від місцевого до національного). Це участь громадян у громадських слуханнях, електронних голосуваннях, петиціях та інших формах, що дозволяють населенню не тільки висловлювати свою думку, а й впливати на конкретні політичні дії. Поширення онлайн-платформ дає можливість простим людям бути більш активними в політичному житті, не обмежуючи їхню участь географічними чи економічними бар'єрами.

Раніше політичні новини та аналітика були доступні лише через традиційні медіа-канали (зокрема, телебачення, радіо), що було обмеженим і часто цензурованим. Сьогодні, маючи доступ до інтернету, громадяни можуть самостійно формувати своє уявлення про події, обираючи джерела, які відповідають їхнім поглядам, а також шукати інформацію, що дозволяє їм поглиблювати власне розуміння політики. Однак разом із можливостями, які надають нові технології, виникають і серйозні виклики. Серед них варто відзначити перш за все проблему маніпуляцій та поширення фейкових новин, що стають інструментом політичного впливу. Відсутність регулювання цифрових платформ та анонімність у мережі надають можливості для безкарного поширення дезінформації, яка може змінювати громадську думку, маніпулюючи емоціями людей. У результаті цього виникає загроза не тільки для національної безпеки, але й для ефективного функціонування демократії, оскільки громадяни, які стають жертвами маніпуляцій, можуть робити неусвідомлений та необґрунтований політичний вибір.

Враховуючи вищезазначені ризики, сучасні демократичні держави повинні активно працювати над створенням ефективних систем захисту, що включали б забезпечення кібербезпеки та прозорості політичних процесів. Важливою складовою цього процесу є розвиток цифрової грамотності серед населення, оскільки грамотне споживання інформації є основою для прийняття обґрунтованих рішень. Програми навчання медіаграмотності повинні стати невід'ємною частиною освітніх систем, щоб люди могли критично оцінювати інформацію, що вони отримують, і уникати маніпуляцій.

Також актуальним лишається питання доступності сучасних цифрових платформ

для всіх громадян, оскільки значна частина населення країн світу все ще не має доступу до інтернету та/або необхідних навичок для ефективного використання цифрових інструментів. Така ситуація призводить до нерівності в політичній участі, де одні громадяни можуть активно впливати на політичний процес через цифрові платформи, а інші – через обмежений доступ до технологій, залишаються поза цими процесами. Таким чином, важливо забезпечити інклюзивність і рівний доступ до політичних інструментів для всіх соціальних груп.

За умов постійного розвитку цифрових технологій також зростає значення електронного врядування, що дозволяє громадянам брати участь у процесі ухвалення рішень не тільки через голосування, але й через механізми онлайн-консультацій, електронних петицій, форумів та інших інструментів. Це сприятиме формуванню більш прозорих і підзвітних урядів, де кожен громадянин має можливість висловити свою думку і внести свій внесок у формування політики.

Перспективи політичної участі в майбутньому залежатимуть від того, наскільки ефективно суспільства зможуть адаптуватися до нових технологій і забезпечувати участь громадян на всіх рівнях політичного життя. Держави мають відповідати на виклики, що виникають з цифровою трансформацією, запроваджуючи відповідні правові та етичні норми. Окрім цього, ключовим є підтримка активної участі громадян через усі доступні канали: від традиційних виборів до інноваційних форм онлайн-діяльності. Тільки таким чином можна забезпечити справедливу, відкриту та дієву демократичну систему.

Отже, сучасна політична участь потребує комплексного підходу для забезпечення ефективної взаємодії громадян із державними інституціями та мінімізації потенційних загроз демократичним процесам.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Шайгородський, Ю. 2023. Політична участь як чинник формування громадської думки та поведінкових моделей громадян. В: *Політична система України: конституційна модель та політичні практики: монографія*. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України: 400-445. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/737096/>
2. Безрук, О. 2017. Політична участь як чинник політичної мобілізації: теоретичний аспект. *Сучасне Суспільство: політичні науки*,

соціологічні науки, культурологічні науки 1(13): 16–24. <https://doi.org/10.5281/zenodo.580222>

3. Кулеба, О. 2008. Політична участь: суть, різновиди та особливості. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*: 36. наук. пр. Львів. Вип. 22: 65-69. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/25743>

4. Косілова, О. 2021. Політична участь як форма реалізації політичних прав: теоретико-правовий

дискурс. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2(50): 127-133. URL: <http://www.socio-journal.kpi.kiev.ua/archive/2021/2/23.pdf>

5. Махно, Ю. 2024. Політична участь: поняття та функції. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія*. 17 : 132-137. <https://doi.org/10.32782/2312-1815/2024-17-17>

Внесок авторів: всі автори зробили рівний внесок у цю роботу.

Конфлікт інтересів: автори повідомляють про відсутність конфлікту інтересів.

Стаття надійшла до редакції 02.09.2024.

Стаття рекомендована до друку 24.10.2024.

Oleksii Anatoliiovych Batalov

Associate Professor of the Department of Political Science, Ph.D. in Philosophy,
V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Square 4, Kharkiv city, 61022
o.batalov@karazin.ua, <http://orcid.org/0000-0001-8285-2036>

Kateryna Viacheslavivna Semyboroda

Bachelor's degree student of the Department of Political Sciences
V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Square 4, Kharkiv city, 61022
kateshatohina31@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0004-9443-7541>

POLITICAL PARTICIPATION: FROM ANTIQUITY TO THE PRESENT

This study has explored the historical evolution of citizens' political participation: from direct democracy in ancient city-states to modern digital mechanisms of civic engagement. It has examined the factors that influenced the transformation of citizen involvement in the political process, including: the direct participation of adult male citizens in the politics of ancient city-states, feudal monarchies in medieval Europe, the development of Enlightenment ideas and the formation of nation-states in the 18th–19th centuries, and the impact of globalization and digital technologies (including social media and e-governance) in the late 20th and early 21st centuries.

Various forms of political participation have been analyzed, encompassing both traditional methods (elections, referendums, party activity) and modern digital tools of political engagement (online platforms, electronic petitions, political activity on social media, digital voting). The study has examined the impact of digitalization on political processes in the contemporary world and concluded that modern digital technologies, on the one hand, offer new opportunities for democracies (up to the revival of ancient direct democracy on virtual agoras (public platforms)), while on the other hand, they provide non-democratic regimes with powerful tools for spreading propaganda (both domestically and abroad) and maintaining control over their own populations. The study has analyzed the challenges associated with the use of emerging technologies in political life, particularly the risks of manipulation and disinformation, hacker attacks, and the digital divide. Special attention has been given to the analysis of risks linked to the use of modern digital platforms in political processes: manipulation of public opinion, fake news, and the issue of cybersecurity. The role of e-governance in engaging citizens in public administration has been explored, along with the function of social media as a platform for political mobilization and online activism as a new form of civic initiative.

It has been concluded that the future prospects of political participation will depend on how effectively societies and state institutions can adapt to new technologies and ensure citizen

engagement at all levels of political life. The main mechanisms for protecting the information space have been outlined in order to maximize the benefits of digital technologies.

Keywords: *political participation, democracy, elections, referendum, digital transformation, e-governance, online activism*

REFERENCES

1. Shaygorodsky, Yu. 2023. Political participation as a factor in shaping public opinion and behavioral patterns of citizens. In: *The political system of Ukraine: constitutional model and political practices*: monograph. Kyiv: Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine: 400-445. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/737096/> (in Ukrainian).
2. Bezruk, O. 2017. Political Participation as a Factor Political Mobilization: Theoretical Aspects. *Modern Society: political science, sociological science, cultural science* 1 (13): 16–24. <https://doi.org/10.5281/zenodo.580222> (in Ukrainian).
3. Kuleba, O. 2008. Political participation: essence, varieties and features. *Ukrainian national idea: realities and prospects for development*: Collection of scientific works. Lviv. Issue 22: 65-69. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/25743> (in Ukrainian).
4. Kosilova, O. 2021. Political participation as a form of exercising political rights: theoretical and legal discourse. *National Technical University of Ukraine Journal. Political Science. Sociology. Law*. 2 (50): 127-133. URL: <http://www.socio-journal.kpi.kiev.ua/archive/2021/2/23.pdf> (in Ukrainian).
5. Makhno, Yu. 2024. Political participation: concept and functions. Newsletter of Precarpathian University. Politology. 17: 132-137. <https://doi.org/10.32782/2312-1815/2024-17-17> (in Ukrainian).

Authors Contribution: All authors have contributed equally to this work.

Conflict of Interest: The authors declare no conflict of interest.

The article was received by the editors 02.09.2024.

The article is recommended for printing 22.10.2024

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРІВ

Послідовність розміщення матеріалу. Анотації, текст – 14 pt, список літератури – 12 pt **через півтора інтервали.**

Індекс УДК міститься у верхньому лівому куті сторінки – великими літерами жирним шрифтом 12 pt. **Ім'я та по батькові, прізвище** автора малими жирними літерами через кому – у лівому куті - 12 pt., на рядок нижче – посада, місце роботи, ел.пошта, та посилання на реєстрацію на сайті **orcid.org** – 10 pt через 1 інтервал. Потім після пропуску одного рядка розміщується **НАЗВА СТАТТІ** (жирним шрифтом 14 pt., великим літерами, вирівнювання по центру). На рядок нижче – анотація (не менше 1800 знаків без пробілів) українською (або англійською, якщо стаття написана англійською). Потім :

Як цитувати: Петренко, М.С. 2021. Назва статті. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»*: 44: __-__. <https://doi.org/10.26565>

In cites: Petrenko, Mykyta. 2021. The title of the article. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»*: 44: __-__. <https://doi.org/10.26565> (in Ukrainian)

Після пропуску одного рядка друкується текст статті. Абзаци починаються з червоного рядка (1 см). Використані в статті літературні джерела подаються згідно з гарвардським стилем (замість [1, с.26] буде (автор + рік: сторінка). Приклади: (Гелд 2005: 160); (Моделі демократії 2005). Список літератури складається в порядку цитування згідно також за гарвардським стилем.

– після СПИСКУ ЛІТЕРАТУРИ пишемо :

Стаття надійшла до редакції 25.03.2024

Стаття рекомендована до друку 30.04.2024

Потім у верхньому лівому куті сторінки 12 pt. ті самі дані про автора англійською. Нижче назва та анотація статті англійською (якщо сама стаття написана англійською, то назва і анотація – українською) з ключовими словами, далі REFERENCES, де література перекладається англійською. Нижче –

The article was received by the editors 6.04.2023.

The article is recommended for printing 21.04.2023.

Відповідно, якщо стаття написана англійською, то подається СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ (література мовою оригілану)

Переклад англійською має бути професійним. Перед англійською та російською анотаціями також друкується прізвище, ім'я та по батькові, нижче – назва статті відповідними мовами) з ключовими словами (не менше 1800 знаків без пробілів) 14 pt. *курсивом*.

Примітка: 1) анотація англійською має бути більшою за обсягом, ніж українська, 2) у таблицях інформація українською має дублюватися англійською, наприклад «Державна архівна служба / State archival service»

Приклад: СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Приклади оформлення журнальних статей:

Sartori, Giovanni. 2004. Where is Political Science Going. *PS: Political Science and Politics* 37(4): 785-787.

Massicotte, Louis and Blais, André. 1999. Mixed Electoral Systems: A Conceptual and Empirical Survey, *Electoral Studies* 18(2): 341-366.

Баклан, І. В., Селін, Ю. М. 2013. Електронний парламент: методологія прийняття рішень у процесі нормотворення, *Юридична наука* 1: 13-20.

Чукот, С. 2016. Впровадження електронного парламенту в Україні в контексті сучасних світових тенденцій, *Держава та регіони. Серія Державне управління* 1 (53): 133-137.

Приклади оформлення розділів у книгах:

- Norris, Pippa. 1996. Candidate Recruitment. In: Lawrence LeDuc, Richard Niemi and Pippa Norris (Eds.), *Comparing Democracies*. London: Sage: 289-302.
- Buonanno, Laurie. 2017. The European Migration Crisis. In: D. Dinan, N. Nugent, & W. E. Patterson (Eds.), *The European Union in Crisis*. London: Palgrave Macmillan: 100-130.
- Гелд, Девід. 2005. Моделі демократії. В: *Демократія: антологія* / упоряд. О. Проценко. К.: Смолоскип: 155-175.
- Кузьо, Тарас. 2004. Пострадянські перетворення в Україні: теоретико-порівняльний аспект. В: *Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація* / під ред. В. Ісаїва. К.: КМ Академія: 45-63.

Приклади оформлення книг:

- Anderson, Perry. 1976. *Considerations on Western Marxism*. London: New Left Books.
- Бжезінський, Збігнєв. 2018. *Велика шахівниця*. Харків: Фабула.
- Рудич, Ф.М. (ред.). 2006. *Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку*. К.: Парламентське видавництво.
- Evans, Peter B., & Dietrich Rueschemeyer, Theda Skocpol (Eds.). 1985. *Bringing the State Back In*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.

Електронне видання:

- План дій ЄС з гендерних питань на 2016–2020 роки*. URL: <https://europa.eu/capacity4dev/public-gender/minisite-gender-action-plan-2016-2020>

Увага! якщо стаття має індекс doi, використовуємо саме його, а не інтернет-посилання URL

Після цього слід додати список літератури (References) англійською. Якщо вся література англійською, то нічого вже роботи не треба. Якщо література складається з українських джерел, ім'я та ініціали, назву статті, місто видання, а також найменування видання пишемо англійською. Якщо журнал має англійську версію, даємо офіційну його англійську назву. Статті, написані будь-якою мовою європейських країн перекладати англійською не потрібно. Наприклад: Gendźwiłł, Adam & Raciborski, Jacek. 2014. Jak głosują wyborcy w warunkach preferencyjnych list wyborczych: przypadek Polski, *Decyzje* 22: 47-69 (in Polish).

Зміст статті має точно відповідати вимогам ВАК України до такого роду публікацій (Бюлетень ВАК.-2003. №1): 1) постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; 2) аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; 3) формулювання цілей статті (постановка завдання); 4) виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; 5) висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Але самі рубрики («постановка проблеми», «аналіз останніх досліджень...») у статті писати не треба.

Застосовується редактор MS Word, шрифт Times New Roman розміром 14, вирівнювання тексту по ширині в один стовпчик. **Поля:** зліва – 2,5, справа – 2, знизу – 2 см, зверху – 3. Графіки та таблиці, формули вводяться до тексту статті за допомогою комп'ютерної техніки. Ілюстрації, графіки та таблиці, що супроводжують текст, слід нумерувати арабськими цифрами наскрізною нумерацією.

Зберігати статтю просимо або у DOC (1997-2003), або у RTF форматі.

Статті, оформлені не відповідно до наведених правил, прийматися не будуть.

Авторську довідку подати у кінці статті. Автори на момент подачі статті мають бути зареєстровані на порталі orcid.org та обов'язково вказати свій номер у авторській довідці.

АВТОРСЬКА ДОВІДКА (українською, англійською та російською мовами)

1. Прізвище, ім'я та по батькові.
2. Науковий ступінь.
3. Вчене звання.
4. Місце роботи, посада.
5. Контактний телефон, адреса, e-mail
6. Номер orcid ID
7. Назва статті.

З повагою, редакційна колегія видання.

Наукове видання

В І С Н И К
ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ імені В. Н. КАРАЗІНА

Серія «Питання політології»
Випуск 46

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Українською та англійською мовами

Комп'ютерне верстання – Н.І. Безугла

Підписано до друку 26.11.2024. Формат 60х84/8. Папір офсетний.

Друк цифровий. Ум. друк. арк. 9,1. Обл.-вид. арк. 11,4

№ зам. Зам. 59/24

Наклад 50 пр.

Ціна договірна.

61022, м. Харків, майдан Свободи, 4

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Видавець і виготовлювач ХНУ імені В.Н. Каразіна

61022, Харків, майдан Свободи, 4, тел. 705-24-32

Свідоцтво суб'єкта видавничої діяльності ДК № 3367 від 13.01.09